

СУЧАСНА ІРЛАНДСЬКА НОВЕЛА

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книга сорок четверта

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
1983

SEAN O'FAOLAIN
FRANK O'CONNOR
PATRICK BOYLE
BRYAN MacMAHON
FLANN O'BRIEN
MICHAEL McLAVERTY
MARY LAVIN
WALTER MACKEN
BENEDICT KIELY
JAMES PLUNKETT
WILLIAM TREVOR
BRIAN FRIEL
JOHN MONTAGUE
EDNA O'BRIEN
EUGENE McCABE

СУЧАСНА ІРЛАНДСЬКА НОВЕЛА

Переклад з англійської

И (Ірл.)
С91

В сборнике представлены лучшие новеллы ведущих современных ирландских писателей как младшего, так и старшего поколений: Ш. О'Фаолейна, М. Левин, Э. О'Брайен и др.

Всем этим произведениям присуще правдивое и глубокое проникновение в жизнь народа, остросюжетность и высокое мастерство.

Упорядкування і передмова
Алли Саруханян

С $\frac{4703000000-201}{M205(04)-83}$ 201.83

© Передмова, український
переклад, видавництво
«Дніпро», 1983 р.

ТРАДИЦІЯ ДАВНЯ Й НОВА

На оповідання як національний жанр претендує багато літератур. Можливо, тому, що у формі «малої прози» виразно проступають неповторні риси кожної з них. Пов'язано це перш за все з виникненням самого жанру, особливо розвиненого там, де, як наприклад в США або Австралії, усна традиція з певних причин вступала у взаємодію і творчий конфлікт з поступальною літературною традицією. Оповідання не без підстав вважають і національним жанром ірландської літератури, однієї з найдавніших у Західній Європі, хоча її розвиток був загальмований багатовіковим гнітом англійських колонізаторів, літератури, яка, до того ж, пережила на початку XIX століття надзвичайно драматичний перехід від ірландської мови до англійської.

Особливе місце оповідання в ірландській літературі пояснюється багатьма обставинами. Витоки його починаються ще в сагах (чи усних повістях, якщо точніше визначати їхній жанр), які, на відміну від епосу багатьох інших європейських народів, створювалися не віршами, а прозою. Більшість дослідників-кельтологів погоджуються, що ірландські саги, які складаються з окремих «історій», підтверджують усне походження оповідальної традиції в Ірландії. І в цьому немає нічого виняткового, адже спільними були походження і розвиток національних літератур. Винятковість полягає у безпрецедентній тривалості цієї усної традиції. Якщо в інших країнах вона перестала бути основною вже в період раннього середньовіччя, то в Ірландії вона зберігалась аж до XIX століття. Навіть на початку XX століття традиція усного оповідання в

Ірландії не втратила своєї життєвості, принаймні в деяких периферійних районах країни. Найстаріші з письменників, представлених у збірнику — Шон О'Фаолейн і Френк О'Коннор, — уродженці Корка, на околицях якого в селянських хатинах і кузнях народні оповідачі в довгі зимові вечори розважали селянську аудиторію.

Щоб пояснити таке тривале існування усного оповідання в Ірландії, треба нагадати її історію. З XII століття, коли англійські колонізатори почали підкоряти собі й спустошувати сусідній острів, коли всіляких утисків зазнавали ірландські звичаї, література та й сама мова, усне оповідання було чи не єдиним засобом збереження і розповсюдження національної літератури. Його виконавцями були обдаровані й досвідчені народні оповідачі та мандрівні вчителі, які переховувалися у селянських халупах. Мистецтво усного оповідання досягло високого рівня і надзвичайно цінувалося серед широких селянських мас. Самі умови вимагали, щоб слово, звернене до слухачів, одразу ж досягло взаєморозуміння. Значною мірою саме це й зумовлює розповідальну інтонацію сучасного ірландського оповідання — її довірчість, демократичність. Навіть у тих випадках, коли образ оповідача не відокремлюється від структури оповідання, він відчутний у контексті, як і образ слухача-читача, до якого він звертається.

Протягом майже шести десятиріч XX століття оповіданню належить провідне місце в ірландській прозі. Самі письменники говорили про це не лише із законною гордістю, а й із помітною самокритичністю. Шон О'Фаолейн і Френк О'Коннор прийшли в літературу просто з поля битви після національної революції (1919—1923). У своїх перших оповіданнях 20-х — початку 30-х років вони ще раз переживали епізоди недавнього минулого. Хоча їм не пощастило створити героїчного літопису боротьби, вони передавали його

смоційну атмосферу, реакцію бентежної свідомості на революційні потрясіння епохи. Через два десятиріччя, згадуючи початок свого творчого шляху, О'Фаолейн писав, що ні він, ні його сучасники не змогли намалювати цілісної картини дійсності. «Ми лише відрубували від неї шматки у вигляді коротких оповідань»,— зізнавався він.

У роки другої світової війни і в перше повоєнне десятиріччя в ірландській прозі знову домінує оповідання. Явна жанрова диспропорція відбивала кризу в ірландській літературі того часу. Те, що Ірландія лишилася осторонь антифашистської боротьби у війні, яка потрясла весь світ, відокремило її літературу від найпекучіших проблем часу, штовхнуло до так званої «малої реальності» навколишнього життя. У ті роки навіть оповідання видатних ірландських письменників Ф. О'Коннора, Ш. О'Фаолейна та М. Левін являли собою переважно невеликі зарисовки з безліччю реалістичних деталей, які не зачіпали питань про сенс і вартість людського життя.

На кінець 60-х років оповідання знову виходить на авансцену ірландської літератури, не заступаючи однак інших жанрів. Цьому немало сприяв розвиток в Ірландії видавничої справи. Довгі роки ірландські новелісти з великими труднощами пробивалися до англійських та американських періодичних видань, лише через них знаходячи шлях до читачів-співвітчизників. У 1968 р. відомий ірландський літератор Девід Маркус, ставши літературним редактором щоденної масової газети «Айріш прес», відкрив у ній сторінку сучасної ірландської літератури, допомігши таким чином оповіданню повернутися з вигнання.

Та, певна річ, справжнє відродження сучасного ірландського оповідання сталося не завдяки видавничому ентузіазму. Його успіхи відбивають в цілому успіхи всієї ірландської літератури, що переживає

сьогодні період розквіту. Донедавна письменники скаржилися, що Ірландія, яку вони уявляли глухою провінцією, не дає літературі глибоко драматичних тем. Про Ірландію двох останніх десятиріч, країну загострених соціальних, національних і релігійних суперечностей, цього сказати вже не можна.

Ірландці — природжені оповідачі, які вміють говорити з захопленням, з певичерпною дотепністю. Їхня розкутість, відверта емоційність разюче відрізняються від англійської стриманості, «недомовленості». Якщо сказати про людину, що вона балакує, в Англії це сприймається як несхвальна характеристика, а в Ірландії навпаки — як похвала. Оповідач, що вміло використовує жарт у найдраматичнішій історії, завжди викликає захоплення у своїх досвідчених і прискіпливих слухачів. Недаремно в Ірландії, поряд із визначними пам'ятками, увагу іноземних туристів неодмінно звертають на славнозвісний камінь у Бларні, поблизу Корка, який нібито має магічну силу: поцілувавши його, і недорікуватий стає красномовним. «Бларні» — красномовність, одне з багатьох власних імен (згадаймо управителя ірландським маєтком Бойкота), які Ірландія ввела в загальнонавживану лексику.

Та все ж навряд чи було б правильним твердити, ніби оповідання — виняткова форма, в якій виражається суть «ірландського гепія». Найкраще свідчення цього — розвиток ірландської літератури останніх десятиріч. Цікаво відзначити, що хоча всі п'ятнадцять літераторів, які увійшли до збірника, визнані майстри оповідання, лише двоє з них вважають новелістику своїм покликанням. Це Френк О'Коннор і Мері Левін, яка навіть жалкувала, що не поділила свої два невдалі романи на оповідання. Щодо решти з представлених письменників, то їхній успіх у жанрі оповідання супроводжувався успіхами у великій прозі, драмі, поезії.

Останніми десятиріччями саме оповідання змінюється, стає проблемнішим, вміщує великий життєвий зміст, а в деяких випадках виявляється ближчим до невеликої повісті, ніж до новели в традиційному розумінні цього жанру. Про це можна судити з творів Шона О'Фаолейна, Мері Левін, Френка О'Коннора, Едні О'Брайєн.

Нові оповідання Ш. О'Фаолейна багато чим відрізняються від тих, які він створив раніше. З гіркою іронією писав він про нездійснені мрії, про зустрічі, які могли б відбутися й не відбулися, про трагічну самотність людей. У своїх останніх творах він також знайомить читача з важкими долями різних людей. Проте в них більше світла й життєрадісності. Лагідно кескуючи зі своїх персонажів, автор ладен повірити, що вони здатні подолати перешкоди, що звели на їхньому шляху відстала мораль та релігійне святенництво. Іноді, щоб допомогти їм знайти своє щастя, письменник вдається до щасливого випадку. Але значно більше покладається він на внутрішні можливості людини, її здатність до визначного вчинку. Говорячи про самотність людини, письменник звертає увагу не на трагічну її приреченість, а на соціальні причини такої самотності. Саме вони визначили долю самотнього старого в оповіданні «Убивство біля Коблерс-Халка». Все своє життя прожив він у Дубліні, і, за словами оповідача, найбільш гідне подиву те, що «він, власне, ніколи й не мав справжнього життя». П'ятдесят років він пропрацював клерком у бюро подорожей, а звільнившись, замість пенсії одержав якихось п'ятдесят фунтів вихідної допомоги. Оповідач подумки обурюється соціальною несправедливістю, довготерпінням тих, хто стає її жертвою: «Чи справді він почував себе скривдженим? Або пригнобленим? Чи, може, він розмірковував про те, чому його мати весь вік принижувалась і мучилась, а такі відьми, як стара Кіл-

федер, живуть на чужий кошт, нічого не роблять, усіх визискують, їдять, п'ють і роз'їжджають по світу?» Ні про що таке, він, здавалося, і гадки не мав. Навпаки, убогий і самотній, він поселився на забутому залізничному полустанку, обладнавши під житло старий залізничний вагон першого класу, і вперше в житті відчув себе щасливим мандрівником. Але сюжет оповідання настроює на розгадку вдачі людини, покірливість якої аж ніяк не безмежна.

Написані в останні роки оповідання Мері Левін свідчать про вірність письменниці одному колу моральних проблем. Її цікавлять долі простих, нічим не примітних ірландців, що переважно належать до так званого середнього класу. З тонким психологізмом і лукавим гумором вона розкриває їхні сімейні таємниці, показує зіткнення егоїзму й безкорисливості, пихатості й душевного благородства. Але в звичні для письменниці сімейні рамки тепер нерідко вклинюються загальнонаціональні проблеми. Персонажі оповідання «Святилище», маючи родинні зв'язки, виявляють ставлення різних поколінь, різних соціальних верств до майбутнього Ірландії. Відповідно і тема оповідання веде від суперечностей, що виникають у житті родини, до суперечностей національного життя. Предметом дослідження стає експлуатація релігійних забобонів, шляхи економічного розвитку країни, еміграція. Поступово в оповіданні виникає картина промислового розвитку Ірландії, панівну роль в якому відіграє іноземний капітал. Розробка надр входить до політичної гри, що не має нічого спільного з інтересами місцевих жителів. Але й церква, яка нібито вболіває за них, лише допомагає наживатися крамарям. В характері старого канопіка, головного персонажа оповідання, химерно поєднуються батьківська доброта і єзуїтська підступність. З перших сторінок складається враження, що це чесний, наївний

ідеаліст, який все ще живе у світі патріархальних уявлень. Він хоче зберегти споконвічну недоторканість ландшафту, купує дорогі картини відомого ірландського художника, сподіваючись таким чином утримати в країні національні цінності, які скуповують іноземці. Його жахає думка про те, що улюбленій племінниці доведеться емігрувати, якщо її майбутній чоловік не отримає сподіваної посади окружного інженера — ірландці повинні жити «на своєму маленькому острові». Разом з Мері читач ще довго вірить у його щирість, готовність поклопотатися про призначення. Вірить аж до останньої сцени, коли чує, як канонік веде довгу телефонну розмову, домагаючись обіцянки, що Дон не дістане призначеної йому посади. Адже, якщо він виявить у окрузі корисні копалини, це заважатиме процвітанню «святого місця» такого дорогого серцеві каноніка, хоча основою цього процвітання є швидше комерція, ніж релігія. Вчинок його здається несподіваним, проте тонкий психологізм цього оповідання, суперечки, що виникали між каноніком, племінницею та її нареченим, підготували саме такий фінал.

Завдання оповідача Френк О'Коннор бачив у тому, щоб відтворити «уклад життя своєї країни». З його оповідань яскраво постає специфіка родинних стосунків, релігійного виховання, які значною мірою формують психологію ірландців. Сумна для Ірландії статистика свідчить, що країні належить перше місце за еміграцією, зате тривалий час вона була на останньому місці за кількістю шлюбів. Крім соціальних причин, пізні ірландські шлюби пояснювали силою родинних зв'язків, владою батьківських почуттів, і це — постійний предмет невеселих жартів. В оповіданні «Неймовірний шлюб» О'Коннор відтворює донедавна звичне для Ірландії становище: молоді люди роками «гуляють», не маючи змоги одружитися, аж поки не досягають віку застарого для шлюбу. Джім Грехем і Ейлін Клері —

єдині діти своїх матерів — всупереч усім труднощам наважуються одружитися, хоч безнадійність цього шлюбу очевидна. Лихо не лише в тому, що вони не можуть жити під одним дахом через егоїзм матерів, а й у їхньому постійному відчутті провини. Зрештою подружнє життя двох тонких і люблячих натур закінчується трагічно.

Оповідання Едни О'Брайєн «На узмор'ї» читається як психологічний етюд, як підготовка до роману. В ньому письменниця розробляє далі свою головну тему — тему кохання і його нездійсненності. За власними словами О'Брайєн, всі її оповідання пройняті «почуттям болю, болю, спричиненого нещасливим коханням». Як і більшість її романів, вони будуються не на сюжетних колізіях, а на змінах настроїв, психологічних станів, за якими вгадуються життєві драми. Героїня оповідання «На узмор'ї» відчуває свою неприкаяність, внутрішню самотність в товаристві чоловіка і його приятелів. Зустріч зі своїм колишнім коханим створює лише ілюзію повернення давніх почуттів. Здавалося б, випадковий епізод, що лежить в основі сюжету оповідання — «один день з життя жінки», — проливає світло на її долю — історію романтичних надій і жорстоких розчарувань.

«Сільське оповідання» часто виділяють як специфічно національний жанр ірландської «малої прози». І це не випадково, адже сільське життя — найтрадиційніша тема літератури Ірландії, країни, яка донедавна була переважно аграрною. Зображення безпросвітних злиднів, напівтваринної боротьби за існування в оповіданнях Лайяма О'Флаєрти (збірки «Весняна сівба» (1924), «Намет» (1926) передавало атмосферу «ідіотизму сільського життя». В його ж таки оповіданнях оспівувалася поезія праці на землі, праці, що дає людям відчуття щастя і спокою. Таке нерідко парадоксальне поєднання жорстокості й поезії характерне і

для сучасного ірландського оповідання про селянське життя.

На різкому поєднанні контрастів будуються оповідання Патріка Бойла. Часом його персонажі, що мають суперечливі риси характеру, здаються гротескними. Суворі боротьба за існування, загроза розорення формують у вдачі селянина жадібність, скнарність, навіть жорстокість. Про це йдеться в оповіданні з явно іронічною назвою «Пастораль». Біля смертної постелі старого фермера розгорається боротьба корисливих інтересів, якими однаковою мірою одержимі і сам вмирущий, і його сини. З бездушною холодною розважливістю Мартін пояснює батькові, що той не доживе до ранку, а отже, повинен підписати заповіт, щоб нажите добро не перейшло до третього непуцячого сина. А старий Джеймс думає про зовсім інше: якщо він до ранку помре, то це найвигідніший спосіб безкарно помститися ненависному сусідові, з яким він давно позивається за клопоть землі.

Інший бік сільської теми розкривається у творчості Брайєна Мак-Мехона. Письменник, добре обізнаний з життям ірландського села не в його святковій мальовничості, яка вражає туриста, а в сірій буденності, вміє показати це життя натхненим мрією про гордість, вірність. В оповіданні «Обручка» немає нічого фантастичного, та все ж у характері старої селянки, яка, здавалося б, усупереч здоровому глузду, ладна перебрати по стеблинці скошене всією сім'єю сіно, щоб знайти свою обручку, що не має ніякої матеріальної цінності, є казковий елемент. Без солодкової сентиментальності — ледь помітна іронічність оповіді не залишає для неї місця — зображено духовну енергію народного характеру.

З таким самим заразливим, іноді трохи сумним гумором і глибокою симпатією до своїх героїв, розповідає Брайєн Фріл про селян-бідняків з Донеголу. Пер-

сонажі оповідання «Рудик-зух» запеклі вболівальники півнячих боїв, чиї честолюбні помисли, здавалося, обмежувалися мрією про перемогу придбаного ними бійцівського півня, ніби мимохідь виявляють перед читачем найскладнішу гаму душевних переживань, потребу в коханні і взаєморозумінні.

Процес урбанізації, один з найскладніших у сучасному світі, в Ірландії відбувається особливо хворобливо. І не лише тому, що вона найдовше з усіх європейських країн залишалася аграрною, а й тому, що селянська любов до свого клаптика землі, яка зробила з людини раба,— про це чимало в ірландській літературі написано,— завжди жевріла (хоч іноді й підсвідомо) поруч з любов'ю до землі, политої кров'ю предків, освяченої багатовіковою трагічною історією народу. Тому й герой оповідання Майкла Мак-Леверті «Зігнані з землі» так трагічно переживає вимушений переїзд до міста. Його невмолимо ваблять рідні місця. Та марно шукає він знайомі прикмети, його зустрічає безживна площа, вирівняна для злітно-посадочної смуги. Тільки церква та білі нагробки залишилися від цілого устрою життя, який безповоротно відійшов у минуле, і провіщають його власний кінець.

Тісно переплелася в Ірландії минуле й сучасне, і щоб зрозуміти парадоксальні прояви сучасної релігійної та національної ворожнечі, що, мов снігова лавина, наростали з поглибленням північноірландської кризи, потрібно знати історію. Світ був приголомшений, коли наприкінці 60-х років у Північній Ірландії, яка за угодою 1962 року складала одне ціле з Великобританією і була відокремлена від решти Ірландії державним кордоном, спалахнула й досі не вщухла соціально-політична криза, що загрожувала вилитися в громадянську війну.

Та самі ірландці не дивувалися, вони добре знали, що все почалося дуже давно, кілька століть тому, і

ніколи не закінчувалося, а тимчасова тиша свідчила не про вилікування хворобу, а лише про початок латентного періоду в її розвитку.

Повсякденне життя поліцейської держави, якою був Ольстер і до початку теперішньої кризи, показано в оповіданні Джона Монтегю «Крик». Звичайна історія, яка сталася в маленькому провінційному містечку, свідчить про постійну беззахисність, в якій жило католицьке населення за тих «мирних» часів. Людину можна було схопити, побити за найменшу підозру у зв'язках з республіканцями. Монтегю відтворює психологічну атмосферу страху, побоювання втратити роботу, зіпсувати стосунки з властями. В такій атмосфері крик беззахисної, ні в чому не винної людини, викликавши хвилю пересудів, потонував у загальному мовчанні.

Минуле забути неможливо, воно все ще нагадує про себе давніми кривавими ранами. В оповіданні Вільяма Тревора «Далеке минуле» показано, як змінюється психологічний клімат у містечку, розташованому неподалік від кордону з Північною Ірландією, як знову оживає ворожнеча до старих брата й сестри Міддлтонів — єдиних тут протестантів. Ще донедавна в очах католиків-міщан ці зубожілі спадкоємці колись багатого маєтку були чимось на зразок диваків, живого анахронізму. Але у відсвітах боротьби, що точиться на Півночі, до них уже ставляться як до протестантів, відповідальних за дії тих, хто по той бік кордону чинить утиски католицькій меншості.

Схожа ситуація зображена і в автобіографічному оповіданні Бенедикта Кілі «Вночі із Сарсфілдом ми мчали». В далекі 20-і роки його сім'я мирно жила під одним дахом з протестантами, старим Віллі та його сестрами. Старий провітрював свого капелюха з голубою стрічкою непитущого оранжиста до маршу на честь перемоги протестантського короля Вільгельма

Оранського. А хлопчик у відповідь на прохання заспівати досить недоречно виконував задержувату пісеньку про хороброго Сарсфілда, що бився з Вільгельмом Оранським на чолі армії короля-католика Якова Стюарта. Оранжистські марші, які здавалися безневинними маскарadaми, згодом перетворилися на кровопролитні побоїща, та й історія з пісенькою за теперішніх умов могла б спричинитися до серйозного конфлікту. А старий Віллі із задоволенням слухав свого маленького друга і сміявся до сліз. Можливо, він, як і хлопчик, з іронією зауважує автор, не сприймав серйозно ту (майже трьохсотлітньої давнини) битву, коли двоє чужинських королів, англійський і голландський, хтосна-чого билися в долині ірландської річки за ірландську корону.

Становище в Північній Ірландії викликає в ірландських письменників сумні роздуми й похмурі прогнози. Для них воно як важка, підступна хвороба, викликана вірусом британського колоніалізму, що керується принципом «поділяй і владарюй», хвороби, яка не піддається ні хірургічному втручання, ні консервативному лікуванню. Підступність цієї хвороби порівнюється в оповіданні Юджіна Мак-Кейба «Рак» з підступністю злоякісної пухлини. Події відбуваються в Північній Ірландії, у прикордонному графстві Фермене. В оповіданні вимальовується картина військово-поліцейського режиму з його звичайними прикметами: вибухи, контрольні пункти, патрульні вертольоти. Але, як і у своєму романі «Жертви», Мак-Кейб виступає в ролі психолога, заклопотаного дослідженням прихованих до певного часу хворобливих процесів, що призводять до нищівного насилля. Він тільки хоче звернути увагу на те, що соціальні причини, далеко не завжди явні, не лише викликають психологічні конфлікти, а й перебувають з ними у складній взаємодії, що не піддається «раціональній» логіці. Здавалося б,

у католика Дінні Макмегуна і протестанта Гілбера Вілсона спільні турботи. Сусіди, воши частенько після роботи зустрічалися в пивниці, розмовляли про торф, землю, фарби і пенсію. Звідки ж у Гілбера раптом з'являються слова ненависті, які він кидає в обличчя сусідові, мов виважує ляпаса? Чи ж варто дивуватися, що Дінні, побачивши черговий образливий напис, хотів «вирізати всіх тварюк, всіх до останнього»? Ю. Мак-Кейб не дає пояснення справжніх причин дедалі глибшої ненависті, він лише фіксує ознаки за давньої і, на його думку, невиліковної хвороби. Тут очевидна апалогія з хворобою брата, якому зробили операцію, але пізно — він однак помре від раку.

Ірландське оповідання розповідає про життя важке, сповнене глибоких, іноді нерозв'язних суперечностей, звідси характерний для нього смуток, бо ж як інакше розповісти про тьмяне існування нещасливих людей. Але це не робить його однотонним. Ірландські письменники володіють мистецтвом як ліричної, так і комічної прози. Її найтонші переходи визначають інтонацію оповіді Ф. О'Коннора, Ш. О'Фаолейна, М. Левін, Б. Фріла.

Так, оповідання Уолтера Меккіна «Лялечка» досить ліричне. Змальовуючи в ньому дев'ятнадцятилітнього хлопця, письменник розкриває складне плетиво почуттів людини, яка стоїть на порозі життя. Молодий робітник уперше зважився відстояти власну гідність і залишився без роботи. Романтична зустріч з гарненькою дівчиною допомагає йому забути про самотність, і він піддається владі щасливої мрії, яку зрештою брутально руйнує «дуже гарно вбрана жінка» з красивого великого будинку, що квапливо заплатила йому за щирі некорисливі послуги, зроблені її дочці.

В оповіданні Джеймса Плакетта «Прості люди» із співчуттям змальовано робітників, які, незважаючи на несправедливу угоду, укладену між профспілкою та

підприємцем, намагаються захищати свої права. Автор з неприхованою іронією зображує бюрократизм профспілкових чиновників усіх рангів у профспілковому апараті, адже дбають вони не про інтереси робітників, а про власні вигоди. На перший погляд оповідання Фленна О'Брайєна можуть здатися лише дотепними анекдотами. Знаменно вже те, що людину, яка прожила довге життя, письменник називає не інакше як «брат Джона Даффі» (оповідання так і називається), хоча цей самий Джон помер через годину після народження. Та й поведінка його — бачте, уявив себе поїздом — пристає до його чудернацького прізвиська. І вже зовсім анекдотичний пихатий жевжик, який поважно чимчикує вулицею («Мученицький вінець»). Хоча, чого б і не пишатися цьому ходячому пам'ятнику національно-визвольної боротьби? Справді, хіба в тому є щось особливе, коли інші вмирали за Ірландію — таких було тисячі, всіх навіть не запам'ятаєш. А цей — єдиний у своєму роді, в'їдливо зауважує оповідач — навіть народився задля Ірландії. Його мати, поважна вдова Клоерті, жінка суворох правил, як і належить справжній дочці Ірландії, не побоялася согрішити з англійським офіцером, щоб врятувати республіканців, які переходили в її домі. Більше, ніж життя, — честь свою поклала вона на вівтар вітчизни, і була належно відзначена віпцем святої мучениці. У цій справді комічній історії криється ключ до деяких сторін національного життя, на які націлені далеко не безневинні стріли о'брайєнівської дотепності. На це натякає сам письменник, який в оповіданні «Брат Джона Даффі», відходячи від сюжету, зауважує: «сучасне письменство, як ми сподіваємося, уже пройшло ту стадію, коли тільки змальовуються елементарні події, аби заповнити порожнечу, і автор не вказує на психологічні спадкові сили, які діють на задньому плані й викликають ці події». Твори О'Брайєна полемічно спрямовані

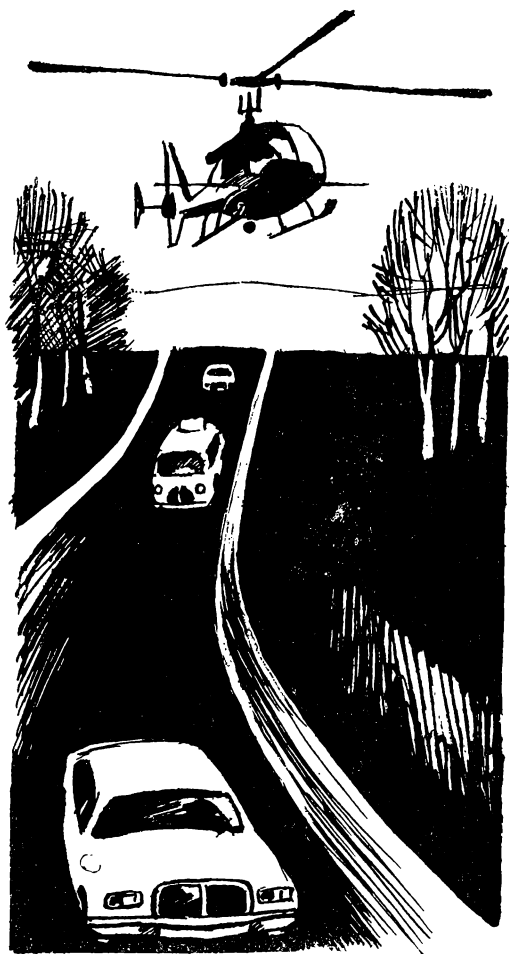
проти офіційного націоналізму в його найрізноманітніших іпостасях. Письменник висміював культ страждання, що паразитує на справді трагічній історії Ірландії, пародіював шаблонний образ «бідного ірландця», який культивувала псевдореалістична література.

Як уже відзначалося, Шон О'Фаолейн бачив суттєву ваду ірландської новелістики 20—30-х років у тому, що «шматки», «відколені» від дійсності, підміняли і тим самим суттєво спотворювали справжню картину дійсності. Ірландське оповідання останніх десятиліть — це, якщо вжити давнє визначення Белінського, «шматки, вихоплені з життя». Із зібраних у цій книзі і запропонованих читачеві зразків цього оповідання вимальовується барвіста, як у мозаїці, але аж ніяк не прикрашена картина життя Ірландії. Звичайно, важко мати повне уявлення про творчість усіх п'ятнадцяти письменників, представлених переважно лише одним твором. Але знайомство з цілою групою авторів різних поколінь, різних творчих манер і ракурсів бачення допоможе читачам краще пізнати життя Ірландії, уявити собі, як поєднується давня і сучасна традиції оповідної майстерності ірландських новелістів.

Алла Саруханян

НОВЕЛИ

Шон О'Фаолейн

УБИВСТВО БІЛЯ КОБЛЕРС-ХАЛКА

Від Дубліна до селища Грейстоунз — протягом двох літніх місяців воно зве себе курортом — дець із година їзди. Щодня чотири рази туди добирається приміський поїзд і вертається назад, ніби злякавшись безлюдного, всіяного галькою пляжу, який простягається на цілих двадцять миль. Обіч того пляжу й далі біжить одноколійна, рідко вживана залізниця, і так близько від моря, що в зимову негоду її захльостують хвилі й часом на кілька днів засипають галькою, висмиканими шпалами й погнутими рейками. Тоді ремонтним бригадам доводиться сутужно. Від вітру і бризок нема ніякого порятунку, з боку суходолу видніють тільки мочарі, зарослі рогозом та осокою, віддалені одна від одної садиби чи занепалі будинки, в яких уже ніхто не живе, поодинокі безлисті дерева, що догнивають на неродючому ґрунті або лежать повалені. Все ніби застигло, тільки хмари пливуть до зловісно-темного, мов олово, обрію.

Колись уздовж цього двадцятимильного пляжу було три ще менші станції й до кожної доходила вузенька, заросла з обох боків ожиною дорога, що вела від шосе в глибині суходолу до моря. Із тих станцій найкраще збереглася та, що звалась Коблерс-Халк. Здалеку можна було подумати, що то справжня станція, і тільки підійшовши ближче, ти переконувався, що приміщення для пасажирів забите дошками, на даху позадиралась бляха й ляскотіла на вітрі, у високій будці чергового позабивані вікна, а на ще вищому телеграфному стовпі, на десяти поперечках якого мали бути натягнені щонайменше двадцять дротів, гуде лише один,

решта давно зникли. Лавка під будинком струхлявіла, спинка від неї відпала, а на платформі вибуяла така трава, що хоч коси її. Найяскравішою річчю там була емальована рекламна табличка, прибита вгорі до цегляної стіни будки. На ній білою фарбою було виведене слово «Стефанова», а далі — артистична ляпка чорним чорнилом. Хоч би в який бік дивитися звідти, ніде не видно було ні ферми, ні якоїсь іншої будівлі.

Саме там торік у липні я зустрів однієї неділі містера Бодкіна. Низенький на зріст чоловічок сидів посеред лавки в цупкому капелюсі на голові, одягнений, незважаючи на літнє тепло, в старанно вичищене синє пальто з потайними гудзиками й коротким, гарно скроєним вельветовим коміром, які були дуже модні в двадцятих роках. Сірі гетри облягали ноги щільно, мов рукавички. Його накрохмалений стоячий комірець був високий, мов у герцога Веллінгтона, бант у цяточку, а сиві вуса хвацько підкручені, наче в прусського юнкера. Я давав йому років сімдесят три. Однією рукою він спирався на дужку складеного парасоля, під пахвою тримав рівненько згорнуту газету, а носки його лакованих черевиків блищали так само, як пенсне на носі. За звичайних умов я б привітався з ним і, може, дивуючись, пішов би собі далі. Але тепер, вийшовши з-за рогу будинку і зненацька побачивши, як він схилив на плече голову, ніби слухав, чи не надходить поїзд, я був такий вражений, що несамохіть спитав:

— Ви чекаєте на поїзд?

— Господи милосердний! — так само вражено вигукнув містер Бодкін. — Та поїзд не зупиняється тут з бронзової доби. Ви хіба не знаєте?

Я глянув на його блискучі черевики і пригадав, що, коли я лишав за рогаткою свій «морріс-мінор», там не було жодної машини. Невже старий прийшов сюди пішки? Адже цієї зарослої ожиною дороги була з добра миля. Містер Бодкін зиркнув на чайник у мене в руці,

здогадався, що я хочу заварити чаю після плавання самотою в морі, і процвіркотів, мов папуга:

— Вам води?

Тоді підвівся й додав кумедним басом стомленого музейного екскурсовода:

— Прошу за мною.

Я пішов за ним. Він повів мене платформою повз мідний кран, звідки я вже кілька разів брав воду, коли приїздив у Коблерс-Халк, до промащеного смолою залізничного вагона, що застряг на мочарі поряд із колією. Містер Бодкін показав туди парасолем і самовдоволено мовив:

— Мій дім. Мій спальний вагон.

Ми зішли з платформи трьома дерев'яними східцями, пройшли ледь помітною вимощеною стежечкою, і він відімкнув двері вагона. На ньому ще зберігся невиразний напис «Перший клас», але висіла й потемніла мідна табличка з рельєфними блискучими літерами: «Вілла Роза». Він поклоном запросив мене зайти, посадив на лавку (так він називав м'яке вагонне крісло), набрав у мій чайник води з білого емальованого відра («Чиста джерельна!») і, щоб ще чимось прислужитися, запропонував заварити чай на своєму примусі. Чекаючи, поки вода закипить, він сів навпроти мене. Ми обидва дивилися у вікно на мочар. Коли чайник засвистів, мені здалося, ніби наш вагон їде в нікуди. Ми відрекомендувалися один одному.

— Сподіваюся, мій пляж — гарне місце відпочинку і припав вам до вподоби, — сказав містер Бодкін таким тоном, наче володів цілим Ірландським морем.

Я відповів, що за тридцять років був тут разів із шість.

— Я перебрався сюди три роки тому. Коли кинув роботу.

Я запитав, як він витримав три зими. Він зневажливо махнув рукою:

— Наше прекрасне літо — достатня винагорода за це.

Тієї миті на даху вагона зашурхотіло так, ніби туди сідала зграя морських птахів, і містер Бодкін посмутнів. Його літо і його пляж осоромились. Він сказав, що злива скоро вщухне, отож я повинен випити чаю тут, у нього.

— Із першокласним комфортом.

Я почав відмагатися, але дарма. Я відмовлявся чемно, а він наполягав сердито. Врешті я погодився. Отак я з ним і познайомився.

Далі наше знайомство не пішло. Я бачився з ним ще тільки один раз, через шість тижнів, і то лише протягом п'яти хвилин. Але досить було одного-двох натяків сторонніх людей — власника крамнички в кінці дороги, служниці бару в сусідньому висілку, — щоб я із здогадів і висновків, доповнених уявою, склав собі картину його життя. Він, власне, ніколи й не мав справжнього життя, і це мене найдужче полонило. В порівнянні з ним цей пляж і ці пустельні піщані дюни поряд із залізницею були сповнені всіляких подій, казав містер Бодкін, показуючи мені альбом із засушеними рослинами, які він зібрав за три роки. Він легенько торкав мізинцем стебельця на білих аркушах: деревій білий, деревій жовтий, армерія, морські півники, горішок, петрові батоги, грицики, гірчак, підмаренник скельний, повитиця, дика рожа і різні види чистцю. В проміжках між цими назвами він перегортав аркуші так легенько й спокійно, ніби то брижі набігали на берег.

Одного дня в грудні тисяча дев'яtsel дванадцятого року, розповідав містер Бодкін, коли йому сповнилося п'ятнадцять, він улаштувався на роботу, на якій пробув ціле життя: найнявся посильним у туристське агентство Тіррела, розташоване в Дубліні, на Графтон-стріт, п'ятнадцять. Він щоранку їздив у Дублін трамваєм, що

зупинявся на околиці поряд з невеличким рожевим будиночком під назвою «Вілла Роза», де він мешкав з матір'ю, батьком, двома молодшими сестрами і двома своїми тітками...

«Вілла Роза»! Він зневажливо махнув рукою. Це була материна примха. П'єси й повісті містера А. Е. Мейсона були популярні близько тисяча дев'яносто десятого року. Він наморщив свого рожевого носа. Її навіть не можна було назвати справжнім будинком. То були просто дві рибальські хижі, притулені одна до одної, зі стоком чи рівчаком між з'єднаними дахами. Але яке місце! В гарну годину він бачив, як у бухті під час припливу чайки спурхували, мов папірці, як у тихій воді віддзеркалювалися хмари, як за Північним валом повільно плив з міста чи в місто пароплав, а ген далеко здіймалися мовчазні кряжі Уїклоуських гір. Звичайно, не в туманні дні. Бо тоді вікна «Вілли Рози» завжди були запітнілі. Його мати хворіла хронічним артритом. Батько, відколи він пам'ятає, мав ядуху. В сестер завжди текло з носа. Тітки половину свого життя пролежали в ліжку.

— А я, скільки пам'ятаю себе, не хворів жодного дня! Хіба що мав застуду. Я сподіваюся дожити до дев'яноста.

Виявилося, в туристському агентстві важливо було знати, на якій ти сходишці. Тіррелова система була проста-простісінька — до кожного звертатися згідно з його службовим становищем. (Мабуть, містер Бодкін не знав, що в часи його молодості, як, зрештою, і моєї, таку систему застосовували в кожному кутку Британської імперії). Щоразу, коли він був потрібен містеру Бобові, той гукав, аж виляски йшли:

— Томмі!

Накричавшись так на нього років із п'ять, містер Боб раптом поставив його за конторку, почав чемно звати Бодкіном і більше не підвищував на нього голо-

су. Минуло ще п'ять років, і знов, без будь-якого попередження, містер Боб обдарував його власним столиком у кутку контори й назвав містером Бодкіном, внаслідок чого службовці за іншими столиками почали всміхатися йому, ласкаво кивати головами чи на мигах вітати з підвищенням. Так він досяг верхівки своєї службової драбини. Звідти можна було впасти. Він ніколи не вихилявся за її межі. І був дуже задоволений. Адже кожен повинен знати своє місце. Хіба ні?

Злива вщухла, та містер Бодкін не мав наміру кінчати свою розповідь. (Я міркував: чи за три роки йому хоч раз траплялась нагода вибалакатися перед кимось?) У тій системі, пояснював мені містер Бодкін, були певні суперечності. Маючи чутке вухо і деякий досвід, людина швидко давала собі з ними раду. Наприклад, узяти старого Кленсі, колишнього еніскіленського драгуна, який уранці відмикав контору й натирав кахляні підлоги. Кожен, кому він був потрібен, звав його Джіммі. Ясно, як білий день. Та коли до агентства велично заходила, вилізши із свого сірого «ягуара», стара леді Кілфедер, напахчена, в шифонах, у накидках з пер і з оберемком протестантських трактатів, вона змішувала все до купи.

— Добрий день, Тіррел! Привіт, Бодкін! Гадаю, що Марні вже залагодив ту чудесну подорож до Кани для нас із Кілфедером? Кленсі, голубе, прочитай цей листок про звеличення діви Марії і прошу тебе, не вигукуй «Мати божя!» щоразу, коли бачиш мене.

Аристократичний привілей. Кожна зірка на своєму місці, кожна планета на своїй постійній орбіті навколо сонця, поки нижчі стани не перевернуть усе догори ногами. Або взяти стару місіс Кленсі, коли вона, мов п'яний верблюд, вкочувалась до контори попросити в чоловіка пару монет на те, що вона манірно звала купівлею. Та жінка ніколи не питала про Джіма, хоч

це було й найприродніше, ніколи не питала про містера Кленсі. Навіть ніколи не питала про «свого чоловіка». А завжди про Кленсі. Часом, признався містер Бодкін, він мав на неї таку злість, що тихцем вискакував за ріг до «Трьох Пер», щоб пригасити своє обурення кухлем міцного портеру й почути від бармена: «Те, що завжди, містере Б.?» Не тому, що йому так подобалось те «Б». Він завжди відповідав сухо: «Дякую, містере Баклі».

Це був єдиний бар, до якого він заглядав. І випивав не більше, як один кухоль. Зрідка він ходив до театру. Але тільки на Шекспіра або на Гілберта й Саллівена. Лише на класику. В оперу? Нізащо! Був час, коли він захоплювався Шоу. Але скоро відкинувся від нього, як від типового дублінського нахаби, що висміює людей з вищим, ніж у нього, становищем. Щонеділі містер Бодкін ходив до церкви молитися за короля. Йому було дев'ятнадцять років, коли вибухнула революція. Він рішуче не повірив у неї. Ні в те, що страхотлива стрілянина і вбивства можуть принести якісь зміни. І чи принесли? Дідька лисого! Аякже, клієнти отримали право, якщо хотіли, подавати своє прізвище так званою ірландською мовою. Але містер Бодкін записував їх просто: «містер Ірландець». Квінстаун став Кобом. Яке безглуздя! Кінгстаун зробився Дан-Лере. Тьху! Поштові скриньки перефарбували в зелений колір. Поліцію почали називати вартою. Військове хакі також стало зелене. Єдиним наслідком тієї проклятої колотнечі було те, що частину палати громад перенесено в Дублін.

Так тривало до вибуху другої світової війни. Туризм припинився. Молоді хлопці з агентства пішли до війська. Він пам'ятав, як старий містер Боб — вони тоді провадили справу вдвох — довгі тижні міркував, як цього разу поведуться серби і що в біса сталося з

тими відважними чорногорцями. Коли німці напали на Росію, містер Боб сказав, що цар швидко покладе край цьому безглуздю. А уявляєте собі, яка їм була морочка після сорок п'ятого року? Він ніколи не забуде, як перший клієнт сказав, що хоче поїхати в Югославію. Містер Бодкін тоді взяв окуляри, старанно протер їх і витяг карту. І їй-богу знайшов на ній ту Югославію!

Сталися й інші зміни. Мати померла, коли йому було сорок три роки. Обидві тітки — коли йому минуло п'ятдесят. Як не дивно, а сестри його повиходили заміж. Батько залишив цей світ останній, у вісімдесят один рік. Він і далі мешкав у «Віллі Розі», щодня відправляючи до Європи тисячі нетерплячих туристів на розкішних, зручних лайнерах, на переповнених поштово-пасажирських суднах, у блакитних поїздах, у різних експресах, східних, іспанських і швейцарських, у літаках, назви яких складалися з літер і чисел. Одним він замовляв машини, іншим влаштовував готель, небагатьом обраним довірливо рекомендував, де можна найкраще (згідно з думкою «моєї давньої приятельки леді Кілфедер») пообідати, випити, потанцювати, але сам ніколи нікуди не їздив.

— Тобто ви ніколи не мали бажання кудись поїхати?

— Замолоду мав. Коли не міг собі такого дозволити. Потім я ошадив гроші на ті часи, як кину роботу. До того ж, останні десять років вона почала набридати.

Містер Бодкін замовк, насупив брови й поправив себе: ні, не почала набридати, а він раптово втратив до неї цікавість. Одного ранку, коли він, провівши леді Кілфедер до сірого «ягуара», повертався назад до контори, молодий містер Джеймс, який спостерігав за ним, покликав його до свого святилища.

— Можна вас на кілька слів, містере Бодкін? Я помітив, що ви віддасте надто багато уваги леді Кілфедер.

— Авжеж, містере Джеймс! І признаюся вам: вона щойно сказала, що дуже нами задоволена.

— Ще б пак! Враховуючи, що треба змарнувати шість листів і вісім місяців, щоб отримати пенні від тієї старої відьми. Всі в Дубліні знають, що та жінка, містере Бодкін,— першорядна кровопивця, яка нічого не робить і живе на чужий кошт. Я був би вам дуже вдячний, коли б надалі ви не забували трьох досить суворих життєвих засад, яких мій шановний батько, мабуть, вас не навчив. Час — це гроші. Ваш час — це мої гроші. І гроші одного клієнта такі самі вартісні, як гроші іншого. Затямте собі це, містер Бодкін. Дякую, поки що все.

Містер Бодкін так добре це затямив, що від того ранку метушливі мандрівники всі як один стали для нього не важливіші, ніж туристський багаж для залізничного носильника, коли він, захряснувши останні двері вагона, відходив, огорнутий парою з паровоза, щоб покурити, поки привезуть нову партію валіз.

Але служба — це служба. Він мав свої плани. Тримався її, поки йому сповнилося шістдесят п'ять років, а тоді лишив агентство. Містер Джеймс, як я собі уявляю, з величезним полегшенням вручив містерові Бодкіну замість пенсії преміальний чек на п'ятдесят фунтів стерлінгів — по фунтові за кожен рік служби,— потиснув йому руку й порадив поїхати в Кання і пожити там собі на втіху з танцівницею кабаре. Містер Бодкін відповів, що роками мріяв поїхати саме туди з місіс Кленсі, прийняв п'ятдесят фунтів, тепло попрощався з усіма в конторі, продав «Віллу Розу» й придбав просмолений залізничний вагон тут, у Коблерс-Халку. Він уже п'ять років накидав оком на це житло.

Містер Бодкін добрався до Коблерс-Халка ввечері. Надворі було сухо й холодно. Він добре спитнів, поки доніс темною дорогою два саквояжі. Решта його земних багатств, складених у картонну коробку, чекала вже на зарослій травою платформі. Він із годину сидів при свічці у вагоні, не скидаючи синього пальта, і з великою втіхою вечеряв плюскотом хвиль, що кожні двадцять секунд набігали на каміння, і якимись загадковими голосами болотяних мешканців. Лежня? Пірнікози? Чи борсука, що десь заховався?

Нарешті містер Бодкін підвівся й приготував собі вечерю — підсмажив яєчню з двох яєць і шматка солоні шинки, розпакував селянський хліб та масло й заварив чаю, такого густого, що ложечка в ньому майже стояла сторч. Після цього, помивши посуд і пославшись, він вийшов на платформу поглянути на всіяне зірками небо. Віддалік у морі блищало світло рибальського судна, а за ним наче ще щось блимало. Невже маяк на уельському березі? Потім на колії з боку Дубліна почувся гуркіт поїзда. Містер Бодкін знав, що через Коблерс-Халк він проїздить двічі на добу. Ось уже з'явилися передні ліхтарі поїзда, вони дедалі більшали і ставали яскравіші, ось уже повз платформу прогуркотів паровоз, а за ним замигтіли освітлені вікна вагонів. Він устиг помітити в них з десяток пасажирів. Коли гуркіт віддалився й затих, містер Бодкін звернувся до зірок:

— О добрі, милосердні духи! Я знаю, що Час береже для нас наш спадок. Я знаю, що настане день і море Часу, піднявшись, змете, мов сухе листя, тих, хто кривдить і пригноблює нас. Я бачу, як воно підіймається. Я знаю, що ми повинні вірити, надіятись і не сумніватися ні в собі, ні в доброті інших... О добрі милосердні духи, дякую вам!

— Гарно, далєбі гарно. Де ви взяли ці слова?

— В Діккенса, з «Дзвонів». Я проказую цю молитву щовечора після вечері, коли виходжу прогулятися дорогою.

— Прокажіть їх мені ще раз,— попросив я.

Вимовляючи ці чудові, значущі слова, містер Бодкін був увесь напруга й поривання, мов польовий коник. «Він тонший, ніж був Тітон, поки зовсім не розтанув у повітрі».

Чи справді він почував себе скривдженим? Або пригнобленим? Невже протягом цих трьох років самоти йому колись спадало на думку, що світ був би багато приємніший, якби люди не кричали одні на одних і не казали іншим, що час — це гроші? Чи, може, він розмірковував про те, чому його мати весь вік принижувалась і мучилась, а такі відьми, як стара Кілфедер, живуть на чужий кошт, нічого не роблять, усіх визискують, їдять, п'ють і роз'їжджають по світу, тим часом як він бачить той світ тільки як невиразне блимання за нічним морем? Може, він думав про те, що замолоду мріяв одружитися? А може, взагалі нічого не думав?

Містер Бодкін нахилився до мене.

— Ви справді більше не хочете чаю? Тепер, як я маю змогу пити його коли завгодно, я скажу вам одну смішну річ. Протягом п'ятдесяти років я спостерігав, як рівно о пів на п'яту містер Боб чи містер Джеймс переходили Графтон-стріт до кав'ярні Мітчела пити чай. Я не можу вам передати, як я їм тяжко заздри́в. Отакий я був дурний.

— Але ж котрась із дівчат у конторі могла приготувати вам на місці склянку чаю.

Він витріщив на мене очі.

— Хіба це те саме, що чай у Мітчела? Там білі скатерті, килими, срібне начиння, тебе обслуговують офіціантки в блакитних сукенках і білих фартушках.

Ми помовчали. Я глянув на годинник і сказав, що вже мушу їхати.

— А знаєте, що я зробив зі своїм годинником, коли перебрався сюди? Першого ж дня закрив за два фунти і так і не викупив. Та й не думаю викупляти. Я живу за сонцем і за зірками.

— Ви ніколи не відчуваєте самоти?

— Я звик жити сам.

— Ви добре спите?

— Як після маківки! І сни гарні сняться. Переважно про «Віллу Розу». І про мою бідну матусю. Чого б я почував себе самотнім? У мене є чудові спогади, приємні сни й добрі друзі.

— Я вам дуже заздрю,— сказав я.

Цією приємною, облудною фразою ми й попрощалися. Невже можна ніколи не відчувати самоти? Невже чудові спогади можуть підтримувати нас, коли ми відгородимось від світу? Адже навіть молоді не можуть жити самими снами. Зрештою, в містера Бодкіна була одна близька душа.

Якось вересневої неділі, повертаючись надвечір з крамниці, що стояла біля шосе, містер Бодкін звернув увагу на свіжу табличку, прибиту біля якоїсь брами метрів за двісті від залізничної колії. На ній стояло: «Свіжі яйця на продаж». Він знав, що поблизу ніхто не живе й нема жодного будинку. Хто б у біса йшов цілу милю дорогою, щоб купити яєць? За тією дерев'яною брамою бігла не дуже в'їжджена, заросла травою доріжка, що вела, як він здогадався, до чиєїсь садиби, якої не видно було з дороги. Він зайшов у браму і, на свій подив, побачив за високою огорожею піддашшя, під яким стояв червоний фургон, а на ньому великими білими літерами було написано: «Хліб Фланнері, найвищого гатунку». Пройшовши крученою доріжкою з чверть милі, він досяг невеличкого, приземкуватого, недавно побіленого будиночка й

постукав у двері. Йому відчинила жінка років тридцяти п'яти-сорока, миловида, рум'яна, здорова, синьоока, і дуже ласкаво запросила його зайти. Розмовляла вона з ледь відчутним англійським акцентом, і містерові Бодкіну відразу згадався материн голос. Так, у неї є добрі свіжі яйця. Скільки він візьме? Десяток? Будь ласка. Позад неї зі стільця біля кам'яної плити, в якій тлів торф, підвівся похмурий, важкої статури чоловік десь такого віку, як і жінка, й рукою запропонував йому сісти.

Містер Бодкін зайшов на кілька хвилин, а просидів годину. Тут мешкали Кондори — Мері, її брат Колм, той похмурий мовчазний чоловік, і прикута до ліжка мати, яка лежала в сусідній з кухнею кімнаті. Двері туди завжди були відчинені, щоб вона могла розмовляти з дітьми, чути і бачити, що робиться в кухні. Їхній батько, який весь вік був гуртівником, помер три місяці тому. Мері кинула службу в Лондоні і приїхала доглядати матір, а сердешний Колм (це її означення) повернувся додому, щоб підтримувати їх обох. Він саме знайшов роботу в пекарні в місті Уїклоу і їздить цілими днями в червоному фургоні по навколишніх селах.

Містерові Бодкіну було так легко і приємно з Мері, що невдовзі він почав приходити до неї кожного дня після вечері — сидів коло ліжка хворої матері, балакав з нею, читав їй новини з газети «Айріш таймз» або грав із нею в дамки. На святвечір Мері наполягла, щоб він повечеряв разом з ними. Він приніс коробку шоколаду для Мері та її матері, сто штук сигарет для Колма і пляшку хересу для всіх. Він їм декламував улюблені місця з Діккенса. Колм так розохотився, що розповів про свій сумний святвечір в Італії, де він був з восьмою армією, неподалік від містечка, що зветься Кастел-ді-Сангро; Мері жваво змальовувала страшний вуличний рух у Лондоні; а стара мати, сп'янівши від

хересу, голосно, щоб їм було чути, оповідала про небезпечну подорож свого чоловіка, коли він під час «тієї війни» в грудні п'ятнадцятого року перевозив морем худобу до Ліверпуля.

— Усі ви поїздили по світу,— засміявся містер Бодкін і дуже зрадів, коли Мері сказала, що, слава богу, їхні мандри вже скінчилися.

Коли він, попрощавшись, вийшов від них, то побачив у смузі світла, яка пролягала від прочинених дверей, що траву притрусив сніг. Сніг налипав на шибки його вагона, коли він ліг спати, і приглушував хлюпіння хвиль. Бодкін уявляв собі, як сніжинки, падаючи, тануть у морі. Схопивши в руки блакитний термос, різдвяний подарунок від Мері, він раптом збагнув, що вона перша жінка, з якою він за ціле своє життя заприятелював. Ця свідомість сповнила його такою вдячністю, що він заснув, не помолившись добрим, милосердним духам за цю їхню останню дарунок.

Те, що було далі,— на чотири п'ятих припущення, а на одну п'яту — витвір уяви; і те, й те, як випадково виявилось, власне, не відбігало від правди.

Останнього понеділка в липні, повертаючись із крамниці біля шосе з сіткою, в якій він ніс газету, чай, цибулю і брусок простого мила, містер Бодкін побачив біля рогатки білого «ягуара». То була, як казали в туристському агентстві, шикарна машина. На номерному знакові видніло три групи літер: ВБ, ДК і блакитно-білі сріблясті РАК. Великобританія, дипломатичний корпус, Роял-автоклуб. Містер Бодкін вибрався на платформу, щоб роздивитись по пляжі, хто то приїхав. Він побачив худеньку біляву (а може, фарбовану?) жінку років п'ятдесяти, що, закинувши ногу на ногу, спділа на лавці, курила сигарету в довгому мундштуку зі слонової кістки й дивилась на сіре море. Вона була в коротенькій сукні, замшевому жакеті

вільного крою, зі старанно і яскраво підведеними очима, нафарбованими губами, й досі ще гарна. Він підходив до жінки так обережно, ніби вона була кроликом. Поверх зморщеної білої рукавички на її зап'ястку важкувато нависав на кисть кручений золотий браслет. А, може, рука була гола? Може, жінці більше як п'ятдесят? Сигарета приємно пахла.

— Налягає туман,— ввічливо мовив містер Бодкін, коли підійшов близько до неї і легенько вклонився.— Думаю, ви не на поїзд чекаєте?

— Я чекаю на вас, містере Бодкін,— всміхнулася жінка. (Ото проноза!)

Таких дрібненьких і таких білих зубів він ще зроду не бачив. Їй би носити їх на ший замість перлин. Минулого місяця йому трапилась на полі здохла миша з такими дрібними зубами, як у неї.

— Може, сядете? Я знаю про вас усе від Моллі Кондор.

— Яка вона гарна жінка,— сказав містер Бодкін, сторожко сідаючи поряд з прибулою і кладучи сітку на лавку біля її яскраво-червоної пляжної сумки. Показуючи на сумку, він запитав:— Ви плавали?

— Я плаваю, як камінь,— засміялася жінка.— Я тут засмагала, поки чекала на вас.— І, знов усміхнувшись, додала:— Голяком.

Містер Бодкін ніяково перевів розмову на інше.

— Вана машина з дипломатичного корпусу? — швидко запитав він.

— Це машина мого чоловіка. Сера Гілері Добсона. Я її вкрала.

Голос у неї заклекотів. Як сказали б безцеремонні хлопці з агентства, вона забулькала, наче Горгона.

— Я жартую, містере Бодкін. Адже я шотландка. Гілері каже, що я з химерами. Він працює в міністерстві закордонних справ. І поїхав у якихось темних справах до Афін, на два тижні, тож я позичила його

«ягуара». Аби хоч до Туреччини! Але ви, мабуть, не любите й Туреччини? Афіни — така паршива дірка, ви згодні?

— Я ніколи не подорожував, леді Добсон.

— А Моллі казала, що колись ви мали туристське агентство!

— Вона перебільшує мої спроможності. Я був там скромним клерком.

— Так? — Тон у неї змінився, голос пожвавішав.— Слухайте, Бодкін, я хочу спитати у вас про щось дуже важливе. Наскільки ви знаєте Моллі Кондор?

— Я маю велику приємність знати її з минулого вересня,— ще ввічливіше відповів він.

— Я знаю Моллі з двадцяти двох років. Я її навчала. Вона служила в мене дванадцять років, але я ніколи не ставилась до неї як до служинці. Моллі була мені найкращою товаришкою. Для мене це велика втрата. Адже, коли ми старіємось, друзів у нас меншає і ми їх цінуємо.

«Моллі» замість «Мері»! Містер Бодкін відчув у цьому якусь протекційність. Він ніколи не втрачав приятеля, бо до Мері ніколи й не мав приятеля, щоб його втрачати, щиро признався він.

— Дуже шкода. Так от, я хочу, щоб Моллі вернулася до нас. Із моїми нервами негаразд, відколи вона поїхала.

Містер Бодкін мовчки споглядав море, відчуваючи, що жінка поволі повернула голову й дивиться на нього. Як польова миша. До нього почав підкрадатися страх. З нервами в неї, здається, все гаразд. Він помітив, як вона кинула недокурок, витягла нову сигарету, заклала її в мундштук, запалила золотою запальничкою і пустила вузеньку цівку диму.

— А ще її брат, Кондор, п'ять років був у нас шофером. Було б просто чудово, якби вони обоє повернулися до нас. Я знаю, що бідолашний старий Гілері

став цілком безпорадний без Кондора, як я без Моллі. Ви зробите нам велику ласку, якщо замовите слівце. Гілері був би вам безмежно вдячний. О, звичайно, я не забула про матір. Але стара не може тримати біля себе обох дітей, правда? До того ж, я бачила її вранці, і в мене склалося таке враження, що їй недовго лишилося жити. Артрит. Бронхіт. І цей клімат. Я мала стару тітку в Бексгил-он-Сі. Одного дня вона була здоровісінька. А другого її груди почали сопіти, наче козиця. Шість місяців я дивилася, як вона гасла, мов сонце на заході. А сьомого місяця...

Голос у жінки був улесливий, благальний, а йому здавалося, ніби хтось шкрябає ложкою по каструлі. Він слухав її холодно, більше очима, ніж вухами, як за довгі роки навчився слухати старих дам, що й самі не знали, куди бажали б поїхати, стежив тільки, як кліпали їхні повіки, як неспокійно ворушилися пальці, невпевнено пересмикувались плечі й сіпались губи. Шовк на шиї. Французькі сигарети. Засмагла голизна. Бодкін. Кондор. Моллі. Бідолашний старий Гілері. Чого ця відьма справді хоче? Приїхала з такої далини задля служниці? Хто б їй повірив!

— Бачите, Бодкін, Моллі вас дуже шанує. Каже, що зроду не зустрічала такої чудової людини. Я тепер розумію, чому.— Вона поклала руку йому на плече.— Ви маєте добре серце. Ви мені допоможете, якщо це від вас залежатиме, правда? — Вона схопилася на ноги.— Оце я й хотіла попросити у вас. А тепер ви повинні показати мені свій дивовижний вагон. Моллі каже, що він просто казковий.

— З великим задоволенням, леді Добсон,— відповів містер Бодкін, неохоче ведучи її до свого житла.

Побачивши мідну табличку, жінка зареготала і квалливо почала хвалити щось інше. Очі її нишпорили по його майнові, мов дві голодні миші. Її зворушувала кожна річ його немудрого господарства. Вона підняла

покришки на каструлях, попробувала пружини на ліжку, зазирнула в туалет і спустила воду, чим він був дуже невдоволений, бо не користувався туалетом, хіба що надворі було дуже мокро й холодно; коли він спускав воду, йому щоразу доводилось наповнювати бачок з відра.

— Все у вас тут дуже гарне, Бодкін,— мовила вона, пудрячи носа перед люстерком, де він голився.— Якби ви були молоді, то могли б улаштувати тут чудове гніздечко і приїздити сюди на кінець тижня з коханкою, правда? Я мушу вшиватися. Вже скоро обід, та й вам треба щось робити з цим милом, чаєм і цибулею. Ви проведете мене до машини? І прошу вас, замовте за мене слово перед Моллі. Якщо б ви відвідали мене, то я зупинилася в тому старому готелі біля шосе. На тиждень.— Вона грайливо засміялася.— Триматиму облогу. Приходьте будь-коли о шостій на аперитив.

І, поблискуючи білими стегнами, вона побігла до машини, завела її, ввімкнула передачу, осяяла його своїми зубами, гукнула «А bientôt¹, Бодкін!» і рушила так швидко, що листя обабіч дороги заколихалось, мов хвиля після катера.

Дивлячись на хмару куряви, містер Бодкін щось згадав. Один хлопець із контори показував йому листівку з Моною Лізою. «Чи бачив її колись? Правда, непогана? А їй не менше п'ятдесяти п'яти!» Ну й ну! «Треба нам на щось зважитись, леді Добсон. Два тижні в холодній Бретані? Чи п'ять гарячих днів у Монте-Карло? Звичайно, в Монте-Карло ви можете виграти купу грошей...» Як жадібно блищали тоді їхні крокодилячі очі! Містер Бодкін неквапом вернувся до свого вагона, опустив вікна, щоб вийшов дим її сигарети, стер жовту пудру з умивальника, наповнив бачок у туалеті і з годину посидів на краю ліжка в глибокій

¹ Бувайте (фр.).

задумі. Коли настав вечір, він так стомився від думок, що пішов до Кондорів.

Мері була сама. Мати спала в кімнаті. Вони сиділи в кухні, кожне зі свого боку столу, і з півгодини пошепки розмовляли про курей, про те, що поїзд на Дублін спізнився на десять хвилин, а вчорашній із Дубліна пройшов хвилина в хвилину, про ранковий туман, і розмова їхня, як завжди, була невимушена, поки вона не торкнулася його гості. Коли містер Бодкін скінчив розповідати про неї, Мері глянула на відчинені двері до кімнати і сказала:

— Мушу визнати, що вона завжди була великодушна до мене. Сер Гілері дуже добрий. Ніяк не хотів мене відпускати. «Їй з тобою добре»,— казав він. Вона мала свої примхи. Я його дуже жаліла. А він її розбестив.

— Авжеж, Мері, ті титуловані люди...— містер Бодкін закинув вудочку і був дуже втішений, що Мері не взяла принади. Вона тільки сказала:

— Сер Гілері був справжній джентльмен.

— Вони давно одружені?

— П'ятнадцять років. Це його друга дружина. Вона доглядала першу. Але я повинна була вернутися, містере Бодкін.

— Ви добре зробили. І ваш брат добре зробив. Бо, знаєте, дві жінки у відлюдній садибі... Йому тут не нудно?

Мері затулила обличчя руками, і він здогадався, що вона плаче.

— Смертельно нудно.

Раптом мати в кімнаті постукала палицею по підлозі й роздратованим голосом спитала:

— Він уже повернувся?

Мері підійшла до дверей і перехилила голову за одвірок. Містер Бодкін відчув себе так, наче підслухував чиясь телефонну розмову.

— Це містер Бодкін... Він пішов по сигарети... Мабуть, забув раніше купити їх... Десь годину тому... Може, пішов пішки. Такий гарний вечір... Ох, йому набрид той старий фургон...— Мері повернула голову:— Фургон стоїть у повітці, містере Бодкін?

Містер Бодкін похитав головою.

— Ні, таки поїхав... Ради бога, мамо, не хвилюйтеся й спіть. Може, йому заманулось поїхати в Ешфорд випити чарку й поговорити з людьми. Тут така нудота... Я пограю з вами в дамки.

Містер Бодкін попрощався й пішов.

Отже, вона доглядачка. На дорозі було темно, але вище тунелю, утвореного живоплотами, ще трохи лишилось денного світла. Містер Бодкін рушив у напрямку шосе, сподіваючись зустріти Кондора, коли той вертатиметься додому. Повітря було насичене важким духом геліотропа і лугових квіток. У канаві поряд із ним щось зашурхотіло. Десь далеко заіржав кінь. Кондорові, мабуть, було років сорок. За собою він мав Африку, Італію, Лондон. А перед собою нічого, крім дороги й полів свого дитинства. Щоночі ця відлюдна садиба. Загуркотів нічний експрес. Містер Бодкін оглянувся назад і постояв, поки вдалині не зникло останнє світло й не затих останній відгомін.

«Але я прожив вік. Тепер я вже старий, а чисто наче дитина».

В приимерку, що не зовсім перейшов у темряву над деревами шосе, він побачив червоний передок фургона, який витикався з напівкруглого в'їзду до покинутої садиби. Він підійшов до машини, зазирнув у порожню кабінку, послухав воркування голубів, що долинали від купки дерев за замкненою на ланцюг брамою. Він пройшов далі до крамниці. Вона була темна й замкнена, але з другого боку видніла освітлена смуга землі, на якій стирчали корені позрізуваної капусти. Він здогадався, що заднє вікно світиться. Мабуть, Кондор

зайшов туди побалакати. Містер Бодкін уже хотів вернутись назад, коли на узбіччі за сотню метрів від себе помітив заднє червоне світло машини. За інших обставин він просто глянув би в той бік і пішов своєю дорогою, але темрява, тиша і неспокійні думки спонукали його підкрастися ближче до машини зарослим травною узбіччям. За півсотні кроків він упізнав, що то білий «ягуар», побачив відчинені задні дверці, на тлі яких вирізнялись дві постаті. Вони стояли, обнявшись у напкомому поцілунку. Коли врешті чоловік відпустив жінку, вона сіла на місце водія, обоє дверцят, хряснувши, зачинились, і знов запала тиша й темрява. Жінка ввімкнула мотор, залила світлом фар шосе і швидко помчала, огинаючи закрут. Містер Бодкін, утиснувшись у живопліт, чув, як до нього наближалась хода, поминула його й затихла. За кілька хвилин хряснули бляшані дверці, спалахнули фари і фургон, зникнувши в глибині дороги, поторохтів за живоплотами в бік моря.

Тієї ночі, перш ніж заснути, містер Бодкін чув, як тисячі дрібних хвиль ворушили рінь, так само як інші незлічені хвилі — звуки, події, місця, люди, життя яких його не цікавило, — рік у рік ворушили щось у його душі. «Айріш таймз» рідко пише про такі бурі почуттів, а коли й пише, то ті бурі вже відшаліли і стали мертві, мов фабули, які Шекспір вигадував для своїх вистав у театрі. Але він знав Кондорів. Ця ласа до чужих чоловіків жінка розіб'є їхнє життя. Він був певен цього, а вранці, розплющивши очі до відблисків моря, що мерехтіли в нього на стелі, переконався, що вона вже розбила його життя.

Такими літніми ранками він звик, уставши і скинувши піжаму, натягти плавки, перекинути через плече рушника і в капцях піти стежечкою до моря, щоб, як він казав, «скупнутись», що означало, оскільки й він плавав, як камінь, залізти в море по коліна, облити

плечі, тоді, вкритому сиротами, відчуваючи приємне поколювання, вискочити на гостру гальку й розтертися рушником. Цього ранку він також «скупнувся», і очі в нього були такі, як у святого праведника, що прокинувся від гріховних снів.

У вівторок увечері містер Бодкін пильно стежив за дорогою і шосе. Червоного фургона не було в повітці, але не видно його було й на шосе. Хтиві уявлення довго не давали йому заснути. Він прагнув божого грому.

У середу ввечері спершу було те саме. Але, повертаючись до свого вагона, він побачив біля рогатки поставлені поряд червоний фургон і білий «ягуар». Містер Бодкін відразу вмоستився на лавці, обводячи очима пляж і дослухаючись, чи не почує їхніх шелестких кроків. Він мав намір, якщо буде потрібно, чекати й цілу ніч. Десь та жінка лежала в його обіймах. Оголені стегна, зморшкуваті руки, зів'яла шия.

Близько дев'ятої години зовсім смеркло, але було ще досить видно, щоб помітити чиїсь обриси проти блискучої води, якби було кого помічати. Містер Бодкін не бачив нічого. До нього долинав тільки хлюпінт хвиль. Десь, мабуть, аж через дві години він почув, як вони завели машини. Поки містер Бодкін добіг до кінця платформи, її фари вже миготіли на дорозі, а його звертали у браму. Містер Бодкін досяг брами саме вчасно, щоб помітити проти ясної смуги неба на заході темний обрис його постаті. Коли він заглянув у фургон, що стояв порожній у повітці, йому спало на думку, що можна налякати Кондора, залишивши на сидінні фургона йому застереження. Але в такий спосіб могли й вони спілкуватися. Скажімо, вона залишала в фургоні йому записку, а він рано вранці — їй у готелі.

У четвер увечері фургон стояв на місці. А де ж був Кондор? Містер Бодкін пішов доріжкою до їхнього будиночка і приклав вухо до дверей. Він почув голос

Мері, його сердиту мову і материн крик. Зраділий, він повернувся до свого вагона й ліг спати.

У п'ятницю вранці перед брамою доріжки, що вела до будиночка Мері, стояв білий «ягуар». Невже облога триває? Ввечері фургон знов стояв без діла в повітці. Містер Бодкін був такий стомлений біганиною і підгляданням, що заснув над своєю вечерею. Прокинувся він близько одинадцятої від гудіння машини. Він підскочив до дверей і ще встиг помітити, як фари описували по небу коло, коли машина повертала. Містер Бодкін пішов дорогою до фургона, оглянувся навкруги, не почувши нічого, блиснув ліхтариком у кабінку й побачив на сидінні блакитний конверт. Він наддер його і прочитав при світлі ліхтарика: «О мій коханий, скажи на милість, де ти був? Учора ввечері й сьогодні я чекала на тебе й не могла дочекатися. Що сталося? Ти ж обіцяв! У мене лишилася ще одна ніч. Ти поїдеш зі мною, правда? Якщо я не побачу тебе завтра ввечері, то кинусь у море. Я шалено кохаю тебе. Конні».

Містер Бодкін пішов з листом до моря, подер його на дрібненькі клаптики і, замахнувшись, сипнув їх на хвилю, що саме відпливала від берега.

У суботу після обіду, повертаючись із крамниці з щотижневими покупками в сітці, він побачив біля рогатки «ягуара», заляпаного болотом і запорошеного. Його білі боки були пописані придорожньою ожиною. Обминувши будівлю станції, він угледів місіс Добсон, що, сидячи на лавці, курила й дивилася на блискуче море. Вона просто підвела на нього очі. Тепер на вигляд їй було всі шістдесят. Містер Бодкін вклонився й сів на лавку. Від неї війнуло духом віскі.

— Яка нині гарна година, леді Добсон. Можна мені на хвилину дати відпочинок своїм кісткам? Ця дорога з дня на день стає для мене довшою. У вас усе гаразд?

— Усе гаразд, дякую, Бодкін.

— Якщо дозволите, я хотів би спитати, чи ви змоглися успіху в своїй справі?

— Я й не сподівалася домогтись успіху, зважаючи на ту стару, що висить у них на шії. Але я сказала їм. Тепер Моллі знає, що їй завжди будуть раді в моєму домі.

— Моя улюблена засада — не поспішати. Ніколи ні від чого не відмовлятися. Твердо стояти на своєму. Не здаватися. Тобто я маю надію, що ви не збираєтесь скоро покидати нас.

— Я їду сьогодні ввечері.

— Сподіваюсь, у вашому готелі добрі умови?

— Дуже добрі. Там повно старих дівок. Мене дрижаки беруть від них.

Містер Бодкін примружував очі проти моря й мовчав.

— Бодкін! Я ще не бачила однієї особи. Задля Гілері я повинна поговорити з Кондором. Ви його не зустрічали?

Голос у неї почав уриватися. Очі розпливлись, мов смалець на гарячій сковороді. Сигарета в руці затремтіла.

— Дайте згадати,— почав міркувати він.— У четвер? Так. І вчора ввечері. Ми обидва грали в дамки з його матір'ю. Він наче був веселий, як завжди.

Леді Добсон шпурнула сигарету й затоптала її ногою.

— Бодкін! Ради святого Христа, ви б не сказали мені, куди молодим людям поткнутися зі своїм життям у такому забутому богом закутні, як це місце? Адже ця дорога взимку стає темна, мов печера, деє уже о четвертій!

Містер Бодкін поглянув на носки своїх черевиків, витяг з кишені на грудях хусточку і змів з них порох.

— На жаль, леді Добсон, я вже не зустрічаю тут молодих людей. Зрештою, Кондор далеко не молодий.

Мабуть, таких, як він, треба звати чоловіками середнього віку. Чи як?

Вона хрипко засміялась.

— А хто ж тоді я? Стара відьма?

— Або ж я? Як сказано в святому писемі: «Днів віку нашого сімдесят років, а як при силі — вісімдесят; і більшість із них — то труд і марність, бо вони скоро линуть, і ми зникаєм».

— Мені тоскно від вас,— дорікнула вона йому.

З-під своїх синіх повік вона дивилась на хмари, що клубочились уздовж обрію. Містерові Бодкіну згадалось, як пересмикнулося обличчя в Мері, коли вона сказала: «Йому смертельно нудно». Леді Добсон повернулась до нього: шия вся поорана зморшками, руки вкриті темними плямами. Ця падлюка стара, як світ.

— Ви, Бодкін, часом не знаєте, чи Кондор не має тут дівчини? Звичайно, я питаю тільки тому, що коли в нього є дівчина, то мені не треба буде просити його, щоб він повернувся до нас. То як?

Містер Бодкін дивився на море так, ніби шукав у ньому човника, в який міг би сховати своє сумління.

— Думаю, що має,— рішуче відповів він.

— Думаєте? Знаєте напевне? Чи не знаєте?

— Я бачив їх двічі на дорозі, коли вони цілувалися. Отже, вважаю, що вони закохані.

— Дякую, Бодкін,— бадьорим голосом мовила вона.— В такому разі Гілері доведеться шукати собі іншого шофера, а мені іншої покоївки.

Вона схопилася з лавки. Віп також чемно підвівся.

— Сподіваюсь, у вас тут приємна зима. Закохані! Ви колись були закохані? Знаєте, що означає бути закоханому?

— Доля відмовила мені багато в чому, леді Добсон.

— Ви маєте якесь питво у тій своїй чорній домо-вині?

— На жаль, тільки чай. Я вбогий чоловік, леді Добсон. І оце читав у газеті, що віскі тепер коштують аж шість шилінгів за чарку.

Заплющені очі леді Добсон свідчили про її старість, як стерте обличчя на давній монеті.

— Ні кохання, ні питва, ні друзів, ні дружини, ні дітей. Щасливець. Нікого, хто міг би зрадити.

Леді Добсон повернулася і пішла від нього.

Події суботньої ночі й недільного ранку завдяки слідству стали відомі всім.

Сержант поліції Ділейганті подав офіційний рапорт про знайдення тіла серед скель біля Грейстоунза. Сторож Сіннот доповнив його своїми свідченнями. Потім викликано містера Т. Дж. Бодкіна. Містер Бодкін сказав про себе, що він залишив роботу і знайшов собі житло біля колишньої станції Коблерс-Халк. Він розповів, що тієї ночі, як завжди, близько десятої години ліг і заснув. Хворіючи артритом, він загалом спить погано. А десь близько першої його щось збудило.

Слідчий: Що вас збудило? Ви почули якісь звуки?

Свідок: Біль у ногах часто не дає мені спати.

Слідчий: Ви цілком певні, що прокинулись не раніше, ніж о першій? Я питаю тому, що годинник покійної зупинився без чверті дванадцята.

Свідок: Я дивився на свій годинник. Було п'ять хвилин на другу.

Далі свідок сказав, що, оскільки ніч була тепла й суха, він одягнувся, взув капці і трохи походив по платформі, щоб не так боліло. Звідти, де він ходив, йому було видно на дорозі білу машину. Він підійшов до неї і впізнав, що то машина леді Констанс Добсон, яку він зустрічав уже того тижня. В машині нікого

не було. Коли присяжний спитав, чи він бачив машину перед тим, як лягав спати, свідок відповів, що не має звички виходити надвір після вечері. Коли інший присяжний запитав, чи не здивувала його порожня машина на дорозі о першій годині ночі, свідок відповів, що здивувала, та потім він подумав, що, може, скінчився бензин і леді Добсон залишила її до ранку. Вона його не зацікавила. Не в його натурі цікавитись сторонніми речами. Далі свідок сказав, що, походивши, він повернувся до свого житла і спав до шостої години, тоді встав, трохи раніше, ніж звичайно, й пішов, як завжди, купатись. Ідучи до моря, він знов заглянув у машину.

Слідчий: Тоді вже було видно?

Свідок: Так.

Слідчий: Ви заглядали всередину машини?

Свідок: Так, сер. Я помітив, що дверці не замкнені, і відчинив їх. Там на передньому сидінні лежала жіноча сумка, а на задньому — шкіряна валізка. Я побачив ключ у замку, крутнув стартер, і мотор відразу озвався. Тоді я по-справжньому стривожився.

Слідчий: І що ви зробили?

Свідок: Пішов купатись. Було надто рано робити щось інше.

Далі містер Бодкін розповів, що, скупавшись, повернувся до свого житла, одягся, поголився, приготував сніданок і попоїв. О сьомій годині він подався до своїх найближчих сусідів, Кондорів, і збудив їх. Містер Колм Кондор відразу пішов з ним до машини. Вони оглянули її вже вдвох, потім на пропозицію містера Кондора поїхали в його фургоні до чергового полісмена в Ешфорд, щоб повідомити його про свої спостереження.

Слідчий: Ми маємо свідчення чергового. Це все, що вам відомо в цій справі?

Свідок: Так, сер.

Слідчий: Тобто, звичайно, до того, як тіло в одязі було знайдене через тиждень серед скель біля Грейстоунза, тобто до вчорашнього ранку, коли сер Гілері Добсон, міс Мері Кондор і ви допомагали пізнавати загиблу?

Свідок: Так, сер.

Слідчий: Вам було важко її пізнати?

Свідок: Важкувато.

Слідчий: Але ви переконані, що це тіло леді Добсон, а не чиясь інше?

Свідок: Переконаний. Я пізнав також кручений золотий браслет, який бачив при зустрічі в неї на руці. Та й зуби, безперечно, її.

Доктор Едуард Голпін із Ньюкаслського санаторію дав висновок, що смерть сталася внаслідок задущення у воді. Присяжні на підставі медичного свідчення винесли вердикт, що це було самогубство в ненормальному душевному стані. Слідчий висловив своє співчуття серові Гілері Добсону і сказав, що хоч випадок вельми неприємний, винуватих немає.

Уже був вересень, коли я одного туманного дня знов зустрів містера Бодкіна. По морі важко перекочувались хвилі. Було прохолодно. «Видно, це буде моє останнє купання цього року»,— подумав я. Побачивши його на лавці— в пальті, капелюсі, сірих гетрах, зі складеним парасолем (відтепер він буде йому потрібен), з повною сіткою в ногах і схиленою набік головою, ніби він слухав, чи не наближається поїзд, я знов згадав кілька дивних речень, які він сказав, даючи свідчення. Він відповів присяжному, що ніколи не виходить надвір зі свого вагона після вечері, а слідчому— що погано спить уночі через артрит («Сплю, як після маківки,— казав він мені.— Я, скільки пам'я-

таю себе, не хворів жодного дня, хіба що мав застуду») і що на його годиннику було тоді п'ять хвилин на другу («Я живу за сонцем і зірками»). А також його твердження, що він з платформи побачив білу машину, яка стояла в кінці дороги. Я кілька хвилин тому залишив там свого «морріса» і тепер глянув у той бік: його затуляла будка чергового.

Містер Бодкін не запросив мене сісти, і я лишився стояти. Ми поговорили про те, що сьогодні не буде сонця. Він засміявся, коли я, глянувши на небо, сказав:

— Ваш годинник затулили хмари.

Я поспівчував, що йому довелося пережити таку сумну пригоду.

— О, так,— погодився він.— Пригода дуже сумна. Хоч небіжка була й немудра жінка. І з примхами. Не з найкращих людей. Може, в цьому й ховалася вся причина. Бо я гадаю, що вона була трохи зіпсована. З тих жінок, що, як казала моя мати, могли б збаламутити цілий полк солдатів.

— Чого ж, по-вашому, вона таке вчинила? Проте мені, мабуть, не слід питати. Я певен, що вам хочеться швидше забути про це.

— Тепер уже все минулося. Колесо долі повернулося в другий бік. Усі речі вертаються до моря. Вона була закохана, тому й сказала.

Я витріщив на нього очі:

— У когось із Лондона?

Він завагався, хитро глянув на мене, неквапом похитав головою і через плече глянув у бік суходолу.

— Але ж про це нічого не згадували під час слідства! Хтось іще знав про це? Кондори знали?

Він посовав руками по парасолі.

— У такому спокійному місці, як тут, вони помічають, як листок падає з дерева. Та оскільки подій мало, кожна з них стає закопаним скарбом, про який ніхто не згадує. Хоч би й кожна квіточка про неї знала.

Сьогодні вранці, коли я був у Мері Кондор, повз двері пройшла курка. І Мері сказала: «Ця курка несесться десь не вдома. Лапи в неї чисті. Вона йшла травною». Вони про все знають. Інколи мені здається,— невдоволено додав він,— що їм відомо, чим я снідав.

(Невже він почав розчаровуватись у своєму тихому пляжі?)

— А як ви про це дізналися? Чи це тільки ваш здогад?

Містер Бодкін насупився. Він знов почав крутити. Плечі в нього випросталися. Він неабияк пишався собою.

— Я маю свої способи спостерігати за всім. Та й око в мене пильне. Часом я помічаю речі, яких більше ніхто не помічає. Я покажу вам щось таке, чого більше ніхто не бачив.

Завваживши, що я стежу за ним, він поволі витяг свого записника і, розгорнувши його, показав мені велику візитну картку. Я нахилився ближче й прочитав: «Леді Констанс Добсон». Тонкими пальцями він перевернув картку. Там було написано — мабуть, губною помадою,— слово «Зрадник». Коли я підвів на нього очі, він задоволено всміхався.

— Де ж ви знайшли цю картку?

— Того ранку о шостій було вже видно. І я помітив картку, засунену за щітку двірника...— він знов завагався,— її машини.

У голові в мене все сплуталось, як у головоломці. Він брехав. Скільки частин головоломки ще бракує? Хто сказав, що остання частина кожної головоломки є бог?

— Ви про це не згадували на слідстві?

— А нащо? Я поміркував і вирішив, що милосердніше буде не згадувати про це. Треба було подумати й про інших людей. Про сера Гілері, наприклад. Та й ще про когось.— Містер Бодкін сховав записника й під-

вівся, показуючи цим, що розмова закінчена.— Я здогадуюсь, що ви йдете купатися. Будьте обережні. Тут сильна течія. Дно часто міняється. Три метри, і галька зникає в тебе з-під ніг. І нікого нема поблизу, щоб гукнути на допомогу. Я вранці, як звичайно, купався. Ніде ані душі. І така безмежна тиша. Вода була дуже холодна.

Він уклонився й пішов додому. Я поволі рушив пляжем до моря. Там я помацав рукою воду — вона й справді була холодна. Я оглянувся навкруги. Мені здалося, що мене висаджено десь на балтійському рифі, загубленому між хмарами та миготливим морем, у якому відображення хмар біліють, наче айсберги. Не видно було жодного рибальського судна. Навіть баклана. Не було жодної живої душі на відстані кількох миль у південному й північному напрямку. І нікого вздовж залізничної колії. Чи, може, як припускав містер Бодкін, тут увесь час хтось за тобою стежить?

Коли він щось приховував, то навіщо признався, що взагалі виходив із свого вагона? Навіщо вирішив згадати про першу годину ночі? Чи він знав, що вона загинула близько півночі? Чи боявся, що ще хтось, крім нього, міг бачити, як світло її машини звернуло на дорогу? Обережний брехун, який сказав півправди, щоб у такий спосіб приховати цілу правду?

Над піщаними дюнами визирав чорний дах його вагона. Я прикинув відстань і голосно гукнув:

— Рятуйте!

Секунд із десять нічого не було видно. Потім з-за дюни скрадливо висунулася його дрібна постать. Побачивши мене, містер Бодкін сховався.

Френк О'Коннор

НЕЙМОВІРНИЙ ПІЛЮБ

Джімові Грему було вже під тридцять, коли він збагнув, як зле пожартувало з ним життя. Доти він жив, як здебільшого живуть молодики, і не дуже сушив голову тим, що чекає на нього попереду. Батько його помер десять років тому. Джім, працюючи бухгалтером у великій продовольчій крамниці, перебрав на себе батькові обов'язки, а мати, жвава доброзичлива жіночка, вела для нього господарство, як то тільки матері вміють. Мешкали вони в тому самому чималому будинку на околиці міста, де мати поселилася після одруження; це була простора незатишна будівля, орендної платні за яку ледве вистачало, щоб підтримувати її в нормальному стані. З дівчатами Джім ніколи не був надміру сором'язливий, але жодна з них, як йому здавалося, не була хоча б наполовину варта його матері, отож несвідомо для себе він поволі перетворювався на при зви чає но го до життєвих ви год стар о го па ру б ка, котрий, доживши до років сорока п'яти, може, наважиться заснувати власну родину, а може, й ні. Мати, звичайно, розпестила Джіма, і його, як то буває з дітьми-одинаками, непокоїло сумління, що він так зловживає материною любов'ю. Але розпещеність — це тягар, з яким більшість чоловіків легко мириться.

І ось однієї неділі він вибрався у Кросгейвен прогулятися над морем з дівчиною, на ім'я Айлін Клері (вона мешкала в тому самому районі Корка, що й Джім, хоч доти він ніколи не помічав її). Вона не належала до того типу дівчат, які зразу впадають в око, дарма що була досить симпатична, мала тонкі риси обличчя, приємно осяяні усмішкою, і біляве волосся з золоти-

стим полиском. Джім спробував підступитись до неї і був здивований і навіть трохи ображений, коли вона раптово, мало не рвучко відсторонилася. Він зовсім не вважав її за легкоприступну, але ж і не сподівався побачити в ній недоторкливу!

При тому цікаво, що він їй начебто подобався, і вони навіть домовилися про наступне побачення. Цього разу вони посідали в затишному куточку поміж скель, і Джім узявся до діла рішучіше. На його подив вона заплакала. Це роздратувало Джіма, але він вдав стурбованість, якої насправді зовсім не відчував. Побачивши, що він нібито занепокоєний, вона сіла й усміхнулася, вся ще в сльозах.

— Це не тому, що я не хочу, Джіме,— сказала вона, витираючи очі й сякаючи носа в якусь чудну малесеньку хустинку.— Я просто боюся й думати про таке.

— Тю! А чого б це тобі боятися, Айлін? — запитав він ледь іронічно.

— Ну, розумієш, я ж одна у матері, і мені треба доглядати її,— відповіла вона, все ще шморгаючи носом.

— Я теж один у матері, і мені теж треба її доглядати,— врочисто заявив Джім і аж засміявся, вражений таким несподіваним збігом.— Ми обоє рябе,— додав він, невесело посміхнувшись.

— А й справді,— проворкотіла крізь сльози Айлін і теж засміялася. Потім, схиливши голову йому на груди, вона вже не опиралася його пестощам.

Обопільний потяг усі книжки описують на один лад: у нього — засмаглі груди, у неї — звабливе тіло, хоча це має дуже мало спільного з дійсністю. Однак у книжках рідко згадується важливіший над усі чинник — людська самотність. З нею жінки стикаються раніше, ніж чоловіки, і Айлін уже зазнала її. Джім, щоправда, ще не відчув самотності так, як Айлін, але

йому вистачало розуму, щоб побачити її перед собою на відстані простягненої руки. Отож, сидячи на скелі над затокою Корк і дивлячись на десятки маленьких вітрильників, які прямували в бік Керрабіні, вони раптом усвідомили, що закохані одне в одного, закохані тим дужче, що становище їхнє було таке безнадійне.

Після цього вони стали щотижня зустрічатись і в самому Корку: ходили на прогулянки або, коли дощило, у кіно. І, як то звичайно діти-одинаки, всіляко стереглися чужих очей, з чого добродушно жартували їхні знайомі. Якогось вечора одна дівчина, проходячи повз Новий міст, побачила там Джіма Грема, а біля наступного мосту зустріла Айлін.

— Пробачте, що я втручаюся, міс Клері,— сказала вона, посміхаючись.— Але якщо ви чекаєте на містера Грема, то він чекає на вас біля отого мосту.

Айлін не знала, куди й очі подіти; вона зашарілася, засміялась, сплеснула руками, промовила: «Ой, дякую вам, дякую», і помчала як вітер.

Зустрічатись за кілька миль від дому — це було так схоже на них, обтяжених почуттям провини. Власних матерів вони жаліли ще більше, ніж самих себе, і тому відчайдушно силкувалися приховати свою жахливу таємницю, підсвідомо розуміючи, який страх перед самотністю й старістю охоплює жінок, чиї діти повиростали, а чоловіки вмерли. Може, вони навіть надміру брали до серця той страх і надавали йому більшого значення, ніж треба.

Місіс Грем, в якої розвідка діяла краще, ніж у місіс Клері, першою порушила це питання.

— Я чула, ти близько заприятелював з якоюсь дівчиною з Кроса на прізвище Клері,— трохи докірливо сказала вона одного вечора.

Джім саме голився біля дверей на подвір'я. Він здригнувся й з усмішкою в очах глянув на матір, що

зосереджено працювала над п'яльцями, як завжди, коли не хотіла дивитись йому в обличчя.

— Ну то й що? — спитав він.— Хто тобі це сказав?

— Та хто б не сказав, але про це вся вулиця знає,— ухилилась вона від прямої відповіді. Їй подобалось мати свої невеличкі таємниці.— Може, запросиш її до нас при нагоді?

— А ти не заперечуєш?

— Чого б я заперечувала, дитя моє? У нас так рідко хто буває...

Це була ще одна її улюблена вигадка: ніби вона ніколи нікого не бачить і ні з ким не розмовляє, дарма що Джим і кроку не міг ступити, щоб рано чи пізно вона про це не довідалась.

І ось якось надвечір він таки запросив Айлін до себе на чай. Дівчина була збуджена й без причини хихотіла, але йому стало ясно, що матері вона зразу сподобалася. Місіс Грем гаряче любила сина, проте завжди мріяла про дочку, про близьку душу, з якою їй можна було б порозмовляти, як жінці з жінкою. Айлін, побачивши, що приймають її гостинно, почувала себе вільніше, і незабаром вона й Джімова мати жваво розбалакалися на знайому їм обом тему.

— Цей Дінні Мерфі так недобре повівся з нею! — зауважила господиня, трактуючи якусь добродійну справу по сусідству.

— Ні-ні-ні, місіс Грем,— хутко заперечила Айлін, у запалі торкаючись рукою плеча співрозмовниці.— Бідний Дінні зовсім не так уже й погано вчинив.

— Ви гадаєте? — аж скрикнула місіс Грем і, поклавши на коліна своє плетиво, втупила в Айлін сповнений трагізму погляд.— А чого тільки про нього не розповідали! Отож і вір тепер, що людину не можна оббрехати!

— Ні, він зовсім не такий, зовсім ні,— повторювала Айлін, заперечливо хитаючи головою.— Звичайно, він

трохи випивав, але скажіть, будь ласка, хто ж із них не випиває?

Джім сидів мовчки і тільки посміхався, слухаючи, як голос Айлін — юний, рішучий, проникливий — звучить в ідеальній пліткарській гармонії з голосом його матері. Перш ніж відпустити гостю, місіс Грем делікатно натякнула на свою самотність і відірваність від товариства, через що вона ніколи не знає до пуття, де що діється, і взяла з дівчини обіцянку прийти ще раз. Помалу вона звикла до відвідин Айлін, і коли часом її не було цілий тиждень, почувала себе ображеною. А якось навіть зауважила тоном глибокої покори, що, вона, звісно, не компанія такій молодій життєрадісній дівчині.

Далі настала черга місіс Клері познайомитися з Джімом. Вона могла почути про візити Айлін до Гремів, і це її, можливо, прикро вразило б, але, з другого боку, не менш прикрим міг бути і несподіваний прихід Джіма до них додому. Тим-то Айлін спершу мусила підготувати матір, розповівши їй про ставлення Джіма до своєї матері, щоб у місіс Клер, бува, не склалася думка, ніби Джім завітає з якимись планами щодо Айлін. Адже дочка з матір'ю жили тільки на заробіток Айлін та на кількашилінгову материну пенсію.

Мешкали вони в котеджику на схилі гори осторонь від дороги. Будиночок складався з вітальні, кухні, що правила й за робочу кімнату, та двох спальеньок на другому поверсі. Місіс Клері була прониюшлива стара дама з прив'ялим вередливим обличчям. Вона була глухувата, терпіла від численних недуг, і безперестанку нарікала на них гучним невдоволеним голосом. Говорячи, вона клала тверду руку на коліно співрозмовникові, щоб той ненароком не втік, і втуплювала в камін порожній зосереджений погляд.

— Ну, а тоді, Джіме, на мене напав той самий біль, про який я щойно говорила, і прийшов доктор О'Ме-

гоні, та й каже... Айлін, що сказав доктор О'Мегоні про цей другий напад болю?

— Сказав, що ти стара облудниця! — вигукнула Айлін.

— Доктор О'Мегоні? — здивувалася мати.— Він такого не казав. Ах ти, чортеня!

Вдома Айлін говорила збуджено, на весь голос, раз по раз уривала матір, суперечила їй, піддражнювала, аж урешті стара втішено зморщила обличчя, підморгнула Джімові й забідкалася:

— А не казала я, Джіме, що вона чортеня? Чи ж ви коли чули, щоб дочка розмовляла з матір'ю таким тоном? Я певна, ви так не розмовляєте зі своєю бідною матусею.

— Бо його мати не бурчить цілий день,— весело гукнула Айлін з подвір'я за будиночком.

— Не бурчить? А хто бурчить? — запитала місіс Клері, примруживши очі від утіхи, як кішка, коли її гладять.— Боженьку мій, я живу у вічному страху перед нею! Ви, Джіме, зроду не чули такої язикатої, як оця. А які брехні вона править! Я, бачте, бурчу!

І все-таки Джімові й Айлін було приємно, що тепер у них є куди подітись дощового вечора, коли не хотілося сидіти в кіно. Здебільшого вони йшли до Джіма. Місіс Грем була ревнивша, ніж мати Айлін. Навіть натяк на неувагу з боку сина чи його подруги міг викликати у старої сльози протесту, але досить їм було посидіти з нею півгодини, як вона підводилась і навшпиньки, так наче думала, що вони сплять, виходила з кімнати. Ревнощі тільки свідчили про її великодушність.

— А скажи-но, Джіме,— лукаво зауважила місіс Грем одного вечора, відкладаючи вбік свої п'яльці.— Чи не хотів би ти одружитися з Айлін?

— Одружитися? — насмішкувато повторив Джім, підвівши очі від книжки.— Ти що, хочеш позбутися мене?

Його матір легко було збити з думки, перевівши розмову на щось інше, бо вона все сприймала прямо, та й не дуже глибоко.

— Оце й справді, таке мені закидаєш! — роздратовано буркнула вона і знову заходилася плести, по-дитинному обурена, що він так хибно витлумачив її великодушну пропозицію. Хвилин за десять вона вже забула про своє роздратовання і сказала ніби сама до себе:— Що ж, таких, як вона, небагато знайдеш.

— А де б ми жили? — запитав він не без іронії.

— Боже мій, чи ж у тебе немає дому? — Вона суворо глянула на сина поверх окулярів.— Ти ж не думаєш, що я лишилася б тут вам на заваді!

— То ти пішла б до богадільні, щоб сюди переселилася місіс Клері?

— Еге ж, якось чудно все виходить,— туманно промовила місіс Грем, і Джім збагнув, що вона має на увазі той збіг обставин, завдяки якому він і Айлін відчували взаємний потяг. І мати, і він сам добре знали оте типово ірландське становище молоді: можна було б назвати не один десяток випадків, коли минали довгі роки, перш ніж та або інша пара діставала можливість побратися; і тоді нерідко виявлялося, що вони або вже старі для цього, або надто виснажені.

— Дякуємо вам, місіс Грем, але ми собі й у думках такого не покладаємо,— відповів Джім, лагідно всміхаючись до матері.— Це було б подвійне вбивство, і до того ж даремне.

Джім знав, що, незважаючи на ревності, його мати дуже вболіває за їхню долю, тоді як місіс Клері бадьоро твердила: вони повинні дякувати долі, що їм так поталанило.

— Ви й самі не розумієте, яке у вас щастя,— казала вона.— Ви молоді, здорові, на що вам нарікати? Дехто так поспішає одружуватись, наче банк грабує. А незабаром їм усе набридає, і вони починають наговорювати одне на одного такі бридкі речі, що тільки ну!

— Отже, ти не схвалюєш подружнього життя, ма-мусю? — з удаваною скромністю запитувала Айлін.

— Хто сказав, що я не схвалюю? — підозріливо перепитувала мати, впевнена, що ці «чортенята» знов заманують її в пастку.— Хіба не однаково, схвалюю я чи ні? Це нічого не змінює. Будьте молодим, поки можете, Джіме,— радила вона, поклавши костисту руку йому на коліно.— А подружнім життям ви ще наживетеся.

Але Айлін і Джім, ясна річ, не поділяли цієї думки. На своїх вечірніх прогулянках вони взяли собі за звичай проходити одним з нових кварталів і заглядати до недобудованих котеджів з таким самим запалом, з яким діти гралися там у ковбоїв та індіанців. Вони вступали в розмови з молодими чоловіками, які перекопували закидані будівельним сміттям латки землі біля будиночків, і не відмовлялись, коли їх запрошували на чашку чаю молоді подружжя, щасливі й горді нещодавно набутою власністю. Айлін і Джім не бачили нічого бридкого в тих нових оселях. Вони бачили тільки новизну всього, так немов то було самé оновлене життя: їм впадало в око, як призахідне сонце підкреслює свіжість фарби, білість фіранок, ніжну зелень молодої трави. А потім Айлін зауважувала, похитуючи головою:

— Чи не здається тобі, Джіме, що ті фіранки не дуже пасують до великих наріжних вікон?

І Джім розумів, що в уяві вона вже умеблювала на свій смак весь той будинок.

Цього року Джім запропонував Айлін разом провести відпустку. Такий план зовсім не припав до вподоби місіс Клері. Мовляв, це ж напевне про Айлін підуть усякі чутки. Місіс Клері рішуче була за те, щоб вони поки змога користалися молодістю, але тільки під її наглядом. Джім розумів, що матері Айлін ідеться не так про доччине добре ім'я, як про те, що ця спільна відпустка може започаткувати щось таке, над чим вона буде не владна. Проте він наполіг на своєму, і вони таки поїхали до одного надморського селища на північ від Дубліна — там вони два тижні досхочу гуляли, купалися, смажились на сонці, а коли йшов дощ, вибиралися в місто.

Дивлячись на зворотній дорозі з вікна купе на гори Голті, Джім сказав:

— Коли поїдемо у відпустку наступного разу, ми повинні бути одружені. Тоді все виглядатиме зовсім по-іншому.

— Це правда, Джіме,— погодилась вона.— Але що ми можемо вдіяти?

— А що нам заважає одружитись? — запитав він з усмішкою.

— Зараз? — занепокоїлась вона.— А куди ми подінемо своїх матерів?

— Та нікуди,— знизав він плечима.

— Ти хочеш сказати, що ми одружимося й житимемо далі, як досі жили?

— А чом би й ні? Звісно, це не те, чого ми прагнемо, але краще щось, ніж нічого.

— А що, як з'являться діти, Джіме? Ти ж сам розумієш...

— Та розумію, чого ж,— відповів він.— Але на цей клопіт ще прийде час. І нам зовсім не обов'язково заводити дітей відразу.

— А якщо люди почнуть говорити, Джіме? — несміливо запитала вона.

— Гадаєш, вони вже тепер не говорять?

Такий уже був Джім, а як він думав, так і його мати думала, байдуже, що там хтось скаже. Місіс Грем, звичайно, не бачила нічого поганого в тому, що вони вдвох їздили у відпустку, і Айлін, яка спершу трохи сумнівалася, тепер теж зрозуміла, що Джімова мати мала рацію. Айлін відчувала, що й Джім має рацію, тільки ще не зовсім була певна.

Проте чим довше вона обмірковувала це, тим виразніше схилялася до Джімової думки, хоч її мотиви й були інші. Джім не хотів чекати, не хотів стати старим і зневіреним в усьому, поки вони нарешті дістануть змогу побратися; він хотів зазнати бодай трохи розкошів подружнього життя замолоду, коли вони ще можуть ним тішитися. Айлін дивилась на це дещо інакше — як на свого роду містичні заручини, що поєднують їх одне з одним на весь їх подальший вік. Вона розуміла, що обоє водночас вони не дістануть волі, на це годі й сподіватися: котресь із них визволиться раніше від другого, і ось тоді й почнеться справжня спокуса.

Розуміла Айлін і те, що так чи сяк, а боротьби з матір'ю не уникнути. Місіс Клері до глибини душі була пройнята умовностями, а крім того вона знала, як шлюб впливає на людей. Тепер Айлін дуже лагідна й чутлива, але, ставши дружиною або матір'ю, вона геть в усьому зміниться і може зовсім відбитись від рук.

— І ти отаке зробила б? — аж захлинулася місіс Клері, упершись рукою в бік. — Що це була б за сім'я? Він живе там, а ти тут! Та вас би все місто взяло на сміх!

— Я не бачу, чого б тут сміятися, мамусю, — повагом відповіла Айлін. — В усякому разі, підстав для сміху було б не більше, ніж тепер.

— Ну то й виходь за нього! — гостро вигукнула мати. — Виходь за нього! Краще я вже піду в богадільню, аніж зазнати отакої ганьби через тебе.

— Але ж, мамо, — не поступалася Айлін, мимоволі сміючись, — ми не збираємось нічого такого робити, щоб ти зазнала ганьби, і тобі зовсім не треба йти ані до богадільні, ані куди-інде.

Місіс Грем теж була виведена з рівноваги, тільки з іншої причини: страждала її гордість. Джимовій матері було байдуже до того, що скажуть сусіди, але їй здалося, що це через її залежність від сина він зважився на такий карикатурний шлюб. Вона залюбки пішла б у богадільню, якби цим можна було якось полегшити йому життя. Та коли Джим пояснив, що навіть якби він і погодився на такий материн крок, це нічого не змінило б у стосунках Айлін з її матір'ю, вона побачила, що Джим має рацію.

Коли до них знову зайшла Айлін, місіс Грем обняла її й промуркотіла:

— Бідолашні мої дітки! Бідолашні, безталанні дітки!

— Ви не думаєте, що ми робимо неправильно? — запитала Айлін, і собі пускаючи сльозу.

— Та ні, ради бога, звичайно ж, я такого не думаю, — аж обурилася місіс Грем. — Чого вас має обходити, що подумають ті, хто ніколи в житті ані от стільчки не поступився нічим!

Тим часом місіс Клері накопилила губу, перестала озиватись до Джіма, коли той приходив, і зрештою відмовилася брати участь у тому, що вона назвала «пародією на весілля». Вона, місіс Клері, не дуже знається на таких речах, але бачить, коли її ошукують, як оце ошукав її Джим. Він прийшов до них у дім як друг і викрав у неї на очах її єдину доньку. А те, що нібито її особу ставлять на перше місце, то вона не вірить жодному слову з усіх цих балачок. Хто повіся

так, як Джім, той не заважається й отрути їй у чай підсипати.

В день весілля, уже збираючись до церкви, Айлін підійшла до матері й лагідно запитала:

— Мамусю, ти навіть не побажаєш мені щастя?

Але її мати лише кинула:

— Іди геть, зухвале дівчисько!

— Я завтра ввечері повернуся й встигну приготувати тобі вечерю, мамусю,— примирливо сказала Айлін.

— Можеш і зовсім не повертатись,— заявила мати.

Айлін дуже переживала, але Джімова мати, коли прощалася з молодятами перед церквою, тільки засміялась, почувши невістчину розповідь.

— Та це у неї пройде, дитятко,— сказала вона.— Старі всі однаковісінькі. Я теж така сама, коли хочете знати. По дорозі додому я загляну до неї й скажу, що я думаю з цього приводу.

— А ще якби ви, місіс Грем, приготували їй фліп¹ з яйцем, з нею легше було б розмовляти,— цілком серйозно зауважила Айлін.— Мама страшенно любить цей напій, тільки треба, щоб віскі було багатенько.

— Приготую їй фліп з яйцем,— погодилася місіс Грем, відчувши раптову полегкість: її шалені ревності розтанули від думки, що вона може подарувати втіху іншій старій жінці, такій дратівливій. Та й самій їй буде чим поклопотатися, нехай і з цим фліпом.

— І не кажіть мені, мем! — вигукнула місіс Клері.— Молодь тепер уся така, їм тільки свої вигоди, свої насолоди.

— Як ви так можете, місіс Клері! — запротестувала місіс Грем.— Кращої дочки на всю Ірландію немає.

¹ Гарячий напій з підсолодженого пива і віскі.

І зовсім не збираюся ганити Джіма, але я тільки шкодую, що нема в мене такої дочки, як Айлін.

— А якщо діти підуть? — запитала місіс Клері, дивлячись на гостю так, наче та була несповна розуму.

— Ви ж самі виховали дитину.

— Це зовсім інша справа, мем,— відказала місіс Клері, не піддаючись ні на які втішання. В неї вистачало глузду збагнути, що поява в домі другої дитини позбавила б її частини тієї уваги, на яку, як їй здавалося, вона заслуговувала, а то навіть привела б і до цілковитої втрати її привілеїв. Теперішня молодь така егоїстична!

Після єдиного медового дня Джім і Айлін покірно повернулися до своїх попередніх обов'язків, так ніби й зовсім не одружувались. І все-таки Айлін, коли хтось із знайомих зустрічав її на вулиці, була напрочуд життєрадісна й безжурна і хизувалася своєю обручкою, як і будь-яка інша щойно одружена молодичка. І ця нова радість дуже ставала Айлін у пригоді, бо мати таки вгадала, як поставляться до всього цього сторонні. Про шлюб Айлін стали ходити ущипливі дотепи, і так було вже до самого його кінця. Навіть подруги Айлін кепкували з її чудернацького заміжжя. Це зовсім не свідчило про жорстокість ближніх — просто вони ставилися до подружнього життя, як і до смерті, надто категорично, і саме тому не схвалювали, скажімо, повторних шлюбів. А цей шлюб, що скінчився майже зразу по виході з церкви, був насмішкою над усім, у віщо вони вірили, отож вони й мстилися, як люди, зневажені у найглибших своїх переконаннях.

Джим ніби й не помічав людського осуду: від матері він успадкував гідну подиву байдужість до поговорів і до Айлін приходив з таким виглядом, немовби йому нічого особливого не можна було закинути. Частіше, однак, Айлін заходила до нього і його матері, а влітку

вони вдвох виїжджали на два тижні до Керрі або Кон-немари.

Місіс Клері потребувала цілого року, щоб призвичаїтись до нового становища, і весь цей час вона пильно приглядалася до Айлін, щотижня сподіваючись побачити ознаки вагітності. Може, то й на щастя було, що їх не виявилося. Сам бог знає, що вона тоді могла б накоїти.

Потім захворіла місіс Грем. Удень доглядав її Джім, а вночі його змінювала Айлін. Стара помирала; у ті проміжки, коли до неї верталася свідомість, вона гладила руки Айлін і повторювала:

— Я завжди прагнула доньки, і моє бажання сповнилося. Далєбі, сповнилося. Тепер ви будете щасливі, увесь будинок ваш. Ти піклуватимешся за Джіма замість мене?

— Піклуватимусь, неодмінно,— обіцяла Айлін.

Айлін не розбудила Джіма тієї ночі, коли місіс Грем померла.

— Я подумала, Джіме, що так краще,— сказала Айлін, коли він прокинувся вранці.— Ти був такий втомлений, а мама відійшла так спокійно... Мама б теж цього хотіла, Джіме,— додала вона, побачивши його здивований вираз.

— Певно, ти мала рацію, Айлін,— погодився він.

Але до кінця їхніх випробувань було ще далеко. Коли місіс Клер запропонували перебратися у Джімов будинок, вона зняла ще більшу бучу, ніж через шлюб.

— Це мені жити серед чужих людей?! — нажахано скрикнула вона.

— Та які ж вони чужі, коли це тільки за півмилі звідси, мамусю? — вигукнула Айлін. Вона й цього разу не могла стриматись від сміху, що мати з такими при-мхами сприймас будь-яку нову пропозицію.

— Півмилі? — тупо повторила місіс Клері.— Ціла миля!

— І ти гадаєш, що там давні друзі покинуть тебе?— запитала Айлін.

— А я б їх туди й не запрошувала,— з гідністю відповіла мати.— Я не могла б спати в такому приміщенні, де не чути трамваїв. Джімова мати померла у своєму власному домі. То чому ж мені він не дозволяє померти в моєму?

Отож Джіма й Айлін знову спіткало розчарування. Вони не могли знайти рівноцінної заміни заспокоїливому скреготіві трамваїв, що з центру міста піднімалися на Саммергіл, а відмовитись від чудового Джімового будинку, який пізніше так їм знадобиться, і поселитись в котеджику з вередливою тещею — було б дурістю, Айлін чудово це розуміла.

Натомість вони стали гратися в подружнє життя. Разів два на тиждень Айлін завчасу готувала для магері вечерю, тоді спішила у Джімов дім, щоб устигнути приготувати вечерю й для нього, поки він прийде з роботи. Коли Джім стромляв ключ у двері, вона у своєму білому халаті підбігала до парадних дверей, а він, побачивши її, вдавав належний подив. У вітальні вона мовчки показувала на яскравий вогонь у каміні, і вони вдвох вечеряли, читали й розмовляли, аж поки десь близько півночі він проводжав її додому. І хоч це вимагало зайвої роботи, вони відчували глибоку втіху, коли застеляли широке ліжко, в якому Айлін спала тільки як гостя, або коли вдвох мили посуд, або — і це було найприємніше — коли приймали друзів, немовби Айлін не мусила як попелюшка, опівночі стрімголов вертатися до своєї давньої ролі дочки й няньки. Обоє вони знали, що колись цей дім по-справжньому стане їхнім, і вона щоранку відчинятиме двері молочареві та пекареві.

Але вийшло інакше. Джім тяжко захворів і, щоб не довелось Айлін розриватися між двома обов'язками — перед ним і перед матір'ю,— вирішив лягти у лікарню. Там він і помер, через два роки після смерті матері.

З Айлін тоді сталося щось таке, що навіть її мати злякалася. Між ними не було ніяких суперечок про те, що слід робити Айлін. Вона замкнула свій котедж і разом з матір'ю переселилася в Джімів будинок, де приймала його родичів. Тіло перевезли у церкву і, коли збиралася Джімова рідня, Айлін уже мала для них готову закуску, подаючи яку, вона без угаву гомоніла, наче це було не так її, як їхнє горе. Вона все вибачалася, що закуска холодна. Над розкритою могилою родичі плакали, а у неї не було й сльозинки на очах. Коли яму, викопану поруч з могилою Джімової матері, засипали землею, Айлін якусь часину стояла мовчки з похиленою головою, і до неї підійшла Джімова тітка, дебели жінка.

— Ти чудово трималася, моя маленька,— хрипувато промовила вона, взявши Айлін за руки.— Це тобі ніколи не забудеться.

— Але ж, тітонько,— відповіла Айлін,— я певна, що Джім саме так і хотів би. Так я почуваю себе ближче до нього, та й не довго вже чекати, коли ми знову будемо разом. Як тільки мами не стане, мене ніщо не триматиме.

В її словах, у виразі сухих очей і молодого ще обличчя було щось таке, що літня жінка розгубилася.

— Ет, дурниці, дитятко! — кинула вона з удаваною безтурботністю.— Ми всі це переживаємо. Ти ще будеш щаслива, ти на це заслужила. Ще прийде такий день, коли тебе обсяде ціла купа дітлашні.

— Ой, ні, тітонько,— відповіла Айлін з лагідною усмішкою, напрочуд проникливою і навіть поблажливою, так немов Джімова тітка була надміру наївна,

щоб це зрозуміти.— Ви й самі знаєте, що другого такого чоловіка, як Джім, я ніколи не знайду. Таке щастя двічі в житті не дається, ви знаєте. Сподіватися цього було б занадто.

І до родичів, та й до знайомих, потроху почало доходити, що Айлін каже щиру правду: попри все вона таки була дуже щасливою, щасливою в якийсь незрозумілий для них спосіб, і те, що в їхніх очах скидалося на глузування зі шлюбу, насправді було таким досконалим і повноцінним подружнім життям, про яке, навіть згідно з їхніми уявленнями, кожна жінка може лише мріяти.

Патрік Бойл

ПАСТОРАЛЬ

Бог свідок, що ніхто й на думку не покладає ганити, сусіда та його родину. А надто як ти двадцять чи й більше років щовечора сидів біля їхнього кухонного вогнища. Тож не будемо перетирати їх на зубах чи лихословити, а все ж згадаємо, що Беннети в цілій парафії мають славу найзагребущих жмикрутів, які прибрали до своїх рук навколишні землі. Довгі роки вони ковтали кожне мале господарство, яке з'являлося на ринку. Навіть якщо то був примусовий продаж. Край цій гонитві покладено недавно — коли заслаб старий Джеймс. Але на той час Беннети нагарбали кілька сотень акрів найкращих ґрунтів в околиці. І силу худоби та овець, щоб вони не гуляли.

Беннети, хоч які вони багатії, не погребують ніяким дріб'язком, таку вже мають клятву вдачу. Вони дадуть тобі погрітися біля свого вогнища, але не дозволять довго висиджуватись та марно обсмалювати штани на колінах. Від першої ж хвилини, як ти переступиш їхній поріг і скажеш «Добрий вечір», починається та сама пісня.

— Треба принести торфу. Візьми великого кошика, щоб не ходити двічі.

— Підкинь-но кілька грудок у вогонь.

— Телиця чогось реве. Йди глянь, що там з нею таке.

— Принеси зо двоє відер води.

— Завтра неділя. Треба почистити черевики.

Потім ти гнеш спину біля міха, роздмухуючи вогонь, знімаєш або чіпляєш на гак казан чи шарудипиццями, підбираючи розбризкані жарини.

Тож як стається вже таке диво й тобі дозволяють посидіти без діла біля вогнища, ти відразу здогадуєшся, що в них щось негаразд. Самої Сюзі, матері, в кухні немає. Тільки двоє синів.

— Славний сьогодні вечір, хлопці.

Тобі здається, що це дуже чемне зауваження. Та їм і за вухом не свербить, наче ти звертаєшся до якихось опудал, а не до живих людей.

— Гарна, хлібодайна погода, правда ж?

Жоден ані кивне головою.

— А що вранці покрав дощ, не шкодить.

Ніякої відповіді.

Товстошкура свинота. Посхилялися над вогнищем, і ніби їм заціпило.

— Вашому батькові полегшало?

Джон, старший бурмило, повертає голову. На обличчі в нього дурний-дурнісінький вираз.

— Га?

— Як почуває себе батько?

— Хазяїн? Уранці йому було погано, правда, Мартіне?

— Угу.

Не вельми чемно, дозволю собі сказати.

— Ми кликали до нього священика й лікаря. З ним кепсько, правда, Мартіне?

— Угу.

— Він так сопе, наче задихається. Аж прикро слухати.

Свята правда. Важке сопіння чути навіть крізь зачинені двері спальні нагорі.

— Він не дочекає ранку. Так сказав лікар. Правда, Мартіне?

Молодший позирає на нього таким оком, що в тебе в животі терпне.

— Ти сам добре знаєш, що сказав лікар. Хіба тоді тебе не було? То якого дідька питаєш?

— Я питаю з чемності.

— Хіба ти не стояв поряд, коли я балакав з лікарем?

— Я питаю з...

— Як на мене, ти надто багато питаєш дурного. І знаєш наперед, яка буде відповідь.

Мартін накидається на нього, мов шуліка. Хоч Джон і заплішений дурень, у самого Мартіна теж не всі вдома. Це таки занадто. На все є своє місце і свій час. Не годиться так розперізуватись, коли в кімнаті в тебе над головою помирає рідний батько.

— Ти дуже багато базікаєш, бовдуре,— каже Мартін.— Роззявив свою помийницю і ніяк не спиниш. Не треба вже було кликати ні священика, ні лікаря.

— Цебто як?

— А так. Навіщо ти сказав хазяїнові про підступні сусідові витівки?

— Про підступні витівки?

— Угу. Вибовкав йому, що Гормлі почав добудовувати повітку. Мав би знати, що він аж запініється, як почує про це.

Господи боже, що це? Знов та левада над річкою, за яку минулими роками було стільки сварок і гризні. Той мізерний клаптик землі, якого не вистачило б на випас навіть козі, але який був дуже важливий для Беннетів, бо коли б він належав їм, було б ближче гнати худобу до водопою. Довгі роки старий Джеймс робив спроби відкупити його у власника, Петера Гормлі, невдатного фермера-вівчаря, але той так зважав на Беннетів, як на свої вівці, коли кидав їх у купіль. Та левада лежить у кінці дороги, що веде з ферми Гормлі, отож він улаштував там допоміжне господарство, постягав туди іржаві, старі сільськогосподарські машини, які винаймає задля підробітку. Там стоїть дерев'яна повітка, щоб тримати в ній те, про що в місцевій газеті оголошено так: «Оренда на вигідних умовах, тільки на тиждень». Людина із здоровим глуздом і задарма не

взяла б того краму — повітки, машинерії, непотрібної землі. Проте Гормлі не хоче його продати. За жодну ціну. Каже, буцімто його заклад має величезний успіх. Наче фермери з усіх усюд приходять туди по першокласний реманент. А Беннет скрегоче з люті зубами кожного разу, коли бачить, що сусід везе на ту свою леваду борону, чи снопов'язалку, чи копачку. Якщо правду казати, то останнім часом бідолаха ні про що більше не міг думати, тільки про «Повітку Гормлі». То й не диво, що йому ще погіршало, коли він почув таку прикру новину.

— Нема тобі чого виправдуватись,— і далі наскакує на брата Мартін.— Ти, як завжди, вихав свої брудні лапи куди не слід.

— Та годі тобі, Мартіне. Ти вічно сікаєшся до мене.

— Скажеш, задарма? Бозна до якого лиха доведе ще твій ковзкий язик. Ми можемо піти з торбами, якщо хазяїн не оклигає.

Що вони торочать? Чи мені вчулося, чи в них справді немає свого ні шилінга? Невже вони перестануть бути найбагатшими фермерами в цілій окрузі? Йй-богу, дехто й сам не знає, на чому стоїть!

Джон заходжується колупати сірку у вусі, його вказівний палець крутиться, мов копистка в масниці.

— Ну, аж до такого не дійде,— каже він.

— Може статися, що ми опинимось на вулиці, без даху над головою, якщо старий не впорядкує своїх справ,— каже Мартін.

— Ге?

Не виймаючи пальця з вуха, Джон витріщає очі на брата. Він просто приголомшений. І не дивно. Від таких слів волосся на голові може стати сторч. Дійти до того, щоб тинятися дорогами! Світити драним гузном! І ночувати на узбіччі канав із усіма вітрами до товариства! Нічогенька доля для такої зажерливої галичі, як Беннети. Невже... Але послухаймо далі!

— У тебе клепки бракує, чи що? — мовить Мартін. — Не кумекаєш, що, коли хазяїн не спорядить духівниці, то наш проклятущий братунь схоче урвати свій шмат. Ми підемо з торбами, якщо доведеться сплатувати його частку.

— Френсіс, ге? — Джон невдоволено дивиться на видлубану сірку на нігті. — Та він же десь у Тасманії, звідти надійшла про нього остання звістка.

— Хоч би де він був, а скоро довідається, що можна дістати щось задарма.

Ха-ха! Он воно що! Старий Джеймс не впорядкував своїх справ! Не хочеться йому, як і багатьом іншим, покидати земну карусель. Ну, схоже, що тепер уже запізно. Якщо старий задме свічку, Френсіс має право домагатися своєї пайки — будинку, землі, реманенту і кругленької суми, що напевне є в банку. Навряд чи можна ставити Мартінові на карб, що він так тривожиться. Кінець кінцем, коли Френсіс залишав Ірландію років з двадцять тому, Беннети були дрібні селяни, як і всі ми. А тепер вони багатіючі фермери, можна злупити добре мито з цих довгих років поту і шахрайства.

Мартін схоплюється на ноги, кружляє по кухні, часто пристає біля сходів і нашорошує вухо до спальні вгорі.

— Несправедливо було б сплатувати йому частку, — каже він, — бо ми ціле життя горбили спину, поки він десь волочився. В Австралії, чи в Тасманії, чи де там іще дідько його носив. Але, — веде він далі з таким наляканим виразом на виду, як у редемпториста, коли він змальовує долю грішника, — що ми зробимо, як йому забагнеться вернутись додому, розсістися тут і потроху пропивати все, аж поки він зруйнує нас і зганьбить своєю негідною поведінкою?

У таких хлопців, як Мартін, є дивна риса. Вони завжди ганяють усіх на світі. Так про все говорять, ніби

тільки вони знають, що праведне, а що грішне. Та коли добре прислухаєшся, то чуєш, що насправді вони розмовляють самі з собою. А надто як їх щось гризе або хвилює. Здається, що в душі у них кипить, наче в казані, і їм конче треба випустити пару. Байдуже, хто їх слухає. Отож і Мартін відчуває потребу вибалакатись, мов поганин, коли його вихрещують.

— Той Френсіс,— мовить він,— наша біда. Не диво, що хазяїн вигнав його з дому. Якби він дав йому змогу довше добувати гроші під фальшиві векселі, то вся ферма пішла б з молотка. Він же п'яниця й ледар.

Можна куди більше сказати про Френсіса і не повторюватись. Він пропив би все. Задля пінти віскі пішов би на будь-який злочин, навіть на велику крадіжку. А коли впивався — що бувало кожного вечора і в неділю, і в будень,— то ставав справжньою тварюкою. Співав, горлав, сперечався, розливав питво, бив чарки, блював, аж кишки виверталися, а тоді перекидав нужник. Чи, бувало, прилипне до тебе коло шинкваса й не відстане, поки зовсім не видоїть. А як ти відмовишся пригостити його, то ще й торохне тебе пляшкою, чистий тобі кровожерний дикун, он хто він був. А проте він міг звабити кожную жінку, яку лише хотів. Щось вони в ньому бачили.

— Ти, мабуть, дарма журишся,— каже Джон.— Хазяїн не занедбав би такої речі, як духівниця.

— Оце вже ти помиляєшся. Він не склав духівниці. Я певен цього.

♦ — Тоді мене дивує, що ти давно не примусив його скласти.

— Не примусив? — сичить Мартін, витягаючи шию, мов розлючений гусак.— Я все напосідався на нього, відколи він ліг у ліжко шість місяців тому. І як горохом об стіну. Він в одно торочить, що не може впорядкувати своїх справ, поки не матиме тієї левади над річкою. Не може більше ні про що думати, як про той

проклятуцій клаптик землі. І про ту жалюгідну повітку, хай би її чорти забрали. Він переконаний, що Гормлі навмисне побудував її, щоб дратувати його. Я скоро збожеволю від них обох.

І бог свідок, дивлячись, як він гасає взад і вперед, вимахує руками й проклинає свого рідного батька, що лежить на смертній постелі, ти починаєш думати, що таке й справді може статися. Адже всі Беннети з якимись химерами. Ось хоча б дядько Ден, безбожник і блюзнір, яких мало на світі,— він завжди глузував з усіляких реліквій, статуеток і релігії взагалі, а проте носив прив'язаний перевеслом до голих грудей оправлений у рамці образ святого серця, мало не такий завбільшки, як він сам. Або тітка Розі, зів'яла стара дівка, яка мала звичку щоранку виходити в поле й голою качатися по росі, щоб шкіра була молода. Чи дід, який замучував кожного своїми розмовами про тверезість, а сам тихцем у спальні дуддив віскі, аж поки його обсідали п'яні видива і він у самій сорочці вдосвіта парадував селом, тримаючи в кожній руці по свічці й горлаючи: «Покропіть мене задля страху господнього!» Вже не згадую про цю компанію, бо Джона завжди вважали за придурка. Якщо казати чесно, то гандж є у всьому їхньому насінні, у всьому теперішньому породді і буде в нащадках.

— Їй же богу, я свого не випущу...— Мартін поривається йти, коли зі спальні виходить Сюзі, приклавши пальця до губ.

— Те-с-с, він якраз задрімав,— каже вона.

І, ще однією ногою стоячи на сходах, вигукує:

— О, й ти тут!

Я тільки встигаю промурмотіти: «Мені дуже шкода, що бідолашному Джеймсові погіршало»,— як із неї починає сипатись, немов із драної торби:

— Господи, що це з тобою? Ти собі висиджуєшся, а вогонь у тебе перед носом майже вигас. Ні, ні!

Спершу згорни докупи жарини. Підклади кілька грудок торфу. Маленьких і сухих. Посунь їх далі, щоб швидше розгорілися. Не так. Ребром! І подмухай трохи міхом. Помалу! Не бачиш, що іскри розприскуються?

Ця Сюзі — природжена визискувачка. І ніщо ніколи її не вдовольняє. Коли б старий нагорі врізав дуба, вона почала б бурчати, що йому стрілило в голову помирати, хоч він добре знає, скільки на це треба грошків: годуй поминальників і пригощай їх чаркою та цигарками, топи цілий день і цілу ніч у всіх кімнатах, люди товктимуться скрізь і бруднитимуть своїми чоботиськами підлоги, катафалк та машини на цвинтар теж немало коштують, і труна, мабуть, та, з сирого дерева, що пожолобиться й викривиться, ще поки її встигнуть законати в землю, а в що вийде, хай бог прийме, панахида зі священниками, які товчуться без діла за іконостасом і навіть не думають відробити отримані гроші, а грабарі, які дістають більше, ніж чиновник окружної управи, тільки за те, що видовбають у землі яму, а потім закидають її.

— Ма, як він там? — питає Джон.

Хоч який він тумак, а має трохи більше смальцю в голові, ніж треба на те, щоб ворухнути гузном і підкинути торфу у вогонь.

— Було гірше,— відповідає Сюзі.— Може, він ще й оклигає.

Вона присуває стільця до вогнища і сідає, розставивши ноги, погріти стегна.

— Лікар сказав, що він не дочекає ранку,— мовить Мартін.

Він мало не плаче,— зрозуміло, що його тривожить.

— Ох, думаю, що як уже почалося, то треба чекати кінця,— мовить Сюзі. Вона погойдується і розтирає долонями ноги. — Панотець Бурк, коли причащав вашого бідолашного батька, сказав мені: «Не журіться, місіс Беннет. Я ще не бачив людини, що була б така

приготована до смерті. Цілком,— каже,— упокорений. Це дуже добра ознака. Я в душі певен,— каже,— що господь простить йому провини, як сам Джеймс,— каже,— простив провини своїх сусідів». А що ще більше...

Не встигає вона докінчити, як Мартін торсає її за стегно й питає:

— А як із Гормлі?

— З Гормлі? — дивується вона.

— Угу. Якщо прощати провини, то чи не краще було б, поки не пізно, щоб вони з хазяїном помирилися?

Чи хто бачив таке нахабство? Пропонувати батькові на смертній постелі миритися з сусідом, щоб можна було загарбати здобич? Той хлопець має довгу руку, на край світу дістане.

Сюзі витріщає на нього баньки.

— Ти з глузду з'їхав,— каже вона.— Впустити того негідника в наш дім, щоб він почав вичитувати й сипати прокльонами біля батькової постелі? Витягати на світ божий давній скандал, який краще забути? Що це дасть? Його нічим не переконаєш, що то не через нашого Френсі його...

— Ма! — кричить Мартін.

Можна подумати, що він спиняє собаку, який підіймає лапу на кухонну шафку.

Та й не дивно. Насуплене обличчя Сюзі зраджує себе. Вона випустила kota з мішка. Непутящого котюгу, на ім'я Френсі. Дуже ласого на пригоди, коли вийде погуляти. А в цій парафії пригода означає одне: звести дівку. Отож дуже ймовірно, що саме через це Френсі ушився звідси. Стривай-но, стривай! Чи не зразу після його втечі дочка Гормлі Елен знайшла собі, як хвалився батько, «прекрасну роботу» в Англії? Споконвічний притулок для ославлених дівчат. Сусе Христе, оце так і було! Вона вибралась до тієї розпусної країни родити ляльку. І... Стривай, стривай! Чи не того самого року Роберт, брат Елен, залишив семінарію на

останньому семестрі? Майже перед висвяченням. У ті часи на це дивились страшенно суворо. Маленька плямка на родинному обрусі, і тебе проганяють геть від столу. Нема іншого вибору, як нишком вернутися додому під виглядом недовченого семінариста й розповідати всім і кожному, що тобі не пощастило — мовляв, провалився на іспитах. Адже якби довідалися, що тебе потурили з коледжу через те, що твоя сестра стала покриткою, твоя родина більше ніколи не підвела б голови в селі.

Отож Роберт поплив до Штатів, де навіть якщо занадто розпащекується після кількох пінт віскі, то не завдасть родині неслави. І всі співчують бідолашному батькові, бо в наших краях не так часто трапляються позбавлені сану священники.

Хто б подумав! Стільки років той спритник хвастощами й пихою всім замилював очі. Ніхто б не зважився й пальцем кивнути на когось із родини Гормлі. Але йому дорого коштує підсвічування свого німбу. Він скніє у тій своїй озії сам як палець у чотирьох стінах. Тож нема чого його винуватити, що він ненавидить усе поріддя Беннетів і на злість їм тримається за той клаптик землі та стару повітку.

Сюзі отямлюється і веде далі так, немов нічого не сталося.

— Ваш батько добрий чоловік,— каже вона.— Кращого немає. Кожної неділі сидить у церкві на передній лавці. Рік у рік виконує свої християнські обов'язки. Коли збирають пожертви на церкву, то він перший у списку. Панотець Бурк каже, що в нього нема в душі ані крихти злоби. Велика розрада — чути такі слова від священника.

Джон, сидючи біля вогнища, притакує:

— Угу, велика розрада.

Мартін скрегоче зубами, наче гризе граніт. Та поки він здобувається на слово, зі спальні долинає зойк.

Чи то виття, чи стогін. Десь так зойкають, коли бачать уві сні кошмари.

Сюзі складає руки в побожному страху й вигукує:
— Матінко божа, він віддає богові душу!

Всі кидаються до сходів, випереджають одне одного, божкаються й бідкаються, врешті зіштовхуються біля дверей спальні.

Тут, як і скрізь у спальнях людей, схожих на Беннетів, ти переконуєшся, що хоч би скільки землі та грошей ті люди надбали, вони не можуть позбутися однієї риси, яка від самого початку була їхньою рушійною силою. В скнарості вони підносились угору і в скнарості віддадуть богові душу. А все ж таки ти сподівався побачити бодай вузьенький килимок на голих дошках кімнати хворого, щось краще за солдатську ковдру на ліжку і хоча б сякі-такі завіски на вікнах.

Старий лежить, підпертий подушкою, пальці вп'ялися в ковдру, очі міцно заплющені. Спідня щелепа відвисла, з грудей видобувається хрипкий свист. Відразу видно, що на ньому можна поставити хрест. Отож усі падають на коліна і починають проказувати молитву на скін разом із Сюзі, яка, спотикаючись на кожному слові, читає її з пошарпаного молитовника. Маємо надію, що той бідолаха, конаючи на ліжку, сопе й хрипить надто гучно, аби почути її слова, бо не велика втіха слухати, як твоя дружина плаксивим голосом волає до бога, пересипаючи свою молитву нагадуваннями про господнє прокляття, вічну ніч, про муки в п'їтьмі і полум'ї. Вона саме досягає найвищого щабля, коли старому трохи відпускає в грудях, і він розплющує очі. Коли він втуплює погляд у дружину, вона стихає голос, але бубонить і далі, позираючи одним оком у книжку, а другим на ліжко.

— О господи, спаси душу слуги твого від усіх пекельних страхів, від усіх мук і страждань...

— Що це за такий переполох? — питає він хрипким шепотом.

Усі схоплюються на ноги. Всім ніби язик відбирає. І всі розгублено опускають руки.

— Чи ви, бува, не ховаєте мене дочасно? — питає він.

Голос у нього тремтить, але він завжди був хирляк і проноза, тож навряд чи можна вважати, що він справді конає.

Мартін відкашлюється й починає шарудіти рукою в спідній кишені піджака.

— А що нам ще робити? — каже він.— Вас схопило відразу після причастя.

Старий дихає крізь віддуті губи, немов паровоз, коли береться під гору.

— Є люди,— каже він,— що їх уже й причастили... багато років тому... і ще... ще й досі топчуть ряс. А що тобі сказав лікар?

Мартін не слухає його, він вивчає зім'ятий папір, якого витяг з кишені.

— Що сказав лікар? — перепитус старий.

Мартін підводить очі, ніби його все це не обходить.

— Сказав, що ви помираєте.

Христе-боже, та це все одно, що штрикнути людину ножем. Суддя Джеффріс навряд чи краще утнув би під час «кривавих засідань».

— Ісусе, змилосердься над нами! — вигукує Сюзі.

Хтозна, чи вона розжалобилась, чи сповнилась божого страху.

— Амінь! — докінчує Джон.

— Помираю? — питає старий.

— Угу! — Мартін разгортає папір на ковдрі і виймає з кишені перо.— Чи не час уже впорядкувати свої справи?

Так, доведеться старому поступитися цьому хапком молодикові. Він не випустить з ока м'яча, поки не зажене його в сітку. Мабуть, той папір він носив із

собою місяцями. Тільки чекав нагоди, щоб підсунути його. А коли може бути краща нагода, ніж тепер, як усі, кого той папір стосується, вишикувались уздовж ліжка того, кого від судного дня не відділяє більше ніщо, крім кількох останніх ковтків повітря? Байдуже, що це ваш рідний батько. Він Беннет, як і ви самі, і не образиться за це на вас.

Старий Джеймс втуплює очі в розстелений на ковдрі папір. Йому знов стає важко дихати, в грудях свистить, мов у коня, хворого на запал.

— А лікар,— мовить він, видушуючи з себе слова,— він... певен?

— Певен. Сказав: «Поза всяким сумнівом»,— відповідає Мартін. Він нахиляється над ліжком і стукає пером по папері.— Підпишіть ось тут, унизу.

Старий закашлюється й захлинається.

— Поза всяким... сумнівом. І за це... спасибі.

Наступної миті він відкидає голову на подушку й починає сіпатись, труситись і підкидатись, ліжко під ним лущить, наче тріскачка. Очі в нього заковчуються, щелепа відвисає так, що з роззявленого рота видно кутні зуби. З глибини горла видобувається якесь куд-кудакання, мов із раптово зачиненого курника. Сказати щиро, сам вигляд хворого і ці звуки можуть нажахати тебе до смерті.

Сюзі заломлює руки.

— Оце вже він конає. Це передсмертна мука,— мовить вона.— Перелогі.

— Перелогі? Леле! — проказує Джон, звівши брови до самого чуба.

— В гузні в нього перелогі,— каже Мартін.— Він нас дурить.

І справді, старий хихоче сам до себе. Сміється собі так, ніби не має ніяких земних турбот.

Мартін здатен затятися незгірше за батька. На виду в нього такий лютий вираз, що пацюки поляка-

лися б. Він щось глухо бурмоче. Будьте певні, що не молитву, а прокльони на голову дурного батька, який корчить із себе блазня на смертній постелі, коли треба було б негайно владнати справу з духівницею.

Старий перестає хихотіти. Він лежить випростаний на ліжку, стогне, сопе, груди в нього двигтять, мов ковальський міх. Коли піт, який рясно котиться з нього, про щось свідчить, то йому справді вже каюк.

— Мартіне,— озивається він ледь чутно, такий у нього кволий голос.— Ходи сюди, сину.

У Мартіна такий вигляд, наче перед ним замріла земля обіцяна. Відсвіт того видива помітний у його жадібних очах. Грунти, худоба й гроші залежать тільки від кількох надряпаних слів. Він не гає часу, добираючись до здобичі.

— Ось,— каже він і впихає перо між пальці старого.— Пишіть тут.

Усього тільки «З своєї власної волі» або «Після мене» і підпис. Підтвердь, що ти віддаєш нагарбане, і йди собі в царство небесне.

Та Джеймс і в думці не покладає підписувати духівницю чи щось інше. Він відштовхує від себе перо й питає:

— Мартіне, а ти сам як гадаєш, доживу я до ранку?

— Нема надії,— відповідає син, не підводячи очей.

Старий збирається на силі, ворухить губами, зосереджено сунить брови. З дивного блиску в його очах видно, що йому треба сказати щось важливе. Таке, що не дасть йому легко померти, поки він не скине його в серця. Мабуть, його тривожить думка, що буде з Сюзі, коли його не стане. Або хоче сказати, де його поховати. А може, це якийсь давній борг, що він його досі не сплатив.

Він підводиться на ліжку, струшуючи папір і перо.

— Слухай, сину,— каже він,— цієї ночі якраз нагода спалити повітку Гормі.

Брайєн Мак-Мехон

ОБРУЧКА

Шкода, що ви не знали моєї бабусі. Маминої матері. За моєї пам'яті вона вже була вдова й держала чималу ферму під Кікемом, у окрузі Тіпперері. Земля її була на південному схилі узгір'я й купалася в сонці, що, як мені здавалося, весь час висіло на зубцях Гелтійських гір. Щороку я проводив майже всі літні канікули в бабусі. Для мене то була велика розвага — покинути своє вбоге приморське селище в Керрі і їхати в гості до бабусі. Адже там, у окрузі Тіпперері, на сотні ярдів по узбіччях дороги стільки трави росте, як у нас на десятку затруєних морською сіллю лугів. Мені щоразу страшенно шкода було, що стільки доброї трави понад дорогою марнується. І досі шкода.

Хоч дядько Кон уже був одружений, та порядкувала фермою бабуся. В ті дні, про які я збираюсь оповідати, перша дядькова дитина була в колисці. Ох, як летить час! Теперь та дитина — черниця в одному монастирі на Сейшельських островах. Дядькова Конова дружина, тітуся Енні, була лагідна, тендітна жіночка, тільки рада в душі, що все це хазяйство лежатиме на комусь, а не на ній. Та воно й добре було так, коли зважити на бабусину владу. Ще від того дня, коли на подвір'я вступив, тягнучи за собою воза, дідусів кінь, а дідусь, Мартін Дермоді, лежав на возі неживий, серце у неї запеклось на камінь. Та й не диво, бо ж вона зосталася сама з шістьма малими дітьми: п'ятеро дівчат і один хлопець, мій дядько Кон. Та вона не зломилася, а довела до пуття всіх. Але сувора була й тверда, що правда, то правда.

Якось на перегонах я підняв з землі жокейський стек. Я помахав ним, і він нагадав мені бабусю. А то ще якось я спіймав на вудку двадцятидвохфунтового лосося, і тоді шістнадцятифутове вудлище з каслконельської ліщини теж нагадало мені бабусю. Достоту як стек або вудлище, вона була гнучка, але зовсім не ламка. Багато років минуло, і я вже не можу пригадати її виразно: для мене це просто висока, темна, сувора постать. Але останнім часом я виразніше бачу її натуру. Тепер я розумію те, що бентежило мене малого. Мене вона любила якоюсь похмурою любов'ю. Але одного разу я її насмішив, і вона по-справжньому весело засміялась. Це було тоді, коли я розказав їй, як мене спинив на шляху за піччю, де випалювали вапно, якийсь чоловік і спитав, чи я не онук Мартіна Дермоді. Аж надимаючись від несміливої гордості, я відповів, що онук. Тоді чоловік дав мені шилінга й спитав: «Може, тебе й звуть Мартіном — по дідові?» — «Ні, — відповів я, — мене звуть Коном, по дядькові Конові!» Ото тоді моя бабуся засміялась хоч трошки весело. А дядечко Кон підхопив мене під пахви, скуйовдив мені голову і сказав, що я хитрий керрійський шибеник.

Єдиний випадок в моїй пам'яті, коли вона виявила якісь почуття, був досить цікавий. Може, цікавий — не те слово; точніше буде сказати — непристойний. Це я тоді так подумав би про нього, якби знав таке слово. А тепер він мені здається просто зворушливий.

Як воно вийшло? Я сидів ззаду на возі з сіном, звисивши вниз босі ноги. Я дивився на широкі сріблясті смуги, що лишались за нами на чистій отаві. Дядько Кон стояв на возі спереду й правив кобилою. Ми звозили сіно до оборога. Ми вже заповнили в оборозі одну кліть, а другу — до половини. Бабуся стояла нагорі на сіні й потроху вкладала сіно вилами; поряд вергав величезні навильники молодий наймит. А бабусин сусід унизу вилами кидав їм сіно нагору.

Коли віз зупинився біля оборога, я помітив, що там щось сталося. По-перше, наймит стояв на сіні без діла, і так само сусід унизу. Бабуся теж була внизу й дивилась на сіно холодними очима, ніби щось оцінюючи. Враз вона обернулась до дядька Кона.

— Не вози більше сіна, Конє. Я загубила обручку.

— Де? В сіні? — спитав дядько.

— Так, у сіні.

— Таж у тебе наче поверх неї була друга каблучка.

— Загубила й ту. Пальці в мене вже тонкі робляться.

— Ну що ж, якось переживемо,— підсумував дядько.

Бабуся якусь хвилину мовчала. Вона дивилась на сіно, як на ворога.

— Це в оцій кліті,— нарешті сказала вона.— Треба пошукати.

— Ох і шмат роботи, мамо,— зауважив дядько.

Вона обернулась до наймита й сусіда.

— Ви йдіть поки що розкидайте оті копички, що на Болотяному луку. А то вони всередині вже пріють.

— Мамо, а може, ми складатимемо в порожню кліть? — лагідно спитав дядько.

— Ні, Конє,— заперечила вона.— Я перекладатиму туди сіно з середньої.

Того дня сіна більше не возили. Було вже близько четвертої години. Перше ніж почати перекладати сіно з неповної кліті, бабуся рачки облазила порожню кліть і перетрусила все розсипане там сіно. Вона обмацала жмуток за жмутком, навіть стеблинку за стеблинкою. Дядько моргнув мені, щоб я йшов гуляти, не стовбичив і не дивився. Але ми знали, що о шостій годині вона покине шукати. «Від шостої до шостої»,— такий був її девіз щодо тривалості робочого дня. І цього правила вона ніколи не ламала.

Сталась та пригода в понеділок надвечір. У вівторок ми з дядьком почали набиватись їй з допомогою. Вона стояла навколішки, коли ми прийшли.

— Ні, ні,— коротко відказала вона. Потім, побачивши, що ми засмутились, пояснила:— Розумієте, як не знайдемо, то я однаково подумаю, що це ви прогавили, і не матиму спокою, поки не перешукаю всього сама.

І вона мучилася там весь день, припиняючи шукання тільки, щоб попоїсти, а рівно о шостій покинула роботу.

У середу до вечора вона вже видовбала в сіні чималу яму, але обручки не знайшла. Весь день ми час від часу підходили глянути, чи не пощастило їй. Увечері, коли вона скінчила денну роботу, лице її було дуже помарніле.

В четвер, уранці, її обличчя було ще більш напружене і зморене. Вона неохоче кидала роботу, навіть щоб попоїсти. І та дрібка, що вона з'їдала, була наче жменька порошу в її роті. Того дня ми кілька разів приносили їй чаю до оборога.

У п'ятницю вся родина була вже на грані нервової кризи. Дядько Кон за обідом обережно заговорив до бабусі:

— Мамо, ми ж загаємося з сіном.

— Я знаю, сину, я знаю. Я знаю,— тільки й відповіла вона.

Настала субота, і напруження зробилося нестерпним. По обіді, годині о третій, вона знайшла верхню каблучку. Ми по черзі стежили за нею з вікна кухні. Я пам'ятаю, як засіяло дядькове обличчя і як він сказав: «Слава богу, знайшла!» Але зразу ж протяжно зітхнув, побачивши, що вона вже знов гарячково порпається в сіні. Тоді ми зрозуміли, що вона знайшла тільки верхню каблучку. І не вийшли з хати. Ми чекали, що вона сама прийде о шостій годині. Від третьої до шостої ми часом усі троє тулили лоби до віконця,

стежачи за нею. Мені вона здавалась мишкою, що гризе хлібину якогось велетня.

О шостій вона прийшла й сповістила:

— Знайшла верхню.

Після чаю вона не могла всидіти спокійно. Ще з годину товклась на кухні, а тоді з силуваною бадьорістю сказала: «Закони на те й придумано, щоб їх ламати»,— й подибала надвір, до оборога. І знов ми почали стежити за нею у вікно.

Як почало смеркати, вона зайшла в дім, засвітила ліхтар і вернулась до оборога з ліхтарем. Ніхто їй не перечив. Ми не казали їй нічого. Трохи згодом дядько взяв з вішалки важке бабусине пальто, вийшов і накинув їй на плечі. Я теж вийшов з ним.

— Увечері підморозить, мамо,— сказав дядько.

Ми ще трохи потупцялись у темряві поза освітом ліхтаря. Але її дратували напні жалісливі погляди, і ми зайшли до хати. Посідали перед жарко розпаленим каміном і стали чекати — дядько Кон, тітуся Енні і я. Чекали невесело, мовчки, наче дожидали, що помре стара людина чи народиться дитя. Близько дванадцятої ми почули, що вона йде по вимощеному кругляками подвір'ю. Як вона робила завжди, так і того разу бабуся поставила ліхтар на полиці в суднику, погасила в ньому свічку й аж тоді озвалася:

— Знайшла.

Те слово неначе впало з її змарнілого лиця.

— Енні, принеси мамі гарячого молока,— швидко сказав дядько.

Бабуся сиділа перед каміном — трохи збоку. Обличчя її було застигле, наче в мертвої. Я дивився на неї пильно-пильно, а вона навіть не кліпала очима. Шлюбна обручка була закрита зверху другою, верхньою каблучкою, і бабуся все крутила її пальцями правої руки.

Раптом, ніби засоромившись, що ті пальці зраджують її почуття, вона сховала руки під картатий фартух. А тоді несподівано підняла їх, стиснуті в кулаки, разом з фартухом до обличчя, а обличчя нахилилось назустріч рукам.

— Ох, Мартіне, Мартіне! — проридала вона, і сльози ринули потоком.

Фленн О'Брайєн

МУЧЕНИЦЬКИЙ ВІНЕЦЬ

Був ранок. Містер Тул з містером О'Гікі йшли вулицею. У містера Тула була одна химерна риса. Він мав звичку, коли йшов вулицею не сам, вітатися з зо-всім незнайомими людьми, але тільки з солідними на вигляд і гарно вбраними. В такий спосіб він ніби натякав своєму супутникові, що має приятелів у вищих сферах і що й сам він, хоч і бідняк, а все ж таки знав кращі дні й занепадав так тільки через якісь таємничі жертви, колись, ще замолоду, принесені непохитним принципом. Здебільшого ті незнайомці, що йшли, задумавшись про своє, сторопіло мимрили у відповідь якесь вітання. А містер Тул був хитрий. На цьому він зупинявся. Він нічого не пояснював своєму супутникові, а якимсь невеличким, прихованим жестом, тихим смішком, хитанням голови, лайкою крізь зуби майже щоразу домагався від супутника запитання, що звучало для його вуха, як музика:

— Хто це такий?

Містер Тул був одягнений бідно, і містер О'Гікі так само, але на містерові О'Гікі й виношене вбрання здавалось охайним, чепурним. Він був старший літами, розумніший і наскрізь бачив хитрощі містера Тула. Як розійдеться, то куди твій театр, думав він. І зараз він знав, що містер Тул оббігає вулицю своїми очиця-ми-намистинками.

— А, чорт! — раптом сказав містер Тул.

«Ну, починається», — подумав містер О'Гікі.

— Бачите отого фертика в капелюсі, з ціпочком? — спитав містер Тул.

Так, містер О'Гікі бачив його. Назустріч їм ішов аж надміру елегантний молодик: високий, білявий, у темному костюмі. Від нього було такою пихою, що на містера О'Гікі повіяло холодом за добрих півсотні кроків.

— Закладаюся, що він мене не впізнає,— сказав містер Тул.— Другої такої цяці й на світі не знайдеш.

Містер О'Гікі наготувався до якоїсь зовсім незвичайної пригоди. А молодик був уже зовсім близько.

— Як ся маєш, Шоне, лебедику? — вигукнув містер Тул.

Самовладання у молодика було просто незрівнянне. Він не пронизав містера Тула очима, не ковзнув по ньому зневажливим поглядом,— ні, він взагалі його не помітив. Він тільки пройшов, залишивши в кильватері струмисько такого презирства, що навіть містер Тул на мить поблід. А містер О'Гікі аж злякався.

— Хто це... хто це був? — нарешті спитав він.

— Я дуже добре знав його матір,— задумливо мовив містер Тул.— То була свята жінка.

І замовк.

Містер О'Гікі подумав: «Знов доведеться його підмастити, нічого не вдієш». Звернувшись до пивниці й замовив дві пляшки портеру.

— Ви ж знаєте,— почав містер Тул,— я був у Барта Конлона правою рукою. Звісно, Барт у двадцять другого пішов іншим шляхом...

Містер О'Гікі не сказав нічого, тільки покивав головою. Він дуже добре знав, що містер Тул ніколи не служив батьківщині зі зброєю в руках.

— Ну, хай там як,— провадив містер Тул,— а на початку двадцять першого нас повідомили, що має бути наліт на шинфейнерський штаб на Гаркорт-стріт.

А якраз навпроти того штабу мав свою контору один там лобур з округи Міт, гуртовий торговець худобою. Ну, а той лобур приятелював з одним типом, на ймення Майк Колінз. Ви розумієте, до чого я веду?

— Розумію,— запевнив містер О'Гікі.

— Нас було шестеро,— повів далі містер Тул,— за командира Барт Конлон. Нашому торговцеві худобою надіслали спішний виклик, щоб він мав привід кудись поїхати в справах саме на четверту годину, ніби це випадковий збіг, а о пів на четверту шестеро нас умостилися в конторі з двома кулеметами, гвинтівками й саморобними бомбами. Брат їх сам робив у себе на кухні. Солдати приїхали двома вантажними машинами рівно о п'ятій, як нас і повідомлено. Мабуть, у того Майка Колінза були свої люди у військовому міністерстві в Лондоні. Він просто голову до пня давав, що англійці прибудуть рівно о п'ятій.

— Він був дуже добрий організатор,— докинув містер О'Гікі.

— Ну, отож стоїмо ми в тій конторі та як чесонемо крізь відчинене вікно! Так вони й посипалися з машин. Боже праведний! Такої бійні я ще зроду не бачив. А вони й не второпали, звідки це на їхні голови звалилось, та більшість і подумати не встигли, бо їм умить голови повідривало. А тоді Барт дає команду — вшиватись чорним ходом. Ми вмить вимелися в завулок, а ще за хвилину вже бігли сходами нагору в шинку Мартіна Фулема на Кемден-стріт. Мартіна, бідолахи, вже нема на світі.

— Я його добре знав,— зауважив містер О'Гікі.

— Ще б пак ви його не знали,— тепло мовив містер Тул.— Ну, над нами шістьма, звісно, нависла довбня. Та хай там як, а о шостій надійшов новий наказ. Усім нам розсипатись і по одному, хто як зуміє, пробиратись до однієї оселі на Каменн-на-м'Бен, на південному бо-

ці,— дім той належав одній удові, на прізвище Клафферті. Ми мали залягти там, розумієте, й чекати нового наказу, коли знов треба буде наробити десь шелесту. Священна війна... О, нелегкі то дні були! Я довіку не забуду місіс Клафферті. То була не жінка — чудо! Другої такої я на своєму віку не стрічав.

Містер О'Гікі звів на нього очі й спитав:

— А вона... а вона... була порядна?

— Та вже ж не якась там! — голосно, різко відповів містер Тул.— Господи, чи нам тоді в голові було щось таке! Та сердешна жінка мала власний будинок на три поверхи: на другому квартирував якийсь чудило, сама вона жила на першому, а нагорі сховалося шестеро зарізяк, і кожен з них готовий у разі чого пробиватися, не шкодуючи куль. Харч нам приносили такий, що я більш ніколи так смачно не їв, і щоранку свіжий номер «Незалежника». «Бійня на Гаркорт-стріт! Озброєні терористи зникли без сліду!» Ще б пак не зникли! Одна тільки була притичина: нам не можна було й носа надвір вистромити. Сиділи сиднем без ніякого руху — а самі знаєте, що від цього буває...

— Шлунок закріпило? — здогадався містер О'Гікі.

— От-от-от,— підтвердив містер Тул.

Містер О'Гікі покивав головою.

— Просиділи ми там тиждень. Курили, в карти грали — та як тільки виб'є дев'яту годину, до нас нагору приходила місіс Клафферті, і хто б ти не був — католик, протестант, іудей,— усі ставали навколішки до молитви. Славна жінка... чесна... розумієте — справжня дочка Ірландії. І от слухайте, що ж було далі. Одного вечора, годині о п'ятій, я чую на вулиці якийсь гамір. Визирнув у вікно, а там... матінко пресвята!

— Що ж то був за гамір? — спитав містер О'Гікі.

— А що б ви думали? Дві вантажні машини, повні кузови солдатів, а з кабіни виплигус дженджик офі-

цер, збігас на ганок і ну тарабанити в двері! А томмі всі сидять з гвинтівками наготові. Попались ми, як руді миші. Це легко сказати — попались! Мов пацюки в клітці, всі шестеро, нещасні герої з Гаркорт-стріт. Матінко пресвята!

— Так, заскочили вони вас, як то кажуть, зненацька,— докинув містер О'Гікі.

— А вона саме була в нас, принесла нам чаю. На ній була широка срібляста атласна блуза — я її й зараз бачу, як живу. Обернулась до нас і сказала самими очима: сидіть, мовляв, тихо, страхопуди! Потім трохи причепурилась коло дзеркала і вийшла. А внизу вже гатять у двері, аж будинок двигтить. І я бачу...

— Що ж ви побачили? — спитав містер О'Гікі.

— О, вона була штучка... ну, ви мене розумієте, містере О'Гікі,— тихо сказав містер Тул.— Я побачив її пальці на гудзиках блузки, чуєте, і вона вийшла з кімнати.

Містер О'Гікі стримано й задумливо покивав головою.

— Я підійшов до дверей і прислухався. Щоб я скис, мені ще зроду не було так страшно. Вона збігає вниз, цокаючи підборчиками, і відчиняє навстіж парадні двері. Той шмаркач офіцерик, не заходячи, питає — таким суворим голосом питає: «Чи є в цьому домі які чоловіки?» І що ж вона йому на те? Я просто отетерів, як почув: вона так упевнено й зверхньо, ну чисто наче гуляючи по Мур-стріт, каже йому: «В таку пору? Так пізно ввечері? Ні, пане офіцер, нема. Якби-то тут був чоловік! Я б не від того, їй же богу! Ну скажіть, чи годиться бідній нещасливій жінці жити самій, без чоловіка?» Ну, сказала так сказала! Я трохи не впав зі сходів їм на голову. А далі чую: «Місіс сяка та місіс така», та «Пробачте великодушно, що потурбував», та «Сподіваюся се та сподіваюся те...» — а тоді почали

перешіптуватися, а врешті парадні двері зачиняються, і обоє заходять до якоїсь там кімнати. Той молодий дженджик з шотландських стрільців зайшов до кімнати з самою начальницею штабу всієї Каменн-на-м'Бен! Міку, принеси-но нам ще дві пляшки портеру!

— Атож, кумедна історія, як той казав,— мовив містер О'Гікі.

— Я вернувся до нашої кімнати й сів. Барт уже вийняв пістолета, і всі ми презираємось. А за десять хвилин знову почувся шум.

Містер Тул аж падміру обережно налив у склянку портеру.

— То від'їжджали машини,— сказав він нарешті.— Вона врятувала нам життя; а коли трохи згодом прийшла до нас нагору, то сказала: «Сьогодні ми ляжемо спати трохи раніше, хлопці. Ставайте на молитву». Отака була місіс Клаферті. Свята жінка!

Містер О'Гікі так само обережно налив пива у свою склянку, аж нахиливши мудру голову.

— Я тільки одне хочу спитати,— промовив він.— Звичайно, історія ваша взагалі дуже цікава, але до чого тут отой набундючений молодик, що ми стріли на вулиці? Отой пихатий хлопчина?

— Та невже ви не зрозуміли! — здивувався містер Тул.— Цілих сімсот років тисячі — та де тисячі! — мільйони ірландців умирали за Ірландію. У нас ніколи не бракувало таких людей; вони вмирали з радістю і вмиратимуть надалі. Але цей молодик *народився* заради Ірландії. Такого, як він, ще не було на світі. То чом би йому й не пишатись?

— Господи милосердний! — вигукнув містер О'Гікі.

— Я сказав, що то була свята жінка! — запально мовив містер Тул.— Та що там казати! Мучениця! Нині вона красується в мученицькому віпці!

БРАТ ДЖОНА ДАФФІ

Власне, цієї історії не слід було б описувати чи навіть оповідати. Бо описати її чи оповісти — це означає зіпсувати її. Річ у тому, що чоловік, із яким сталася дивна пригода, що про неї ми збираємось розказати, ніколи нікому про ту пригоду не згадував, і вся сіл нашої історії в тому й полягає, що він затаїв усе, просто-таки запечатав у глибинах своєї пам'яті. Тому ми й повинні попередити читача з самого початку, що з нашого боку це безглузддя — розповідати цю історію, і безглуздо буде читати її, і годі сподіватися, щоб її хтось повірив.

Проте ми зробимо одне на догоду тому чоловікові. Ми не назвемо його тут повним ім'ям. І це дасть нам право розповісти його таємницю, а він і далі зможе дивитись у вічі своїм знайомим. Та ми можемо сказати, що прізвище його — Даффі. На світі є тисячі людей з таким прізвищем; може, і в цю хвилину в якомусь куточку земної кулі з'явився ще один Даффі. Ми наважимося і на більше: повідомимо, що він — брат Джона Даффі. Ми його не викажемо, відкривши це, бо ж якщо на світі є всього лиш сотня Джонів Даффі і якби навіть кожного з них розшукати й запитати, ви не зможете дізнатись від них нічого такого, що викрило б нашого героя. Річ у тому, що той Джон Даффі, про якого йдеться, ні разу в житті не вийшов зі свого дому, не встав з постелі й не промовив ні до кого й слова. І взагалі бачила його тільки одна стороння людина. Її прізвище — Гамлі; то був лікар. Він був присутній при народженні Джона Даффі й при його смерті, бо Джон Даффі помер через годину після народження.

Брат Джона Даффі жив у невеличкому будиночку на пагорку в Інчікорі. Вранці, одягаючись, він міг дивитись у вікно через широку долину Ліффі на узгір'я Фенікс-парку — сповнений спокою краєвид. Річки zde-

більшого не було видно, та в погожий ранок її можна було розгледіти — вона скидалась на довгий блискучий спис, що лежить на чийсь долоні. Вона ніби поспішала в Дублін на роботу, наче порядний, одружений чоловік.

Інколи, згадавши, що годинник його трохи забігає вперед, брат Джона Даффі ще хвилинку бавився батьківською зоровою трубою, орлиним оком обводячи долину. Ліворуч, не видне за схилами, лежало селище Чеплізод; щоранку його жителі, немов на втіху містерові Даффі, розпалювали в печах, і лінивий султан диму показував точно, де саме лежить селище.

Зорова труба містера Даффі звичайно зупинялась на чоловікові, що швидко йшов узгір'ям через парк і зникав з очей у напрямі Магазинного форту. Поперед нього вистрибом біг невеличкий білий тер'єр, що часом відставав у якійсь своїй потребі, а потім наздоганяв і випереджав хазяїна.

Під пахвою той чоловік ніс якийсь довгий предмет; містер Даффі спочатку думав, що то мисливська рушниця, але одного ранку чоловік узяв її за приклад і почав, ідучи, спиратись дулом на землю; і тоді містер Даффі не без деякого розчарування збагнув, що то звичайний ціпок.

Звали того чоловіка Мартін Смаллен. Він був машиніст електростанції, нині вже пенсіонер, і спокійно жив удвох із тихенькою, скромною сестрою в будинку № 4 на вулиці Кеннон у Парк-гейті. Містер Даффі не знав, як його звуть, і йому не судилося колись у житті зустрітись з ним чи навіть познайомитись, але варто, може, відзначити, що одного разу вони стояли поряд біля бару в пивниці на Літл-Істер-стріт, як зовсім чужі, невідомі один одному люди. Містер Смаллен замовив тоді віскі, а містер Даффі — портер.

Прізвище сестри містера Смаллена було не Смаллен, а Когінз — по чоловікові, небіжчику Полові Когінзові, гуртовому торговцеві мануфактурою. Містер Даффі ні-

коли й не чув про неї. Вона мала брата в перших, на ім'я Лео Корр, ім'я якого було добре відоме поліції. 1924 року за виготовлення фальшивих грошей його запроторили на каторгу. Місіс Когінз більше його не побачила, але прочула, що він, вийшовши на волю, емігрував на Лабрадор.

Щодо зорової труби. З її власником, теж Даффі, капітаном торговельного флоту, вже покійним, пов'язана досить цікава історія. Хоч він не мав честі здобути університетську освіту — бо попав на море внаслідок однієї пригоди, до якої призвело ще неповне розуміння суті відносин між чоловіками й жінками, — але він мав натуру вченого і, коли бував удома у відпустці, частенько сидів вечорами у вітальні, з насолодою гортаючи Гомера або з глузливою міною ерудита студіюючи примітивну латину Фоми Аквінського. Четвертого липня 1927 року, о четвертій годині пополудні, він у тій вітальні збожеволів. А о восьмій годині вечора приїхало закритим фургонем четверо чоловіків і відвезли його з рідного дому в таке місце, де його мали тримати під наглядом для його ж власного добра.

Можна зауважити, що більша частина сказаного дуже мало пов'язана з пригодою брата Джона Даффі, але ж сучасне письменство, як ми сподіваємось, уже минуло ту стадію, коли тільки змальовуються елементарні події, аби заповнити порожнечу, і автор не вказує на психологічні та спадкові сили, які діють на задньому плані й викликають ці події. Ну, а тепер уже можна коротко викласти саму пригоду, що сталася з братом Джона Даффі.

Одного ранку — 9 березня 1932 року — він устав, одягся й зварив свій скромний сніданок. Зразу по тому його опанувало дивне уявлення, ніби він не людина, а поїзд. Пояснити це неможливо. Маленькі хлопчики часом удають із себе поїзд; бувають і такі огрядні жінки, які здалеку чимось нагадують поїзд. Але брат

Джона Даффі був певен, що він справді є поїздом — довгим, громохким, величезним поїздом, і з-під ніг у нього з сичанням виринаються білі клуби пари, а з того місця, де має бути димар, лунають басовиті ритмічні гудки.

Навіть більше — він мав себе за цілком конкретний поїзд — той, що проходить на Дублін о 9.20. А спальня була станцією. Він постояв тихо рівно двадцять хвилин, знаючи, що добрий поїзд і прибуває, й відходить точно за розкладом. Він раз у раз поглядав на годинника, щоб не прогавити хвилини відходу. На циферблаті його годинника були написи: «Протиударний» і «Точний залізничний час».

Точно о 9.20 він пронизливо засвистів, масивні металеві частини його тіла важко зарухались, і він, пускаючи пару, важко покотився до Дубліна. Точно в свій час поїзд прибув до місця призначення — контори містерів Полтера й Полтера, адвокатів, присяжних повірених. З очевидних причин ми не наводимо справжньої назви фірми. В конторі було двоє службовців — старий містер Кранбері й молодий містер Годж. Обидва були клерки й по службі підлягали містерові Даффі. Звичайно, прізвища ми їм дали вигадані.

— Доброго ранку, містере Даффі,— сказав містер Кранбері. Він був старий і чемний; він уже поживк на службі в адвокатській конторі.

Містер Даффі глянув на нього здивовано.

— Хіба ви не бачите, що я поїзд? Чому ви називаєте мене містером Даффі?

Містер Кранбері засміявся й моргнув містерові Годжу, що сидів за друкарською машинкою, молодий, чистенький і вродливий.

— Добридень, містере Поїзд,— сказав він.— Холодно сьогодні, сер? У такий холодний ранок важко розводити пару, правда?

— Та нелегко,— підтвердив містер Даффі. Він звично зманеврував до свого стільця і, перше ніж сісти, терпляче діждався, поки зчіпники відчеплять вагони. Містер Годж тихенько посміювався за своїм столом.

— Є екскурсійні квитки зі знижкою, сер? — спитав він.

— Ні, нема,— відповів містер Даффі.— Сезонні квитки, звичайно, є.

— Напевне, третього й першого класу, сер?

— Ні,— відказав містер Даффі.— З пошани до поглядів гера Маркса всі класові відмінності в пасажирському рухомому складі скасовано.

— Розумію,— озвався містер Кранбері.

— Так це ж комунізм,— зауважив містер Годж.

— Він хоче сказати, що тепер є тільки перший клас,— пояснив містер Кранбері.

— А скільки коліс у вашого паровоза? — спитав містер Годж.— Три пари великих?

— Я не товарний поїзд,— сердито відказав містер Даффі.— Колісна формула пасажирського паровоза — чотири-чотири-два, тобто двоє великих ведучих коліс із кожного боку, спереду чотириколісний візок і під кабіною двоє менших коліс. А чому ви питаєте?

— Бо їх закриває перон,— пояснив містер Кранбері.— Йому не видно.

— А, справді,— погодився містер Даффі.— Я забув.

— Мабуть, вугілля у вас витрачається сила? — спитав містер Годж.

— Близько півтонни на тридцять миль,— повільно відповів містер Даффі, подумки прикинувши, скільки зужито за ранок.— Чи варто казати, що найбільше забирають часті зупинки на приміських станціях, коли доводиться щоразу рушати з місця.

— Ще б пак,— співчутливо мовив містер Годж.

Вони пробалакали так ще з півгодини, поки прийшов підстаркуватий містер Полтер і поважно за-

йшов до свого кабінету позад контори. Після цього розмова скінчилась. І аж до обідньої перерви в конторі чути було тільки рипіння пер та жвавий цокіт друкарської машинки.

Брат Джона Даффі щодня йшов додому пообідати рівно о пів на другу. Отож о двадцятій сорок п'ять він почав розводити пару, щоб вирушити з контори вчасно. Коли його залізничний годинник показав першу годину тридцять хвилин, він пронизливо засвистів і повільно вийшов з контори, не сказавши ні слова й не глянувши на своїх колег. А додому прибув точно до хвилини.

І ось тепер ми наблизились до найістотнішого моменту в оповіданні, до розв'язки, яка тільки й надає йому змісту. Саме за столом, за їжею, брат Джона Даффі відчув, що в голові його сподіялось щось дуже важливе, дуже дивне, вагоме й магічне: ослабло безмірне напруження й чисте світло залило простір, до тої хвилини темний. Він упустив з рук виделку й ніж і якусь хвилину сидів з повним ротом картоплі, а в очах його світилась нестяма. Потім він проковтнув картоплю, насилу підвівся з-за столу й підійшов до вікна, втираючи піт, що вже виступав на лобі.

Він безтямно дивився надвір, на сонячний день. Він був уже не поїзд, а тяжко наляканий чоловік. Хвилина за хвилиною переглянув він сьогоднішній ранок. Наскільки можна було пригадати, він нікого не замордував, не вигукував непристойних слів, не бив вікон. Він тільки погомонів з Кранбері та Годжем. І на вулиці за вікном не стояв темний фургон з людьми в формі санітарів. І він знову пригнічено сів доїдати обід.

Брат Джона Даффі був чоловік не позбавлений мужності. На службу він того дня вернувся пізніше, ніж слід, і перед тим хильнув трохи віскі. Годж і Кранбері сиділи, начебто цілком заглибившись у свої папери. А він спокійно повісив на вішалку капелюх і сказав:

— Боюся, що поїзд вернувся з невеличким запізненням.

І з-під насуплених брів дуже пильно подивився на містера Кранбері. Йому здалося, що на лагідному обличчі старого промайнула тінь усмішки, але голови від паперів Кранбері не підвів. Усмішка наче промовляла, що вранішній жарт уже надокучив і не варт його повторювати по обіді. Годж у своєму кутку несподівано підвівся й мовчки поніс переддруковані листи до кабінету містера Полтера. Брат Джона Даффі зітхнув і знехотя сів за свій стіл.

Увечері, коли він виходив з контори, на серці в нього було вже легше, і він вирішив, що це слушний привід купити ще плящину. Ніхто, крім нього, не знає його таємниці й ніколи не знатиме.

Він одужав цілком. Дивна недуга більш не верталась. Але й досі брат Джона Даффі здригається, коли в тунелі над Ліффі загуркоче поїзд, і застигає, мов укопаний, коли раптом вийде на залізничний переїзд. Так у сонеті Кітса застигають, «стоячи над кручами Дар'єну», Кортесові вояки, що побачили Тихий океан.

Майкл Мак-Леверті

ЗІГНАНІ З ЗЕМЛІ

На широкому лану між прибережною дорогою та обійстям О'Брайснів кипіла весняна робота. Поки стояла година, що нарешті прогнала з землі зимовий холод, не можна було гаяти жодної хвилини. Джім, уже одружений син, орав кіньми, його молода дружина вкидала картоплю в гній, який старий батько розтрушував у борозну, а двоє малих, замурзаних повідлом хлопців у вовняних костюмчиках то підносили матері ящики з картоплею, то спинялись подивитися, що робить дід, і в один голос заявляли, що не їстимуть картоплі, яка ростиме на такому смердючому паскудстві.

— Ох діти, ви раді будете їсти що завгодно, коли ця клята війна триватиме далі,— казав дід.

Він також зупинявся, втикав у гній вила, витягав з рота люльку, неквапом продмухував цибух і загадував хлопцям не лінуватись, а йти помагати матері.

Був гожий квітневий день, небо сяяло блакиттю, жайворонки виспівували пісні, від моря налітав чистий легіт і розносив дим із багать — на всіх ланах палили торішнє бадилля.

— Скільки душі в цій землі, Джіме! — гукнув старий синові, коли той проїздив повз нього з плугом.

— Ой тату, якби в конях було хоч трохи душі, ми б давно впоралися з цим ланом.

— Вони послужать нам, поки скінчиться війна, а тоді ми придбаємо трактора. Придбаємо, сину, не бійся. Ми вже записані на нього і стоїмо в списку вгорі.— Старий усміхнувся, дивлячись, як піддатлива руда земля відгорталася від лемешів плуга, мов каламутна

вода.— Вони гарно тягнуть, Джіме, та й погода ще протримається.

— Якби ми мали трактор, то не дивилися б, яка погода. Макківер обробив уже три лани, а ми й досі тут длубаємося парою старих шкап.

— Не нарікай на коней, поки придбаєш трактор. На ту весну, як бог допоможе, скінчиться війна, і ми його купимо.

— Макківер устиг купити, поки війна почалася,— мовив син, підганяючи коней.— А ми завжди пасемо задніх.

— І тоді ми будемо його водити, правда, діду? — запитав один із онуків.

— Будете, діти, неодмінно. Скоро ви станете дужими хлопцями й дасте мені, старому, перепочинок.— Він поплывав на долоні, узяв вила й знов заходився коло гною.

— Гарні вони в мене онуки, слухняні,— мовив старий сам до себе.— І Джіма бог поблагословив, коли він одружувався з їхньою матір'ю. Вона добра дружина, добра невістка і добра робітниця — ціла трійця чеснот.

Він підвів голову і глянув на невістку, що неподалік схилилася над борозною в замашчених глиною рукавицях. Вітер торсав на голові в неї червону хустину. Далі виднів показний фермерський будинок, а на мотузці в садку сушилися, погойдуючись на вітрі, дитячі сорочки.

Все було таке приємне! На сусідньому пасовиську вівці кликали своїх ягнят, від моря на ріллю злітали чайки, край лану тріщало багаття, і дим убирав у себе гострий дух гною. Вівчарка лежала на порожніх мішках під огорожею, а хлопці складали обабіч неї порожні ящики, споруджуючи їй буду. Часом вони підбігали до багаття, щоб докинути в нього бадилля. Але їм заборонялося підходити надто близько, бо вчора на їхній одяг упали іскри й випалили темні дірки.

З надміру почуттів вони шпурнули в діда кізяком, як він обернувся до них спиною, і коли дід підозріливо глянув на їхню матір, зареготали.

Далі хлопці позадирали голови на жайворонків, що на тлі блакитного неба здавались грудками землі. Вони спробували порахувати їх, але одних губили з очей, а інших порахували двічі. Потім виск гальм змусив хлопців глянути на дорогу, де зупинилася вкрита брезентом військова машина.

— Солдати! — загукали хлопці.

— Вони перестріляють вас, мов зайців,— жартома гукнув дід, побачивши, що діти кинулись до дороги. Собака й собі побіг за ними.

Старий сперся на вила й також подивився, як із кузова машини вискочило п'ятеро чоловіків, троє з них у військовій формі. Вони потяглися, потупали й закурили.

— Нема ледачіших людей за військових,— сказав старий сам до себе.— Якби їм помахати цими вилами годину або й дві, то шкура на них трохи обвисла б.

Прибулі хвилину помилювалися морем, розім'яли руки, щоб зігрітися, тоді неквапом вернулися до машини і витягли з неї якісь речі. Пильно стежачи за ними, старий сплюнув; він був і спантеличений, і зацікавлений. Двоє військових рушили дорогою, розгортаючи за собою сталеву мірничу стрічку, що поблискувала на сонці, мов живий вугор. Вони дійшли до О'Брайєнної огорожі, пильно оглядаючи місцевість. Пес почав гарчати на них, а вівці відійшли вглиб пасовиська на зарослий травою пагорбок, єдиний серед навколишньої рівнини.

Машина проїхала трохи далі, і люди знов вийшли з неї, несучи білу жердину з чорними й червоними позначками.

Джім зупинив коней, коли батько запитав, що, на його думку, роблять ті військові.

— Бозна-що, тату. Може, вони й самі не знають. Мабуть, хочуть поставити на пагорку кулемет або зробити склад бомб.

— На моїй землі вони не поставлять ні кулемета, ні бомб.

Батько з сином побачили, як солдати зайшли на пасовисько й зачинили за собою ворота. Один із них прилаштував білу жердину під пагорком, а другий розіслав на триніжку якусь річ, тоді, впершись руками в боки, нахилився й почав дивитися крізь неї.

— Чортові нахаби! — розсердився старий, шпурнув вила, перейшов засаджене картоплею поле і гукнув через вузьку смугу пасовиська, що відділяла його від тих людей:— Агов, що ви тут робите?

— Знімаємо, діду! — відповів один із військових, щось занотовуючи в записнику, якого він тримав у руці.

— Що знімаєте?

Вони не відповіли йому, а підняли триніжок і рушили навколо пагорка, ніби знали ці місця так, як ті, хто тут виріс.

Старому геть перехотілося працювати, коли він побачив, як ті зайти зникли за пагорком. Він чув уже, що десь в інших місцях військові забирали землю, але не сподівався, що і його може спіткати таке лихо. Він не дасть їм нічого, та й годі! Нехай ідуть і беруть багністі пустища, непридатні ані для пасовиська, ані для оранки! Старий сплюнув у борозну й рішуче застібнув піджака. Він бачив, як люди обійшли пагорок, як вони подалися стежкою повз стару хату Дена Маллена, і чув, як там хрипко загавкав старий собака. На інших ланах орачі також поспиняли коней, і тепер ніщо не рухалось, крім чайок над ріллею і димів з багать, що відпливали вглиб суходолу й затуманювали обрій.

Годин за дві прибулі вернулися на дорогу, а коли їхня машина відїхала, старий невдоволено забубонів

сам до себе, сперечаючись зі своїми невеселими думками. Врешті він загадав синові кінчати роботу, бо, мовляв, не матиме спокою, поки не довідається, що означають ці несподівані протизаконні вчинки на його землі.

— Ох тату, викиньте їх з голови. Може, на цьому й скінчиться. Мабуть, це молоді офіцери вчилися, як треба воювати.

— Якої ж науки про війну вони могли набратися на цій прадавній землі, де пасуться вівці? І чому вони не відповіли мені по-людському, коли я до них звернувся? «Знімаємо»,— сказали та й пішли далі, наче я старий пень, об який черкають сірника.

— Не треба їх звинувачувати. Вони виконують наказ.

— Мені це не подобається, Джіме. Вони задумали щось недобре. Кажу тобі, не подобається воно мені.

Старий уткнув вила в землю і звелів синові розпрягати коней.

А вдома він попросив його покванитися з вечерею й поїхати велосипедом у село, довідатись, чи там не гомонять щось про тих військових.

Як звичайно, до них прийшов старий Ден Маллен. Він також нічого не знав: прибульці нічого йому не сказали, а, навіть не привітавшись, минули його хату, несучи карти і якийсь дивний прилад. Ні, зброї вони начебто не мали. Обидва старі погодились, що ця поява не віщує їм нічого доброго.

Джім повернувся з села пізно, дітей на кухні вже не було, тільки батько курив біля плити і Мері працювала на столі білизну.

— Там ідуть усякі чутки,— сказав син, вішаючи шапку з сінешнього боку дверей.

— Ну?

— Ніхто нічого до пуття не знає. Дехто каже, що вони хочуть будувати якісь бараки.

— Але ж не будуватимуть вони їх на чужій землі без дозволу. Невже через війну можна обминути всі закони і знехтувати всі права?

— Кажуть, що уряд пристане на все, чого ті негідники захочуть. Їм начебто дозволено забирати чужу землю й сплачувати відшкодування.

— Ніщо не може відшкодувати втрату землі! — крикнув старий і схопився зі стільця.

Мері глянула в бік кімнати, де спали діти, і він уже тихіше почав розповідати, як О'Брайєни багато років працювали на цій землі, обробляли її, угноювали. І хтось гадає, що він відступить її напропаще якійсь владі? О ні!

— Нічого зарані журитися, тату. В тих чутках може не виявитись ні крихти правди.

— Атож, якби вони хотіли забрати лан чи два, то ви перші про це почули б, тату,— додала Мері, підносячи йому вогню до люльки, що тим часом погасла.

— Мабуть, ти правду кажеш, Мері, мабуть, ти правду кажеш,— погодився старий, узяв ліхтаря й пішов подивитись до корів.

— Ні слова йому про це, Мері,— тихим голосом мовив Джім,— але сержант із поліції казав, що чув від поважних людей, ніби вони хочуть побудувати тут аеродром.

Протягом кількох днів машина знов приїздила, знов невідомі люди в уніформі ходили вздовж і впоперек сусідніми полями, а вечорами від'їздили, не лишаючи після себе ніяких слідів, крім відбитків гумових коліс на зарослому травою узбіччі дороги. А в головах фермерів вони залишали тривожну незатишну цікавість, яка ловила кожну поголоску й перебільшувала її.

Наприкінці третього тижня, після рясного дощу, коли на засадженому лану рядами повитикалося міцне

зелене пагіння картоплі, листоноша подав Мері О'Брайєн листа.

— Сьогодні я маю чимало таких листів,— сказав він.— Навіть один для Дена Маллена.

Вона подивилась на лист, зачинила за листоношею двері й понесла його старому. Той розпечатав конверт, побачив незвичайний текст, надрукований на машинці, й дав його синові прочитати. Джим читав поволі, а ще повільніше до них доходило те, про що в ньому писалося. Їм наказано протягом трьох місяців вибратися з ферми з усім майном. Зацікавлені сторони повинні домовитися про розмір відшкодування.

— Я не піду! — крикнув старий.— Ніхто не зрушить мене з землі, на якій я виріс!

Він забігав по кухні, тоді тупнув ногою й застиг біля вікна, спершись кулаками на стіл.

— Сідайте, тату, снідати,— сказала Мері.

— Я не їстиму, поки не повернуся. Я йду!

Джим і Мері побоялись запитати, куди батько йде, бачили тільки, як він узяв палицю й подався бережною дорогою. Позад нього трюхикав пес.

Старий нічого не бачив і нічого не чув, навіть хлюпоту моря, що билося об каміння нижче від дороги. Він повернув ліворуч, зник за порослим травою пагорком і попростував до будинку священика. Священик саме скінчив снідати, його економка збирала посуд, коли старий подзвонив біля дверей. Економка повела гостя до вітальні, де сидів священик, скосивши очі на зубці крісла, які в навощеному лінолеумі віддзеркалювалися, мов сліди лап.

Старий простяг листа священикові, і той довго його читав, хоч уже знав, що там має бути написане. Місяць тому він сам послав протест з приводу запланованого аеродрому, наполягаючи на тому, що поблизу лежить кладовище. Його протест не вплинув на плани війсь-

кових, вони запевнили його, що кладовище лишається поза межами реквізованої території.

— Погані новини, Томе,— сказав священник, згортаючи листа.— Тяжкі новини!

— Але, отче, не можуть же вони вигнати мене з моєї землі. Викинути на вулицю, наче клунок мотлоху.

— А з моєї можуть, якщо це входить у їхні плани.

Старий недовірливо витріщився на нього, лютий на невидиму силу, проти якої не можуть нічого вдіяти ні священник, ні люди.

— Що робити, отче? Нам нікуди йти. Все своє життя ми чесно трудилися, сплачували свої борги і ховали рідних, коли наставала їхня пора.

Священник сказав, що й інші люди в парафії, геть усі з долини, отримали попередження. Він щось згадував про жорстокість війни, про страждання та про невблаганні, нелюдські обставини, що складаються під час приготування до війни й під час самої війни. Він говорив про сплюндровані війною країни, де не один-два фермери, а тисячі викинуті на вулицю і не мають куди прихилити голови. Старий слухав, але вся ця мова здавалась йому далекою, наче з підручника історії, чимось таким, що не стосувалося ні його, ні його родини.

— Ми нічого не можемо вдіяти, Томе, що бог дасть, те й буде,— закінчив священник і поклав старому руку на плече.— Зважуйтесь переїздити й починайте збиратися. А за землю визначіть велику ціну. Отака моя порада.

Він іще повідомив, що послав листа з протестом, але в офіційних осіб немає людських почуттів і людського милосердя.

— А може, за три місяці війна скінчиться, отче?

— Щось не схоже на три місяці, вона може потривати й роки.

— Отже, нам доведеться переселятись, отче, нема ніякої ради?

Священик похитав головою, розуміючи, що безглуздо давати старому даремну надію.

— Я послухаюсь вас, отче. Ми виберемось, але постараємось далеко не їхати. На старість не можна жити далеко від своїх. Тих, що спочивають у мирі он там, у святій землі.

— Ви мужня людина, Томе, а господь благословляє мужніх.

Священик не спускав старого з очей, поки той ішов, бачив крізь вікно, як він, обминувши чужі могили, вклякнув біля своїх рідних і сперся на кам'яну плиту.

Коли старий повернувся додому й сів до столу, весь його запал згас.

— Ви ходили дивитися на трактор, діду? — запитав його один з онуків.

— На який трактор, синку?

— Дайте дідові спокійно поснідати. Ідіть краще грайтеся і будьте чемні.

— Нехай сидять, Мері, коли на серці холодно, дитячі голоси гріють його.

І, снідаючи, старий загадав Джімові продати вівці, потім худобу, а коней залишити на останок.

Коли надворі знялася буря, шмагаючи шибки срібними списками дощу і змиваючи пилюку з картоплиння на широкому лану, старий подумав, що заповідається добрий урожай, та не буде кому його збирати. Скоро не буде куритися з їхньої хати, а ввечері не блиматиме через лан приємне світло з вікна Дена Маллена. Жайворонки в небі ще вільно будуть літати, але не вдовзі тут не почуєш собачого гавкоту, і там, де гралися діти, не залишиться нічого, крім бараків, повних чужих людей, яким байдуже до цієї землі.

У червні виселився Ден Маллен. О'Брайєни допомагали йому переїздити, зв'язавши на возі сякі-такі

меблі й посадовивши Дена зверху на старі двері. Тому, хто живе сам, легко й переїхати, і влаштуватися наново. Йому досить чотирьох стін, якщо тільки вони не падають. Єдине, що треба було зробити, це прибити зверху кілька аркушів гофрованої бляхи, щоб не текло в негоду. Так і вчинив Ден. Він придбав собі старий підупалий будиночок за дві милі звідти, коли триматися берега, позаліплював дірки в стінах цементом, постелив нову підлогу з кам'яних плиток і полагодив вікна. Ліжко він прилаштував у кутку, досить далеко, щоб на нього не летіли іскри з кам'яної плити, і часто сидів на ньому, коли Том приходив відвідати його.

— У цьому всьому є одна втіха,— сказав йому якимсь Ден,— що вони не звеліли виселятись мені взимку. До того часу, як похолоднішає, ця стара халупа вже нагріється. Небагато тут місця, за порогом уже тхне гнилими водоростями, але на мій вік стане. І грошей, отриманих за садибу, вистачить, щоб не залазити в борги.

— Чим менше людина має боргів, тим вона вільніша.

— Хоч куди ти переселишся, Томе, розрадою тобі завжди буде родина. Всього в житті не можна мати і треба вдовольнятися тим, що є. Джім підшукає добру ферму за ті гроші, що ви отримали у відшкодування.

— Війна підняла ціни на вівці й худобу, і фермери не квапляться продавати землю. А я не хочу їхати далеко звідси. Старого куща не пересадити, він усохне і в найродючішій землі.

— Я певен, що скоро ти прийдеш до мене розповісти, як вам пощастило.

Проте О'Брайєнам не пощастило, як сподівався Ден. Поблизу не було на продаж ферми, та Джім не дуже й шукав. Він надумав відкрити в Даунпатріку крамницю, щоб жити в містечку, де його дітям буде близько до школи. Найважче було переконати батька. І одного

вечора, коли старий повернувся від Дена, Джім сказав йому, що ферму можна купити тільки в графстві Антрім.

— В Антрімі холодні, глинисті ґрунти. Та важка земля зведе в могилу кожного, хто не звик до неї,— мовив батько.— Не те, що наші пухкі ґрунти. Навіть не думай переїздити туди, Джіме. Треба знайти якесь місце недалеко від своїх.

— Від яких своїх, тату?

— Своїх рідних, що лежать на кладовищі.

Джім трохи помовчав, поки впевнився, що думка про теперішнє пересилила його спогади про минуле.

— А що, якби ми переселилися в Даунпатрік, тату? Це всього десять миль звідси.

— Де ж ти будеш сіяти в місті, на вулицях?

— Я думаю, що там можна було б тримати крамницю.

— Крамницю? — старий зиркнув на сина і сплюнув у вогонь.

— Можна було б тримати крамницю, поки скінчиться війна, а тоді ми б її продали й повернулися сюди.

— Повернулися сюди! Але ж, сину, чи буде до чого?..

— Я чув, що в інших місцях вони прокладали дорогу, робили плани, а тоді припиняли роботу.

— Я прошу бога, щоб вони кинули свій намір. Може, вони передумають, Джіме? Може, ми зробили дурницю, що так швидко попродали вівці?

Це була не та відповідь, якої сподівався син, тому він швидко додав:

— Я чув, що Макківер приготувався завтра виїздити. Ми будемо останні.

— Макківер? — старий вийняв лоплю з рота.— Якщо Макківер їде, то й нам треба. Я зроду не чув, щоб той чоловік коли помилявся.

— Мені казали, що він має намір осісти в місті.

— Оце й буде його перша помилка в житті.

— Ми туди нізащо не переїдемо, тату. В Даунпатріку нам нема чого робити,— хитрував син.— Хоч воно й ловкеньке містечко, та й поля, і пагорби підступають до самих будинків.

— Я не можу доживати в ньому віку.

— І ми з Мері не можемо. Але поки що нема чого купити, хіба ту крамницю. І мені здається, що так було б найкраще.— І Джім почав розповідати, як їм буде треба батькової поради, без нього вони нічого ані куплять, ані продадуть.— Як-не-як, а ми повинні триматися разом і допомагати одне одному. Щодо цього нам треба наперед дійти згоди, бо ще є час щось вибрати, дарма, що той вибір такий мізерний.

Старий слухав сина, киваючи головою.

— Нехай бог керує всіма твоїми намірами. Тобі треба дбати про своє життя, і що, по-твоєму, добре для Мері й для дітей, те задовольнить і мене.

Старий вирішив, що не слід у його віці йти проти рідного сина, коли є жорстокіша влада, яка виступає проти них усіх.

Протягом двох тижнів син купив житло в Даунпатріку і, перевізнивши більшість меблів з фермерського дому, забрав туди дружину й дітей. Батько став дуже мовчазний.

Нарешті й для нього залишився тільки один день, і він востаннє обійшов своє поле. Навкруги було тихо, наче в могилі. Вздовж дороги стриміли оцепини нових бараків, в огорожу вітер понаносив стружок, мов стриженої шерсті, а стукіт молотків відлунював у тілі старого, мов пульсування власної крові. Він дійшов до покинутої хати Дена Маллена і, коли вже переступив поріг без дверей, повз нього майнула ластівка. Дивно, що цієї весни він не помітив, коли вони прилетіли. Якусь хвилину він стежив, як ластівки спритно і впевнено шугали над залитим сонячним світлом полем.

Усередині хати на відкритій плиті лежав попіл, а на підлозі — каміння та скло, бо школярі, йдучи через поле, порозбивали вікна. В кутку під стелею приліпилося сіре ластів'яче гніздо. Їх також виселять, ні на кого не зглянуться, ніхто тут не лишиться в безпеці. «Дурні пташки,— мовив старий сам до себе,— чому б вам не оселитись на пагорбах, будь-де, тільки не тут. Вони вам не дадуть спокою».

Коли старий ішов назад, на дорозі стояли дві машини й робітники звантажували запашне від тепла дерево. Він ні з ким не привітався, і його ніхто не привітав. Він поглянув на море, на щербаті скелі, де він колись часто ловив рибу. Ті скелі не змінилися. Морські хвилі не змогли нічого їм удіяти, хіба що відшліфували їх. Котрогось дня, як бог допоможе, він знов буде тут, напевне буде. Проклята війна скінчиться, чужі бараки й чужі люди в них зникнуть, трактори швидко оброблять здичавіле поле, і на ньому знов зазеленіє збіжжя.

Уже переїхавши в Даунпатрік, вечорами, коли крамниця була зачинена, а батько лягав спати, син любив розповідати дружині про те, як вони востаннє виїздили з дому. Батько замкнув на замок браму, ще раз глянув на темні вікна, провів поглядом по вкритих листям деревах, помітив мотузку від білизни й не полінувався знов відімкнути браму і вернутися по той клопоть старої линви. Він їх трохи турбував, бо нікуди не виходив, тільки вранці відводив хлопців до школи, а дорогою назад завертав до церкви, що стояла поряд. Пес також утратив жвавість, шерсть на ньому потьмяніла, а ніс став сухий і потріскався, мов клопоть чорної гуми.

Уночі вулиці були темні, світилося лише кілька ліхтарів, а перед сном старий слухав по радіо останні вісті, сподіваючись почути про кінець війни. Ранки були холодні й тихі. Вулицями рідко проїздили вантажні

чи легкові машини, бо з бензином було сутужно. Тільки в ярмаркові дні старий вставав удосвіта, слухав гуркіт підвод, що їхали до міста, й дивився крізь вікно на черідки овець, над спинами в яких видніла пара від віддиху, ніби раптова хмарка туману над морем. Тоді він квапився зі сніданком, щоб якнайшвидше опинитися там, де продавали овець, пес гасав по базарі й шалено гавкав, а старий шукав між купками фермерів знайомих облич. Часом йому щастило знайти когось, і він розпитував, які зміни сталися в його рідних околицях. Йому сказали, що стару хату Дена Маллена зрівняли з землею, бо саме там прокладено дорогу. І набудували навколо стільки бараків, що в них може вміститися ціла армія.

Старий переповідав синові почуте і висловлював думку, що їхній будинок, мабуть, стоїть, бо ніхто й словом про нього не згадав. І бог допоможе йому стояти й далі, казав він, щоб підсилити свою віру.

Одного з таких ярмаркових днів він несподівано зустрів Дена Маллена. Він цілий день тинявся по ярмарку і похнюплений повернувся до крамниці, коли раптом побачив свого сусіда, що, схилившись на прилавок, розмовляв з Джімом.

— Це ти, Дене? — вигукнув старий, обіймаючи його і тиснувши йому руку. — Як тобі там живеться, кажи?

— Дякувати богу, краще й бути не може. А Джім оце продає мені стільки тютюну, що стане на цілий рік, якби навіть кожен день була неділя, та ще й з дощем.

— Коли в крамниці є тютюн, то ми нікому не продаємо його так радо, як тобі.

— Там у нас нема його ні пучки. Варто було здолати таку дорогу, щоб розжитися на нього.

— А як ти добрався?

— Трохи пішки, а потім над'їхала підвода. Той самий чоловік обіцяв забрати мене назад.

— Я чув, що твою хату завалили?

— А завалили. По ній пролягла просмолена дорога, така блискуча, мов спина оселедця. Вони звуть її злітною смугою.

— Мабуть, там зайшли великі зміни?

Джім здогадувався, куди хилить батько, але він попередив Дена.

— Так,— відповів той, дивлячись понад прилавок на банки з солодощами,— всюди сталися великі зміни.

— Стоять нові бараки й склади?

— Так, бараки й склади.

— Мені важко було б упізнати те місце?

Ден витяг з рота люльку, притоптав її пальцем і черкнув сірника.

— А наш будинок, Дене? Не завалився?

— Ні,— сказав Ден, дивлячись на запалений сірник над люлькою.— Він цілісінький.

— Може, ті негідники не чіпатимуть його. Настане день, і ти знов нас побачиш там.

— Усе може бути,— відповів Ден, не дивлячись на старого, а Джім схилився під прилавок, удаючи, що шукає там чогось.

— Треба вирушати пазад,— сказав Ден.— Але я скоро знов прийду.

— Ми тебе не пустимо, не нагодувавши.

— Не нагодувавши? Та Мері дала мені стільки всього, що стало б на цілий загін.

Старий бачив винуватий вираз на обличчі в сина і майже не слухав, коли той сказав:

— Як Ден прийшов, ми вас скрізь шукали, але не могли знайти.

— Нічого,— відмахнувся він.

Старий вийшов разом з Деном. Вони нашвидкуруч випили по чарці в пивниці, потім він постояв, поки приятель умостився біля фермера на возі й рушив з міста.

Другого ярмарку треба було чекати цілий місяць, він відзначив дату в календарі, що висів у крамниці. Але не мав наміру чекати так довго, поки знов зустріне когось із тих місць або й не зустріне. Може, як він пройде з милою від міста, його підбере якась підвода і він сам побачить ті зміни, про які розповідав Ден. Він не думав про те, як добереться назад, якимось та буде.

Про свій намір старий не сказав ні Джімові, ні Мері, і через два тижні, коли діти були в школі, а сонце освітлювало паморозь на дахах будинків, він разом з собакою пустився в дорогу. Він здолав горбистий відрізок дороги, яка вивела його з міста, і перед ним постав нерівний простір, що губився в туманній далині. Почував він себе добре. Віяв легенький вітер, і опале листя, що котилося по землі, миготіло, наче живі миші. Пес чухався об зарослі травою насипи при дорозі, підбігав, нюхав його штани, тоді знов біг уперед.

Старий пройшов майже дві милі, поки його наздогнала підвода, і зліз із неї за милою від морського берега. Сонце опускалося додолу, довгі тіні дерев простягались через дорогу й підіймалися на насип з другого боку. Повітря похолоднішало, він відчував його солодкий смак і чув, як шуміло море.

Перед ним на знайомому просторі видніли обриси численних будівель, яких тут раніше не було. Але він тримався дороги, і вона повела його між низькі дерев'яні бараки, що стояли з усіх боків. Від дороги відходили стежечки, і на кожній з них був вказівний знак у формі стріли з літерами, в яких він не міг добрати глузду. Старий опинився в незнайомому місці, але ж дорога кудись вела. Неподалік від добре знайомого йому схилу стояв одноповерховий будинок з багатьма вікнами та дверима. Двоє з тих дверей були відчинені, а решта зачинені. Повз нього в одні двері пройшов якийсь чоловік з алюмінієвим казанком, а з других чоловік із намащеними кремом для гоління щоками

щось гукнув йому й зачинив двері. Тепер уже всі двері були зачинені. Десь за цим будинком мала стояти його хата, проте старий не міг знайти до неї стежки. Йти повз стоси дренажних труб і купи піску, повз машини, схожі на трактори, мовчазні, обліплені глиною й заляпані цементом, було важко.

Раптом він опинився на відкритому вітряному місці, куди долинав шум морських хвиль. Він зупинився й ліворуч побачив довгу стрічку просмоленої дороги, про яку згадував Ден. На ній походжала зграйка чайок, а віддалік за ними видніла церква та кладовище. Їх раніше не було видно з цього місця прибережної дороги. Помітив він також, що пагорб розкидано і весь простір став такий самий рівний, як поверхня моря. Собака десь згубився, старий побачив, що він хлебче воду зі струмка, того струмка, який плинув уздовж лану з картоплею. Собака загавкав і, лишаючи мокрим лапами сліди, побіг просмоленою дорогою. Старий ішов за ним, поки всі забудови лишились позаду, а тоді зупинився й глянув туди, де мала стояти його хата. Але її там не було, не видно було жодного камінчика. Нічого там не було, тільки порожнє вітряне місце, ні дерева, ні куща, ні корови чи вівці. Нічого, тільки порожнеча і на небі в тому місці, де зайшло сонце,— червона пляма, немов жарина на кам'яній плиті. Собака загавкав на чайок, вони пурхнули з темної дороги і над їхніми головами полетіли до моря. Собака вернувся, полизав руку старому й знов побіг до струмка. Та старий ніби нічого цього не бачив. Весь тремтячи, стискаючи в руках палицю, він дивився на церкву й на білі могильні плити на кладовищі.

Мері Левін

СВЯТИЛИЩЕ

Наступного ранку канонікова економка принесла Мері сніданок у постіль, і хоч дівчині й неприємна була думка, що стара жінка мусила підійматись нагору з важкою тацею, вона зраділа, що побачиться з дядьком тільки згодом. На той час її наречений, якщо не передумає, піде поблукати надворі. А вона, залишившись наодинці з каноніком, спробує усунути наслідки прикрої вечірньої сварки. Мері чула, як канонік виїжджав на ранню месу, чула, як біля її вікна зарипіла жорства під колесами машини, коли він повернувся. Вона тільки не чула, чи Дон спускався вниз. Може, він відмовився від свого наміру? Було б непогано. Бо їй страшно й уявити собі, що скаже дядько, дізнавшись, які думки у Дона в голові.

Пізніше, наливаючи другу чашку чаю, Мері почула внизу коротку, але гостру перепалку. За хвилину стукнули парадні двері. Скочивши з ліжка, Мері підбігла до вікна і встигла побачити постать Дона, що проступав через поле у напрямку святилища. Вона зітхнула. Якщо обоє чоловіків уранці знову зчепилися в суперечці, уїкенд пропав. Кляте святилище! — промайнуло у неї. І чого вона дозволила дядькові вчора ввечері затягти їх до того святилища, таких утомлених довгою дорогою з Дубліна!

Стара Еллен приготувала їм дуже смачну вечерю, і за столом обоє чоловіків, здавалося, чудово ладнали один з одним. Якби вони посиділи трошки довше, то навіть і канонікові неохота було б вибиратись. Але їй самій кортіло швидше збутися відвідин святого місця, і найкраще це було зробити, мабуть, увечері,

коли всі ятки та рундуки позамикають на ніч. Вона не подумала, що вчора ж було благовіщення, і торговий гам не вщухне, поки не роз'їдуться прочани,— останній автобус уже рушатиме, а крамарі ще підбігатимуть до машини з надією продати бодай ще одну статуетку, ще одну плящину зі святою водою, ще один медальйончик.

Коли вони прибули до святилища, там усе яріло від свічок, і майданчик біля непоказної церковки вирував, як східний базар. Вона помітила зневажливий Донів погляд на одну ятку, де грубі в'язки чоток звисали поміж коричневих наплічників.

— Мов перестиглі ягоди,— прошепотіла вона, іронізуючи з цього несмаку. Але Дон не засміявся.

— Отруйні ягоди! — буркнув він. Мері стривожено зиркнула на дядька — чи не почув старий.

У ту хвилину вона не могла б сказати, на щастя то вийшло, чи на лихо, коли їм назустріч із своєї нової крамниці вибіг Мулліне і завихляв перед ними. На її подив, канонік, хоч і був не дуже товариської вдачі, прийняв його запрошення ввійти й випити по чарці хересу, який, звісно, виявився поганючим — вона помітила, що Дон подивився на свою чарку з таким виразом, наче боявся побачити на ній образ богородиці.

І все-таки це було б ще не найгірше, якби Дон нічого не знав про Мулліне. А то ж дорогою з Дубліна вона розповіла йому, як цей Мулліне перший поставив ятку біля церкви після появи божественного видіння, як він розжився на гроші й побудував собі нову крамницю навпроти грота. Мало того, вона розповіла йому й про ту другу жінку, яка вижила з дому його законну дружину, спроваджену тепер до божевільні.

— Оце та сама пройдисвітка? — запитав, ще й уголос, Дон, коли вони переходили через крамницю до сходів нагору й побачили цю персону, що заправляла за прилавком.

У Муллінса вони пробули недовго. Навіть каноніка вернуло від його лицемірства. Але саме крамареве просторікування про заплановану нову базиліку, можливо, й спричинило їхню сварку пізніш увечері. У Муллінса на прилавку стояла гіпсова модель цієї — до речі, страшенно бридкої — базиліки, перед якою була шухлядка для грошей. Зайве й говорити, що не хто інший, як він, був головою комітету, який збирав пожертви на будівництво.

А коли вони були вже у вітальні плебанії, і Дон досить невинним тоном спитав у каноніка, скільки ж коштуватиме спорудження базиліки, то навіть Мері була приголомшена цифрою, яку назвав канонік, а Дон уже й зовсім знецілювався.

— І де ж ви збираєтесь зібрати такі гроші? — скрикнув Дон. — Ви ж, мабуть, не думаєте стягти їх зі своїх убогих парафіян?

— Авжеж, ні, — жваво відповів канонік. — Ми збираємо гроші по всій Ірландії, та, власне, і по всьому світі. Ви б здивувалися, дізнавшись, які великі суми надходять нам з Англії, Америки, навіть Австралії. — Дядько був у найкращому гуморі, аж поки не пригадав, яке слово вжив Дон — тоді лице каноніка враз побігровіло. — То ви сказали: «Стягти їх з людей?»

Після цього розгорілася сварка, все шаленство якої впало на неї.

І чого тільки вона привезла сюди Дона?! Чому було не зачекати, щоб вони познайомилися у день весілля? Старий і так, певне, почував себе самотньо від самої думки про її одруження, а тепер ще у нього, мабуть, виник страх, що вона одружується з безбожником. Але дядків весільний подарунок був такий щедрий, що найменше, чим вона могла віддячити, як їй здалося, це заздальгідь привезти Дона й познайомити з дядьком. І не те, щоб вона була здивована дядьковим подарунком, зваживши, яким зичливим він був зав-

жди до неї, ще з самого її дитинства. Її мати була єдиною сестрою каноніка, на яку той мало не молився, і коли мати овдовіла, то він наполіг, що платитиме за навчання Мері у школі, купуватиме їй підручники й одєжу. І справді, він вєкупував Мері безліч усякого добра, на що її мати нізащо не спромоглася б. А коли мати померла, він фактично став опікуном дівчинки. Звичайно, її довелося віддати в інтернат, але всі канікули вона проводила у дядька. І як він носився з нею! Він був мов квочка з одним курчам, примушував її перевдягатись, коли вона бодай хвилину побула під дощем, часто наполягав на тому, щоб самому витирати їй волосся своїм величезним, не завжди чистим рушником. А як за їжу він дбав! Те, що він сам був аскетом, не заважало йому відгодовувати небогу, наче бентамку-рекордистку. Звісно, він турбувався не тільки про її матеріальний добробут. Скільки разів він говорив їй про скромність і чистоту, гадаючи, що вона занадто ще молода, щоб самій ніяковіти або викликати у нього ніяковість. Він, мабуть, гадав, що хоч вона й не дуже зрозуміє його туманні натяки, та все одно щось із них засяде в її підсвідомості, і коли вона підросте, його слова виринуть їй з пам'яті і стануть панциром проти спокуси — щитом, який захистить її від гріха.

Бідний дядько! Коли вона вперше поїхала в Дублін вступати до університету, він, певне, страшенно перелякався, що вона обов'язково втратить там невинність. А коли в кінці тижня вона іноді приїжджала до нього в гості, він у своїй проповіді неодмінно згадував про плоть, даючи зрозуміти, що лише віра може правити за підпору моральної стійкості людини.

Щоразу, коли Мері бувала в церкві на відправі — вона сідала звичайно у передньому ряду, прямо під амвоном, — дядько, читаючи проповідь, звертався наче саме до неї.

— Невинність — це немов пушок на персикові,— промовляв він, підвівши відчужений погляд до хорів над органом.— І коли заведеться гниль, то вона посяде спершу серцевину і точить м'якуш поволі, тож, буває, що мине довгий час, поки шкода покажеться назовні. Це, звичайно, входить у підступний задум диявола. Цьому лиходієві завжди любо, коли він нишком примушує свою останню жертву чинити замість нього його чорне діло. Такий у нього звичай — дбати, щоб спокушений ставав у свою чергу спокусником.

Дядькові напучування мали переважно застережливий характер, одначе, коли він виявляв, що котрась парафіянка впадала у плотський гріх, враз облишав свою квітчасту балачку і виявляв неабиякий тверезий глузд, рішуче беручись до заходів, які мали уберегти дівчину, щоб вона не стала, як він казав, «пропащою». Це слово кожного разу примушувало Мері здригатися. Але ж яке набите око мав старий на позашлюбну вагітність! Буквально за лічені години він у зародку придушував скандал і блискавично видавав потерпілу заміж. По змозі намагався видати її за батька дитини, але коли це з якихось причин виявлялося неможливим, збував її котромусь підстаркуватому й поступливому парубкові. Спершу Мері приголомшували такі тактичні прийоми, але зрештою вона побачила, що самим жертвам це звичайно виходить на добре. Крім того, що такі шлюби розв'язували дівочі проблеми, вони ще й діяли збудливо на старих парубків, додаючи їм життєвої снаги. Часто-густо ці дівчата, так хутко піднесені до шлюбного стану, ставали побожними матронами, на допомогу яких канонік щоразу міг розраховувати при залагодженні таких самих справ у майбутньому.

Якби її дядькові здалося, що вона, кажучи його словами, «встряла в халепу», можна було б не боя-

тись ніякої сварки дядька з її нареченим. Мері навіть усміхнулася на цю думку. Якби йому здалося, що зайшло аж так далеко, жодні перешкоди — навіть критичні репліки Дона на адресу святилища — не завадили б дядькові терміново відсвяткувати їхнє весілля. Він уже подбав би про те, щоб вони негайно взяли шлюб. Правда, вона ніколи не давала йому підстав щось підозрювати. Вона ніколи не підвела його. І слід віддати йому належне — за останні роки він ні разу, принаймні до вчорашнього вечора, — не виказував ані найменших побоювань щодо цього. А на останньому курсі навчання в університеті він не тільки дозволив їй поїхати на континент у безплатну подорож на попутних машинах, хоча знав, що вона зупинятиметься у молодіжних туристських таборах і дешевих готелях, але й дав грошей на дорогу і, так би мовити, посереднім чином сам узяв участь у поїздки, вибираючи для неї путівники та карти. Його дразливість учора ввечері була просто спробою дошкулити Донові, причому свідомою спробою. Коли він і Дон врешті припинили суперечку, далеко після півночі, — та й то лише тому, що всі троє були вкрай потомлені й глибоко нещасні, — старий, ідучи попереду, провів їх на другий поверх, показав Донові його кімнату, демонстративно почекав, поки двері за ним зачиняться, і тільки тоді провів Мері до її кімнати. Лишившись у коридорі, він знову почекав, поки вона причинить двері, і вже потім потупцяв до свого власного ліжка. Так наче їй треба було показувати дорогу до тієї кімнатки, де вона провела стільки ночей! І щасливих ночей, як на те пішло. Але вона йому простила. Знаючи, що Дон неодмінно повернеться попроситися з нею, вона легенько, на шпарину, прочинила свої двері, щоб йому не довелося стукати. Коли почулась його обережна хода у коридорі, Мері скочила з ліжка і, підійшовши до дверей, приклала пальця до уст.

— Не заходь, Доне, не треба,— мовила вона.

— Чому не треба? — безцеремонно спитав Дон, але скоса таки зиркнув на канонікові двері.— Він же не вийде, адже ні?

Ця думка його ніби вразила.

— Та ні, звичайно. Він не дійде до цього, але ж ми й так йому цей вечір зіпсували,— сказала Мері. Вона вже боялася, що цілу ніч не стулить очей, і все думатиме про старого дядька, як він лежить там за стіною без сну на своєму незатишному ліжку, картаючи себе за всякі вигадані провини.— Вертайсь до себе, Доне, будь ласка,— просила вона.

І все-таки сама затримала його за рукав, спитавши, чи він не передумав іти на польові пошуки. Бо поки вони підіймалися сходами, він устиг пошепки викласти їй цей свій план — у нього було передчуття, що в цій околиці можуть знайтися корисні копалини. Хоч він і не був фахівець, йому хотілося роздивитися де-не-де, щоб вирішити, чи варто згодом зайнятися докладнішим обстеженням.

— Сподіваюся, дядько не здогадується про твій намір? — стривожено запитала вона.

— А мені байдуже, здогадується чи ні,— відрізав Дон.— Зрештою, це тільки передчуття. І якби тут виявилися якісь мінерали, старий мав би зрадіти, що перед його парафіянами відкриваються перспективи добробуту.— Вона не озвалася, і Донове обличчя посуворішало.— Хіба що він думає, що кожний клопоть землі у цій парафії священний,— додав Дон.

І між ними почалася суперечка, безглузда суперечка пошепки, з сердито зведеними бровами. Мері була цілком на боці нареченого, але заступившись за дядька, заперечила,— промислове будівництво в цій місцевості могло б поставити під загрозу святилище, в усякому разі, зашкодити його добрій славі.

— Добрій славі? — зневажливо витріщився на неї Дон.

— Я маю на увазі: його важливості.

— Оце й справді,— кинув Дон, повернувся й пішов назад у свою кімнату, сердитий тепер і на неї, і на каноніка.

Можливо, це він просто химери снує? — думала вона, коли причинила двері, підійшла до вікна і втупилась у темряву. Невже ця виснажена земля може забезпечити пристойне існування місцевому населенню й звільнити його від принизливого гендлювання дешевим релігійним дріб'язком, призначеним для слабих та невиліковно хворих?.. Думки ці кілька годин не давали їй спокійно заснути.

І ось тепер, уранці, попиваючи в постелі чай, Мері знову дивилась у вікно на цю голу й безплідну землю, яку навіть завидна покривала мла і тільки час від часу осявали різкі сліпучі зблиски світла, що снопами проривалося крізь обважнілі від дощу хмари. Проте коли Мері встала і вбралася, а потім збігла вниз у невеличку віталеньку, її обличчя вже набуло вдавано веселого й безтурботного виразу.

У вітальні було страшенно жарко й задушно; перед каміном, в якому вогонь палахкотів, мабуть, уже не одну годину, сидів канонік у пошарпаному кріслі й читав требника. Гоготіло полум'я, вриваючись у димар. Хоча двері були відхилені, жарота стояла неймовірна, а проте старий підсунув своє крісло зовсім близько до вогню. Його требник з замацаними краями Мері знала з самого дитинства. Як і щоразу при її появі, дядько взяв з підлокітника обемалену люльку й заклавав нею сторінки. Тільки сьогодні він не привітався до неї. Замість цього він глянув на вигадливий подорожній годинник з міді й скла, що стояв серед всілякої всячини на поличці каміна, де на чільному місці вид-

ніли фотографія її матері та взята в рамку репродукція святилища.

— Я вже думав посилати Еллен по тебе,— обізвався він.— Нам треба поквартитись, коли хочемо підвезти твого приятеля, а то він спізниться на другий сніданок.

У Мері відійшло на серці. Якщо дядько збирається підвозити Дона власною машиною, значить, уранці вони кінець кінцем поладнали.

— Він, мабуть, уже вдосталь набрюхався у багнюці,— додав дядько.— Та й нам ні до чого, щоб їжа за-дубіла й стала неїстівна.

— Дякую, дядечку,— сказала Мері і глянула на годинник, затуливши лице долонею від вогню. В кімнаті таки нічим було дихати, а запах смаженини в кухні ще й посилював задуху.— Тільки ще трошки рано їхати йому назустріч, дядечку,— лагідно сказала вона, примощуючись з другого боку від каміна.— Ви й гадки не маєте, як він захоплюється своїми польовими пошуками!

— Я уявляю! Я уявляю! — мовив канонік і якимось дивно позирнув на Мері.— Але навіщо взагалі ці дурнуваті пошуки? — запитав він.

На свою полегкість, вона побачила з виразу його обличчя, що це не так запитання, як насмішка. Не маючи охоти сперечатися з ним, Мері подумала, що пистрій у старого покращає, коли вона переведе розмову на жартівливий лад.

— Якщо вже хтось має чекати на холоді, то нехай краще він, дядечку, а не ми,— мовила вона.— У цих своїх пошуках він ніяк не може вгамонитись. Коли ми перестрінемо його, він буде навантажений, як ломовик,— повні кишені піску, камінців, грудок глини. Ось побачите!

Не вловивши штучності в її грайливому тоні, старий згідливо чмихнув.

— Тоді він ще й зрадіє, як ми з'явимося завчасно,— сухо сказав він, проте знову відкинувся в кріслі. За хвилю дядько підвів на неї гострий погляд.— Він пішов у вихідному костюмі, ти знаєш? Трохи дивно, чому він не взяв старих штанів, коли мав намір бабратись у глині.

— Та він це все надумав, можливо, тільки коли вже тут опинився,— обережно зауважила вона.

Канонік, їй здавалося, був сповнений не так підозри, як сумніву щодо Донових здібностей. Старий нахилився вперед.

— Ти, моя люба, може, й інакшої думки, але твій хлопець нічим не краший від інших інженерів у сьогоднішній Ірландії. На всю країну від заходу й до сходу не знайдеш жодного інженера, голова в якого не була б забита вигадками про родовища руди в центральних районах, про нафтові джерела й таке інше. Вони набралися всіх цих дурниць по саму зав'язку. І кожен сподівається за одну ніч стати мільйонером.

— Ну, це вже ви перебільшуєте,— рівним голосом заперечила Мері.— На гірничих розробках графства Міт нажилися тільки політики та іноземні капіталовкладники. Люди, яким спершу належала та земля, дістали дуже мало. Наскільки я знаю, у більшості з них землю відкупили ще на початку гри. Що ж до інженерів, то вони здебільшого чужоземці. Запевняю вас, дядечку, весь цей ажіотаж майже нічого не дав доброго місцевому населенню, він був вигідний хіба тільки крамарям та чорворобам.

Канонік підібрав губи.

— Радий це чути. Я не дуже співчуваю мешкацям Міту. Чому вони не вдовольнялися тим, що мали на поверхні землі, на божому білому світі, а неодмінно їм треба було лізти в земні нутроці? Грунти навколо Тріма, Навана, Келлса — найродючіші в Ірландії. Кожна тамтешня травинка була б золотою стеблиною для

бідних людей у наших околицях. А вони ж у нас багатодітні! Не те, що ті підтоптані старі парубки, які володіють там усією землею. Але ж ні! Ні! Живучи на тих ситих луках і пасовищах, вони були невдоволені господнім достатком! Їм конче треба було допасти до ледачих грошей, на дурничку розбагатіти! Затям мої слова, Мері, вони не заспокояться, поки не перетворять Ірландію на другий Ланкашір. Вони не зупиняться, поки там, де перше були найзеленіші на світі ниви, не повиростають терикони породи заввишки в добру гору!

Він так розпалився, що Мері вирішила заспокоїти його.

— Але треба віддати їм належне, дядечку,— гірничодобувні компанії самі чимало роблять для збереження природного ландшафту. Верхній шар ґрунту вони зрізають і складають збоку, щоб повернути на місце після того, як пройдуть шахтний ствол і все підготують для підземних робіт. І краєвид за кілька років стає таким самим, як і раніше.

— Справді? — Мері не зрозуміла, чи то було здивування, чи сарказм. В усякому разі його погляд раптом, наче притягнений магнітом, звернувся до фотографії святилища й любовно затримався на ній.— Дякувати богіві, наше маленьке святилище рік у рік забезпечує все більший добробут навколишньому населенню. І не тільки дає їм хліб щоденний, а й духовний харч.

Мері вражено втупилася в нього. Дон вважав, що людей тут розбещує гендлярство у храмі, як він висловився. Саме ці його слова й викликали сварку. Вона нильно придивилась до старого. Він не був дурнем. І не міг забути Донових слів. У його власних словах, певне, крився якийсь сенс. Старий підвівся.

— Я от, Мері, ніяк не можу збагнути, чому твій наречений після всього того, що наговорив учора ввечері, надумав сам піти роздивлятися такий неприєм-

ний для нього об'єкт, як наш благословенний грот.— Чи це їй здалося, а чи й справді гнів досі тліє в очах старого? — Як то він сказав? — знов озвався канонік.— «Використання з метою зиску. Спекуляція на слабодухості недужих і немічних».— Мері здригнулася. Не треба було Донові вдаватись до таких гострих слів. А дядько напрочуд вдало передражнив Дона! Тоді, уже своїм власним голосом, він додав лише:— Маячня! Маячня!

— Ой дядечку, Дон зовсім не думав, що ви так усе це сприймете!— скрикнула вона.— Його щиро вразила бідність місцевого населення. Він зроду такої бідності не бачив!

— Добре, але чому ж тоді він не зміг належно оцінити ті прибутки, які святилище дає цим бідним людям? З кожним роком вони заробляють усе більше. Ось почекай, поки ми здійснимо те, що надумали, коли у нас буде нова автостоянка й пристойний готель,— отоді ти побачиш! — сказав він.— Розкажи про це своєму хлопцеві. Нехай тоді приїде й подивиться.— Він намагався завербувати її мало не в спільниці собі.— А ти знаєш, Мері, я думаю, твій молодик тільки вдає, що пішов на ті свої польові пошуки чи як вони там називаються,— насправді він вибрався, щоб, так би мовити, за спиною в нас ще раз роздивитися святилищу і, можливо, переглянути свою думку в світлі тих фактів, які я йому виклав сьогодні вранці, коли він напів тут ще цілу купу своїх соціалістичних нісенітниць. Я майже впевнений, що він просто не хотів так зразу відступити,— йому треба трохи часу, щоб обмірковувати мої слова.

Мері сама собі не повірила. Такий чоловік, як дядько — вона обвела поглядом вітальню, заповнену вщерть квижками й гравюрами, картинами й картами,— котрий усе життя щось вивчав, котрий читав чотирма чи

п'ятьма мовами — як він міг так обманюватись? А дядько ще й далі йшов у своєму самообмані:

— Між нами кажучи, моя люба, ми, можливо, й на-вернули його! Знаєш, господні шляхи незбагненні.

Раптом Мері не на жарт стривожилась. А що, як це недоречне зауваження — хитра спроба щось винюхати?

— Дядечку, Дон зовсім не збирається розгулювати біля святилища, — твердо заявила вона. — Принаймні, поки не скінчить своїх пошуків. Нас він там перестрі-не лише тому, що так зручніше, адже церква — примітний орієнтир.

Дядько тільки всміхнувся вибачливо.

— Ну й нехай. Так чи інакше, але я гадаю, ми вдоволюнили його примху. Хай собі попорпається в землі, коли має з цього втіху. Найгірше, що може його спіткати, це застуда. — Він підморгнув до Мері. — Хоча ми зовсім не хочемо, щоб він заслаб саме тепер, коли одержав посаду.

Мері була б тільки рада змінити тему розмови й поговорити про перспективи, що відкривалися перед її нареченим, якби не нзва причина для неспокою.

— Його призначення остаточно ще не затверджене, дядечку, — сказала вона. — Я думала, вам це ясно. Тому ми поки що й не оголошуємо в газеті про свої заручини. Звичайно, ми однаково одружимося, одержить він посаду, чи ні, тільки якщо він не одержить її, у нас не все піде так гладко.

— Тоді й справді не все буде гладко, це так. — Як зворушувала дядькова заклопотаність її майбутнім! — А мені здалося, він абсолютно певен у призначенні. Чому ти мені не сказала, що є ще якийсь сумнів? Не думаю, щоб я дуже зміг стати в пригоді. Якби це в моїй спархії, то тут я деякий вплив маю... А проте хто зна — коли шепнути слівце на вухо, кому слід... — Він спохмурнів. — Чи, може, це вже й ні до чого?

— Може, й ні до чого,— відповіла Мері без особливої зажури, бо хоч і не все було вирішене з призначенням Дона, він, одначе, був упевнений, що таки дістане те місце.

— Але пам'ятай: тобі досить лише натякнути,— промовив канонік і знову підморгнув їй. Тоді ще раз одвів погляд убік і несподівано спитав:— А от в іншому ти певна? Я хочу сказати: чи підходить він для тебе?

Їй аж прикро зробилося.

— Навіщо таке й питати, дядечку? Якби я не мала певності в цьому, то не привозила б його сюди знайомитися з вами!

Старий зітхнув.

— Не сердься на мене, люба. Мені ж так не хочеться тебе втратити. Все безповоротно зміниться, коли повсякчас із нами буде хтось третій.

Мері підхопилася й легенько поцілувала його в щоку.

— Дурниці! Дон зовсім не «хтось». Ви побачите, що він прекрасний, найпрекрасніший хлопець. Тільки через те, що у вас із ним сталося маленьке непорозуміння...

Це було помилкою.

— Ти кажеш: «Маленьке непорозуміння»?

Мері ще раз хутко поцілувала старого.

— Не будьте таким дражливим, дядечку.

Вона глянула на нього згори вниз. Він прибрав того грізного виразу, яким ужарт лякав її малою, від чого вона тільки сміялася. Згадавши ті дні, Мері змріяла дядька зухвалим поглядом.

— Ви повинні його голюбити,— сказала вона, тупнувши ногою, як дитина.

Канонік полагіднішав.

— Та вже нехай,— мовив він.— Я не маю сумніву, що ти поставиш на своєму в цій справі, як і в кожній

іншій, люба. Занадто довго я псував тебе, тож тепер дарма надіятись щось виправити.

— Людей не можна зіпсувати любов'ю, і ви це знаєте,— спокійно сказала Мері.— Настане такий день, коли ви полюбите Дона так само сильно, як любите мене.— Не звертаючи уваги на те, що старий підвів брови, вона мовила далі: — Чи я казала вам, що він хотів учитись на геолога, але родичі його відмовили, вважаючи фах інженера перспективнішим?

— І молодці, правильно зробили,— зауважив канонік.

Мері була рада, що пощастило відвернути його думки в інший бік.

— Але боюся, Дон з цим примирився тільки тоді, коли ми стали думати про одруження.

— Можеш не переживати. Інженерна справа завжди вигідніша,— сказав канонік.— Інженер графства дістає досить пристойну платню, а це ж найголовніше, правда?

— Мабуть, що так,— з сумнівом відповіла Мері.— І все-таки я не можу позбутися думки, що він підтинає собі крила через мене.— Побачивши, як старий знову спохмурнів, вона поспішила висловитись ясніше, поки він не урвав її.— Розумієте, йому хотілося б так використати свої здібності, щоб мати більше задоволення від власної роботи.

— Пхе! — канонік втупив у неї гострий погляд.— Подумаєш — «задоволення від роботи»! Та що це означає, скажи, ради бога?! У кожної людини можливе тільки одне задоволення в цьому єдиному її земному житті, і це...— Він раптом змовк, і Мері аж злякалася вогненного блиску в його очах, але потім збагнула, що то просто відбилося полум'я каміна. Проте за мить він уже наче забув, про що почав мову.— Що ж, він молодий, і ще вгамониться, як і всі ми,— сказав канонік.— Але ти, Мері, маєш бути йому помічницею — і

в цьому, і в усьому іншому. Віднині ти маєш бути голосом господнім, що тихо, але виразно говорить йому на вухо — як удень, так і вночі.— Він свердлив її гострим поглядом.— Ось чому мене не дуже занепокоїв його вчорашній випадок проти святилища. Я впевнений: коли ви одружитесь, він у тебе порозумнішає. Правда, мушу визнати, що спершу, побачивши таку твою поступливість, я трохи стривожився, хоча, думаю, тебе можна й зрозуміти.

Незважаючи на жароту від каміна, Мері в миттєвому пориві припала навколішки до старого.

— Дядечку, ви повинні знати, ви повинні були бачити, що Дон говорив не тільки від свого імені. Ви б мали здогадатися, що і я поділяю його думки. Коли вже хочете знати, то вони від мене й походять.

На її подив, він ніби й не розсердився.

— Ну, та це природно,— сказав він і пирхнув.— Чоловік в'є гніздо, а жінка має туди його заманити, тож вона іноді міняє забарвлення на короткий час сватання, як то роблять птахи чи звірі, але коли врешті влаштується, то покаже свою справжню натуру й візьме все в свої руки. За тебе я не боюся. Якщо бог пошле вам дітей, ти, я знаю, виховаєш їх у такому дусі, як велить наша свята мати церква.— Він кивнув головою на підтвердження власних слів.— Я ж сподіваюся, що цей твій приятель, хоча й наговорив хтозна-чого тут учора, не зовсім втратив віру?

— О, звісно, що ні,— поспішила відповісти Мері.— Він ходить на месу й усе таке інше, коли ви саме це маєте на увазі. В усякому разі, майже щонеділі.

Але дядькове обличчя знов спохмурніло і він вхопився за поруччя крісла, наче насилу стримуючи себе.

— Мері! — обурено вигукнув він.— Мері! Як ти говориш про святу месу! — Проте обурення його було звернено не так на неї, як на Дона.— Він ходить у

церкву «майже щонеділі»! Яка ласка! Маю надію, творець належно оцінить цю його ласку!

— Не бійтеся! Коли вже казати правду, то творець цінить його більше, ніж ви! — запально мовила Мері.— Але, ради бога, не сварімся через нього, дядечку. Хоч би якої ви були думки про Дона, вам, певне, усе ж таки приємно, що він не вивозить мене з Ірландії, адже ми тоді, мабуть, уже б ніколи й не побачились. Бо один час скидалося на те, що нам доведеться емігрувати.

Вона полегшено побачила, що врешті натрапила на слухну ноту. Старого явно зачепило за живе.

— Я й не знав, що питання навіть так стояло.— Здавалося, сама ця думка приголомшувала каноніка.— І куди б ви поїхали? — розгублено запитав він.

— Та я не знаю,— безтурботно відповіла Мері.— До цього ще не дійшло. Мабуть, кудись в Африку абощо.

— Безглуздя! — Вигук каноніка був такий гарячковий, наче той від'їзд і досі їм загрожував. Він навіть помахав кулаком у повітрі.— Можу тебе запевнити, що я б ніколи цього не допустив. Принаймні, без боротьби.— Він сів на самий краєчок крісла.— Але ти нічого не приховуєш, Мері? Ти певна, що йому вже не відмовлять у посаді? Може, мені треба зателефонувати одному-другому хоча б лише для певності? Ой Мері, Мері! — скрикнув він з пафосом у голосі.— Мало того, що я б не хотів, щоб ти заїхала кудись далеко, мені нестерпна сама думка, що ти — навіть після моєї смерті — житимеш десь-інде на світі, а не на нашому маленькому безпечному острові, хай бог його благословить!

В очах у нього вперше від її вчорашнього приїзду зблиснула давня прихильність до неї, і Мері охопив смуток, коли вона помітила на тильному боці дядькових долонь великі лускуваті плями ластовиння, яких

раніше там не було. Ознака віку? Ці широкі коричнюваті цятки спотворювали його такі витончені руки, кінчики пальців ледь позагиналися назад. Чи це теж було ознакою чогось — може, великодушності?

Вона все дивилась на його руки, коли він ухопився за бильця, силкуючись присунути крісло ще ближче до вогню. Коли це не вдалося, оскільки завадили масивні залізні ґратки, він нахилився вперед і встромив руки мало не в саме полум'я. Невже йому холодно? Мері вже відсунула своє крісло якнайдалі від вогню, упершись у книжкову шафу ззаду, і все-таки відчувала, що їй страшенно гаряче. А от у дядька кістляві руки були бліді й безкровні, хоч на чолі у нього блищали краплі поту. Мері опекло гострим жалем до старого, і їй раптом спало на думку, ніби це обличчя й руки зовсім не належать одній людині, так само як от і ця вітальня, де вони сидять, з нагромадженими скарбами цілого життя, начебто зовсім не з того будинку, в якому нагорі гонурі спальні із недоладними старосвітськими меблями, спадком від попередніх священників парафії. І особливо холодна й незатишна була канонікова спальня, де ніколи не виводився важкий дух, від якого Мері щоразу здригалася, коли зрідка в останні роки заходила туди, допомагаючи старій економці перевернути його злежані матраци.

Та кімната, яку він виділив їй багато років тому, в її перший приїзд сюди на великодні канікули, була й тоді досить неприваблива, бог свідок, але дядько дозволив поналіплювати там на стінах великі кольорові картинки з журналів, і це більш-менш приховало бридоту жовтих шпалер. Тепер пліснява від патьоків дощу попроступала крізь ті глянцюваті малюнки, деякі з них повідставали від стін, але серце Мері мліло на згадку, як вона підлітком любила цю потворну темну кімнату. На противагу клінічній порожнечі її кімнатки в монастирському інтернаті, ця кімната була

владна промовляти їй до серця. Навіть учора ввечері вона відчула, що ці чари ще не зовсім вичахли. Та воно й не дивно! Адже це була її єдина рідна домівка, бо хоч як ревно канонік чіплявся за думку, що вона пам'ятає домашній затишок, який пробувала створити для неї бідна мати після смерті чоловіка, насправді Мері майже зовсім забула той період свого життя. Вона забула навіть те, який вигляд мала її мати,— але, знаючи, як неприємно було б дядькові дізнатись, що образ його улюбленої сестри геть вивітрився у неї з пам'яті, вона звичайно кивала головою на знак згоди, коли він розписував принади небіжчиці — її волосся, очі, класичний профіль. Кінець кінцем завжди ж була на полиці каміна фотографія, що засвідчувала материну вроду. Ось і тепер Мері дивилася на ту фотографію — дядько, одначе, помітивши її погляд, подумав, що вона дивиться на годинник.

— Гадаєш, пора вже їхати? — спитав він.

— Та даймо йому ще кілька хвилин,— відповіла вона.

— Ну нехай...

Канонік знову заглибився у свій требник. Мері всміхнулася. Щоденне читання требника завжди було наче важкий тягар для дядька, і він хапався за кожну вільну хвилину, щоб швидше відбутися цю обтяжливу повинність. Дивно, що він досі не знав требника напам'ять. Інші ж священики знають! Поки він читав, Мері віддалася тиші, що залягла в кімнаті,— порушувало її тільки потріскування головешок у каміні. Вона дасть йому докінчити, а тоді вони поїдуть назустріч Донові.

Старий читав требника довго. Мері навіть встигла задрімати, бо аж здригнулася, коли він поклав книжку на бильце крісла й підвівся.

— Де твоє пальто? — спитав він.

Його власне пальто завжди лежало на спинці крісла біля дверей на випадок термінового виклику до хворого.

— Здається, у передпокої на вішалці,— відповіла Мері, теж підводячись. Вона підійшла до дверей, але там здивовано зупинилася і втупилась у напівтемряву за дверима.

— Це ще одна нова картина, дядечку? Новий Джек Сйтс?

Запитання було зайве. Не могло бути ніякого сумніву, хто творець цього сяйва кольорів моря й неба, і хоч Мері тільки тепер побачила це невеличке полотно, раз побачене, воно витіснило враження від усіх інших картин у вітальні.

— Скільки ви заплатили за нього? — спитала вона, у збудженні забувши про обережність: ціни на Сйтса швидко зростали.

Перш ніж відповісти, канонік стривожено глянув у бік передпокою, а тоді на її подив сказав голосно:

— Воно мені дісталось дешево. Власне, задарма! — І знову притишив голос: — Найважливіше, Мері, щоб такі речі не вивозили з країни, а в яку ціну вони нам обходяться, то вже не має значення.

— Та зовсім не треба вибачатися, дядечку,— зі сміхом зауважила Мері, хоча й відчувала, що допущилася недоречності. А за мить додала:— Тільки ж навіщо ховати його за дверима?

Канонік подивився на картину гордовито й трохи розгублено.

— Коли двері причинені, там для неї досить добре місце,— мовив він не дуже переконливо.

— А коли ж ці двері бувають причинені? — лукаво поцікавилася Мері.— Тут же така жарота, як у печі, їх узагалі не можна причиняти.

Але, обвівши поглядом вітальню, вона побачила, що на обвішаних картинами стінах і справді майже

немає вільного місця. Та й крім того, непоганою була сама думка повісити нову картину трохи оддала від двох інших великих полотен Єйтса, тим більше що вони належали до раннього періоду художника. Вона підступила ближче до маленької картини і дозволила на хвилику цій красі заволодіти її душою. Потім з прохальним виглядом обернулася до старого.

— Я думаю, не варто й підлещуватись, щоб ви заповіли її мені? — запитала вона вдавано серйозним голосом.— Мабуть, як і решту своїх скарбів, ви відпишете її на церкву?

— Це буде видно. Буде видно, люба,— сказав канонік. Вона бачила, що дядька дуже втішила її схвальна оцінка його нового набутку.— Веди себе як належить, і тобі дістанеться таке, на що ти й не сподіваєшся!

Дядько й небога всміхнулись одне до одного. Такий тон у розмові був їм уже знайоміший. Коли Мері була маленькою дівчинкою, вони любили бавитись такими грайливими діалогами. Якось вона без усякої задньої думки заявила, що з часом усе його майно перейде до неї. «Тобто коли ви помрете, дядечку»,— докинула вона з дитячою безпосередністю. Але, хоч яка вона була зелена, у неї стало розуму відчувати докір у дядьковій відповіді. Він підійшов до камінної полицки й узяв у руки фотографію святилища з церквою на задньому плані. «І святилище теж?» — спитав він. Мері прикусила губу від сорому і припала обличчям до його затхлої сутани, щоб не видно було, як вона зашарілася. Отож, пригадавши тепер тепло їхніх тодішніх взаємин, вдячна за все, що він зробив для неї, вона споважніла.

— Ой дядечку, ви так багато дали мені! Не думайте, що я не ціную цього. Я вам вдячна, щиро вдячна!

Канонік теж став поважним, навіть різким.

— Тільки не примусь мене жалкувати, оце все, що я від тебе жадаю. Щоб у нас більш ніколи не було таких сцен, як учора ввечері,— сказав він.

Мері, впевнена, що дотримає обіцянки, простягла йому руку.

— Не буде, я обіцяю,— заявила вона.

— Що ж, тоді збирайся,— відказав він.— Бери пальто, пора вже їхати.

Перед тим, як збудували святилище і проклали нове шосе, від священникового будинку до церкви було сім миль дороги. Рідко траплялося, щоб священник мешкав на такій далекій відстані від своєї церкви, але в цій зубоженій околиці ближче не знайшлося оселі, яка б своїми вигодами відповідала рівневі священникових потреб. Спершу й сам канонік не нарікав на довгу дорогу, навіть у зимову холоднечу. Але після появи божественного видіння і особливо після спорудження грота на тій місцині, де явилися богоматір та святі, він змінив свою думку і тепер майже не приховував, як його дратує проживання далеко від освяченої ділянки. У своїх довготермінових планах він передбачав, що обов'язково поставить нову плебанію ближче до святилища. А тим часом він мусив задовольнитись новим шосе, що скоротило віддаль до священного гроту на півтори милі. Тепер, коли вони їхали, Мері подумала, чи не приклав дядько руку до рішення про будівництво цієї нової дороги? Слівце на вухо, кому слід? Вона вибачливо посміхнулася.

Виїхавши на нове шосе, вони невдовзі побачили відгалуження, яким ішов убік старий шлях. Його довелося залишити задля зручності нечисленних фермерських садиб, які б інакше стали зовсім відрізані від світу, але тієї старої дороги ніхто не доглядав і не

лагодив. Коли вони під'їхали до роздоріжжя, Мері мимохіть поклала руку канонікові на плече.

— Ой дядечку, може, поїдемо старою дорогою?

Вона й сама не дуже зрозуміла, чому це сказала, хоча, зрештою, її прохання не було таке вже химерне, бо ж через кілька миль петляста занедбана дорога знову з'єднувалася з новим шосе. Канонік відразу спохмурнів, тоді як після виїзду з дому настрої у нього поволі кращав. Дядька явно дратувало все, що віддаляло ту радісну мить, коли очі його углядять перший проблеск церковного шпиля. З виразною нехіттю він сповільнив швидкість і звернув на вузький брудний шлях. Та коли за кілька хвилин вони ще раз повернули і тепер уже їхали у напрямку церкви, він повеселішав. Здавалося, компасна стрілка його серця обертається разом з кермом. І коли й справді завиднів шпиль церкви, Мері була певна, що він перший його помітив — не тому, що мав кращий зір, а тому, що його зір був пройнятий любов'ю.

«Любов!» — подумала вона сумовито. Всі його суперечності породжені любов'ю. Йому здавалося, що він позбувся будь-якої потреби в ній, і хоч на певний час порожнечу нібито заповнила його природна прихильність до її матері, а потім до неї самої, цього виявилось недостатньо. Вакуум мусив чимось заповнитись, і він заповнився його відданістю святилищу.

Вона глянула на дядька, як він схилювся над кермом, втупившись просто перед себе. Звичайно, його очі не могли не бачити всього несмаку й вульгарності крамарських яток при вході до грота, але його внутрішнє око любові дивилося крізь них на те місце, де, як він вірив, явилася богородиця, і з часом усе довколишнє набуло для нього зовсім інакшого вигляду. Мері зітхнула. Вона теж дивилася вперед, але бачила тільки дорогу, всю в таких бакаях та ковдобинах, що вона й не уявляла. Саме в цю мить вони проїжджали

вибоїсту ділянку, і коли її хитнуло на старого, він здригнувся.

— Відсунься, Мері,— гостро кинув він.— Ти заважаєш вести машину.

Мері, мов ошпарене кошеня, відсунулась якомога далі від нього. Вона забула, який вразливий він був у її товаристві на людях. Навіть, коли вона була маленькою дівчинкою, він завжди почувався з нею ніяково на очах у чужих. У таких випадках він не дозволяв собі ані найменших виявів прихильності, не те що вдома. В їхні нечасті поїздки до Дубліна він лише зрідка заходив з нею до ресторану чи кав'ярні. Замість цього він накупував усяких наїдків і приносив до неї в помешкання, щоб вона сама влаштувала собі бенкет. Особливо ніяково почував він себе, коли їй доводилося їхати з ним у машині. Мері дотримувалась, як вона гадала, широких поглядів, і їй шкода було старого, що так боявся дати будь-який привід для пліток. Вона помічала, як люди іноді підозріло косяться на них. Та вона й сама прискіпливо позирала на інших священиків, коли бачила їх у товаристві жінок, хоч то, найімовірніше, теж були родички. Часом навіть тут, у своїй парафії, де його добре знали, він почував себе незручно з нею, думаючи, що приїжджі — прочани, наприклад, — не знають же, що вона його небога. Але старий таки мав певні підстави остерігатися. Було б прикро, якби його, що все життя бездоганно тримався обітниць, в чомусь запідозрили, і ще прикріше, якби подумали, що його на схилі віку зборола хтивість. Бідолаха! На серці у неї потеплішало, і вона, побачивши на полиці під щитком учравління купку брошур, схожих на збірнички церковних гімнів, витягла одну, маючи намір поздоровити старого з новою публікацією. Коли його лице проясніло, вона з завмиранням серця переконалася, що то просто брошурки про святилище.

— О, я й забув їх тобі показати,— обізвався він.— На обкладинку не звертай уваги, моя люба, це не твір мистецтва, ти ж розумієш,— вони мають продаватись по шість пенсів, а це заледве покриває друкарські видатки. Щоб не було збитків, нам треба продати три тисячі примірників.— Його обличчя знову спохмурніло, але тільки на мить.-- Ми сподіваємось увесь тираж розпродати до кінця літнього паломництва у наступному році і вже намітили внести деякі істотні зміни в друге видання. Розгорни її, розгорни,— підхоплював він Мері, що мляво сиділа з нерозгорнутою брошурою на колінах, розгублено усвідомлюючи, що через звичайний недогляд вони повернулись до небезпечної теми в розмові.— Друк поганенький, я знаю,— сказав він.— І друкарські помилки можуть бути, хоч я сам вичитував текст...— Він сповільнив швидкість, щоб побачити, як вона реагує.— Візьмися, проглянь її! Я буду радий кожному твоєму зауваженню. Звичайно, зараз ти не можеш уважно прочитати, але я дам тобі примірник з собою. Візьмеш кілька примірників, роздаси своїм друзям. Твій наречений, можливо, і собі захоче мати, коли вдруге побуває у святилищі.— При цьому старий підштовкнув її ліктем, і Мері ледь стрималася, щоб не здригнутися. Вона розгорнула брошуру і відразу ж погляд її виловив один рядок на першій сторінці.

— Ой дядечку! А я й не знала, що церковні власті не визнали святилище! — скрикнула вона.

— Читай далі,— умиростворено сказав канонік.— Спочатку тут просто вийшло непорозуміння. Тепер уже визнано, більш-менш.— Він примовк, прочистив горло і тоді, на подив Мері, виголосив таку гладко збиту промову на захист святилища, аж їй здалося, що відчастих повторювань вона закарбувалась йому в пам'яті геть уся до останнього слова.— Церква за всіх часів неохоче підтверджувала автентичність будь-якого

чуда — окрім, звичайно, чудес, засвідчених святим письмом,— але після належного розслідування єпископ будь-якої єпархії може заявити, що, оскільки на людські свідчення можна покладатись, дане чудо, можна сказати, мало місце, або складається таке враження, що воно мало місце. Така заява зовсім не зобов'язує вірити в чудо, просто в подібних випадках прийнято вважати те місце освяченим.— Голос старого звучав мало не гіпнотично, але під кінець промови в ньому почулися нотки невпевненості. — Деякі недобррозичливці пустили чутку, ніби ваше святилище не дістало цілковитого визнання.— Він обвинувально обернувся до неї:— Ти, Мері, католичка, тож повинна знати, що між вірогідною істинністю та святобливою рекомендацією вірним узвичаєних обрядів немає такої вже великої різниці. Читай далі, читай. Ти побачиш, що папа римський ласкаво дарував нашому святилищу багато літургічних привілеїв.

Мері вже не треба було підганяти. Вона пожадливо поглинала кепський друк. Змалку знайома зі святиною, вона тепер з подивом побачила, як мало їй було відомо про саму ту подію.

— Я зовсім не знала, що тоді була така дощова ніч, така негода...

— Хлюща була страшенна,— енергійно кивнув головою канонік.— Тільки не кажи мені, що ти цього не знала! Але тепер ти бачиш, для чого була потрібна ця моя скромна брошура. Парафіяльний священик у ту пору тільки-но повернувся від недужого й сушив одяг біля вогню.

— Через такі конкретні деталі ця історія стає правдоподібною,— сказала Мері, щиро вражена.— Дон неодмінно повинен це прочитати!

— Звичайно, повинен,— сказав канонік.— Просто дивно, як багато людей не знає про те, що тут сталося, а от якби вони сховали свою пиху в кишеню

Й завітали до нас, то побачили б, як божественне сяйво, що струменіло від тих небесних постатей, і досі осяває нас і всіх, хто сюди приїздить.

Мері майже не слухала. Власне, їй треба було б якось вибачитись, якось пояснити свою заглибленість у брошуру.

— Мене, дядечку, зачаровує не стільки надприродність усього цього, скільки буденність,— сказала вона.— Ті люди, що перші помітили дивне світло біля церкви і не надали цьому ніякого значення — це ж так по-людському, хіба ні? Та й ті, що такі помітили самі постаті, але подумали, що то звичайні статуї! Хіба ж ви на їхньому місці не подумали б так само?— Вона засміялася. І раптом урвала сміх.— О, а це вже не зовсім скидається на правду. Коли вони побачили, що ноги статуй не торкаються землі, то попадали на коліна й почали молитися. А потім серед молитви схопилися і щодуху побігли до міста розповісти всім про чудо й зібрати людей. Надто це вже поспішно, чи не правда? Як на мене, це трохи відгонить фальшивим чудом у Темплморі, надто все тут легковірно...

— Легковірно? — канонік рвучко загальмував і зупинив машину.— Ти пропустила повз увагу справжню причину їхньої переконаності,— суворо заявив він. Тоді нахилився до неї і став гортати тоненькі сторінки.— Вони помітили, що земля під ногами у богородиці була суха. Ти, мабуть, пропустила цю деталь повз увагу, Мері.

— Справді, я пропустила, але все одно це мені здається трохи...— Вона завагалася.

— Що трохи?

— Ну, трохи дріб'язковим, дядечку, якщо дозволи-те так висловитись, трохи несерйозним, щоб святі серед усіх цих чудес остерігалися намочити ноги, коли всі інші мусили промокнути до нитки.

Вигляд у дядька був збентежений.

— Добре, то що ж би ти хотіла, щоб вони були під парасольками? Богородиця і святі?

Мері дещо силувано засміялася.

— Ні, я зовсім не про те. Але от чому вони не могли вибрати погідної ночі для своєї появи? — Вона заглянула в брошуру.— Одному з тих бідолах, що стояв на колінах під дощем, було понад сімдесят років. Це майже так само погано, якби вони — діва Марія й решта — і справді взяли з собою парасольки!

— Мері! Думай, що говориш! Я звик до непоштивості, але блюзнірство — зовсім інша річ.

— Пробачте, дядечку.— Вона поплескала його по коліну.— Але ж ви питали, яка моя думка... Про брошуру, ясна річ,— тактовно докинула вона.— І весь виклад тут якийсь такий, що важко повірити, мені, в усякому разі.

Канонік знов увімкнув мотор.

— Всі чудеса такі,— коротко мовив він.

Мері мусила з цим погодитись.

— Мабуть, і справді,— сказала вона. Потім вигукнула:— Але стривайте! Ось це я вважаю просто таки непорядним! Коли одна родина вибігла з дому, вони забули про ледь живу стару жінку, яку мали доглядати. Вони кинули її напризволяще!

Канонік міцніше затис кермо й наддав газу.

— Але ж вона не вмерла, ти звернула увагу? Саме це було вже чудом серед іншого чуда. Стара жінка спромоглась підвестися з ліжка й навіть намагалася податися вслід за ними, ця жінка, що була однією ногою в могилі.

Мері нічого на це не сказала. Бо й що тут скажеш? Подумки вона змушена була визнати, що церковні сановники взагалі глибоко вивчили цю справу. З другого боку, в обґрунтуванні її вірогідності містилась одна слабина, може, навіть гандж.

— Ось тут пишеться, що очевидцям чуда пізніше закидали, ніби вони в той час були п'яні.

Проте канонік аж наче зрадів, почувши це звинувачення.

— Правильно! — вигукнув він. — Саме такий закид завжди й висувають вороги церкви. Та, на щастя, в нашому випадку його легко спростувати.

— Але один з тих, хто бачив богородицю, був дванадцятирічним хлопчиком, — зауважила Мері. — А інший мав тільки п'ять років! Який сенс був доводити, що ці діти були не п'яні? — Вона поклала брошуру на коліна, обернулась і пильно подивилася на старого. — Повторюю, дядечку, ви питали, яка моя думка, тож я її вам і кажу. Мені здається, легше повірити в саме чудо, ніж в аргументи, якими його обстоюють. Всі ці аргументи здаються сумнівними, тим більше через багато років, — адже навіть і тоді доказів було обмаль. — Мері поклала брошуру на місце і вирішила, що Донові не варто її показувати. — А щодо того, що Ватикан прирівняв цю святиню з Лурдом і Лізьйо і узаконив прощу сюди, то, щиро кажучи... — Забувши про всяку шанобливість, Мері мало не сказала, що ця пропаганда їй уже в печінки в'їлася, але вони якраз під'їжджали до того місця, де стара дорога сполучалася з новою, і канонік тепер сидів випростано, наготувавшись уловити перший проблеск церковного шпилю. До її слів він прислухався лише краєм вуха.

— Ти кажеш, Лурд і Лізьйо? — неуважно перепитав він. — Та за п'ять-шість років вони зійдуть на другорядну роль! А слава нашого святилища шириться не по днях, а по годинах, і коли буде споруджено нову базиліку, і ми матимемо автостоянку й різні громадські споруди... — Він не договорив. — Розбудова буде така, що в радіусі трьох миль не знайдеться місця, де й кіоска приліпити. Крамниць понаставляють аж до цього розгалуження! І всі вони процвітатимуть.

Дорогою до святилища люди, можливо, не зупинятимуться,— вони завжди гарячково квапляться дістатися на місце, але, їдучи назад, навіть коли їм кортить швидше повернутися додому, багато хто зупинятиметься десь тут — в одного, може, малі діти втомляться й плакатимуть, в іншого — на задньому сидінні бідний каліка, якого страхає довга зворотна дорога.— Він наче задумався трохи над власними словами, а тоді кивнув головою на знак їх слухності.— Поспішаючи до грота, люди часто забувають придбати якусь пам'ятку — чотки, або розп'яття для котрогось старого, родича, чи, може, сусіда, що колись став їм у пригоді. Звичайно, ніхто й не сподівається, що вони надумують за для цього вертатись, а от на зворотній дорозі не один з них таки зупиниться й загляне в крамницю.— Він у запалі обернувся до небоги.— Я ж не думаю, що це надмірна вимога, щоб хтось там вискочив з машини й купив, скажімо, чернечий наплічник або ладанку, коли він гадає цим утішити якусь бідну душу, правда? — На щастя, Мері не довелося відповідати, бо саме в цю мить канонік уловив оком шпиль церкви.— Уже бачу! — з тріумфом вигукнув він, хоч минуло ще дві-три секунди, поки Мері змогла розрізнити на тлі темних дощових хмар ледь світлішу церковну дзвіницю. А за кілька хвилин вони вже під'їхали до недоладного нагромадження дерев'яних крамничок, посеред якого стояла церква і біля її фронтона — кумедно непропорційний здоровенний гранітний грот.

У гроті було навдивовижу порожньо, як на цю пору. Ніде навіть сліду життя, коли не рахувати жирного голуба, що дзьобав сміття в канаві.

Дона теж не було ніде видно.

— Я так і знала, що він примусить нас чекати,— сказала Мері на догоду дядькові. Але не встигла вона скінчити, як двері Муллінсової крамниці відчинилися і звідти вилетів сам господар у безрукавці, на бігу

щось дожовуючи, так наче він сидів за сніданком, коли помітив їх.

— Добридень, каноніку, добридень, міс,— обізвався він.— Ви шукаєте молодого джентльмена? — Муллінс кинув на Мері такий масний погляд, аж їй зробилося гидко.— Я впізнав його, коли він проходив тут годину тому, і вибіг надвір. Він зрадив мені і передав для вас, каноніку, кілька слів. Він сказав, щоб ви не чекали його на сніданок, і що він повернеться сам.— Після цього Муллінс обернувся до Мері.— Він і для вас, міс, передав кілька слів. Він просив переказати вам, що він має надію — не знаю тільки, на що саме! — Цей гидотний тип знов ласо ошкірився, очевидно, по-своєму розуміючи ту «надію».

— Дякую,— холодно відповіла Мері.

Канонік виявився зичливішим.

— Молодець, молодець,— сказав він. Не заходячи в церкву, канонік під'їхав на хвилинку до грота і зміряв його очима.

— Нам треба більш урн для сміття,— мовив він і сплеснув долонями, відганяючи голубів.

Коли канонік розвертав машину, Мері не без утіхи помітила, що голови статуй святих загіджені пташиним послідом. Пізніше, коли проїжджали повз відчинені двері церкви, вона побачила червоний поблиск лампадки у віттарі й схилила голову. А канонік так і лишився нахилений за кермом — чомусь йому кортіло якнайшвидше від'їхати звідси. Мері здивовано глянула на його обличчя. Воно було покрите густим багрянцем. І коли він заговорив, у голосі його чулася гостра напруженість.

— Що криється за цими словами Муллінса? — владно запитав він. На мить їй здалося, що він зауважив масний погляд крамаря і теж вичитав у ньому щось непристойне. Але зразу ж стало ясно, що старий правильно вгадав.— Так ось воно що! — вигукнув він.—

Один тільки раз у житті я пошився в дурні.— Він різко зупинив машину.— Скажи мені всю правду. Яке ідіотство надумав цей твій молодик?

— Ой дядечку. Не треба про це зараз,— у розпачі промовила Мері.

— Ні, звольте пояснити, міс! — сказав канонік, і хоч така форма звертання мала б нагадати їй часи дитинства, цим разом, як і слід було сподіватись, вона подіяла зовсім навпаки.

— Тут не час і не місце це обговорювати,— стримано відказала Мері.

— А й правда. Це вже певно,— гаркнув він.— Але дозвольте зазначити, міс: цей слухний час ніколи не настане. Хоч би що там мав на думці твій дурень, він не тямить, що будь-який план, правильний чи хибний, однаково потребує підтримки. І не тільки у нас, а й у кожній іншій країні. А я можу запевнити тебе, що в святій Ірландії жодна жива душа не підтримає такий план, який...— він помовчав трохи — який заподіяв би шкоду місцевості, освяченій традицією й присутністю недужих і страждених.

— Але ж, дядечку,— скрикнула Мері,— Дон зовсім не має на увазі якихось розробок у безпосередній близькості до грота!

— Отакої! — обізвався канонік.— Хіба я не казав тобі, що наш власний заклад розшириться до трьох-чотирьох миль від теперішнього центру? — Його лице палало тепер таким гнівом, що Мері навіть злякалася за нього. Він просто кулаком вимахував перед нею.— Думаєш, цих промисловців, коли їм раз попустити, можна потім стримати? Хіба ти газет не читаєш? Ота компанія, що спорудила шахти у графстві Міт, збирається змінити напрямок дороги від Навана до Келлса. Ти про це чула? Ні? Ось це й показує, на що вони ладні піти задля власних вигод. І ще подекують про наміри змінити річище Бойну, найславнішої річки

в Ірландії, та й в усій Європі, коли хочеш знати. Вони не зупиняться й перед тим, щоб і місто перенести, якщо воно їм на заваді...— Раптом старий урвав мову, ніби задумавшись про щось.— Погани й безбожники,— пробурмотів він. І враз обернувся знову до неї.— Шкода, що цей твій наречений не ушився в пекло, чи в Африку, чи куди там ще, як ти кажеш, він збирався. З такого нехриста добрий буде пожиток тій країні, що дасть йому пристановище!

Мері була вкрай приголомшена. Але вона не принизиться до нагадування, що тоді ж і вона поїхала б разом з Доном.

— Коли ви так ставитесь до нього, дядечку,— якомога спокійніше промовила вона,— то краще вам двом більше не зустрічатись.— Вона відчинила дверцята машини.— Якщо ви не заперечуєте, я тут зійду.

Канонік збентежився.

— А як же ти доберешся до плебанії? — з подивом запитав він.— У тебе ж не такі прудкі ноги, як у цього твого футболіста.

Коли він мав на думці щось залагодити жартом, то дуже помилився.

— Я дам собі раду,— відповіла Мері.— Якщо він випадково буде вже там, нехай Еллен попросить його під'їхати нашою машиною мені назустріч.— Побачивши, що дядько не зовсім зрозумів, вона глянула йому просто в обличчя.— Думаю, вам не тяжко буде покласти мою валізку на заднє сидіння.

— Ти що, навіть і в дім не зайдеш? — Його збудженість де й поділася, але він ніяк не міг повірити, що все це цілком серйозно.— А як же другий сніданок? Еллен так старанно готувала все!

— Мені жаль, справді жаль,— сказала Мері.— Але ви вже якось впобачтесь перед нею.

Вона вийшла з машини.

Вертаючись новим шосе, канонік їхав швидко. Вдома він пройшов прямо до вітальні й підклав кілька поліняк у камін, хоч там і без того вогонь жахтів на всю силу. Потім гукнув до економки.

— Я снідатиму сам, Еллен! Їм довелося від'їхати,— коротко заявив він, не вдаючись ні до яких пояснень.

Коли стара пришкандибала й стала на порозі з розгубленим виразом, канонік спохмурнів.

— Невже ви відпустите їх, навіть не погодувавши? — спитала економка.— Їм же їхати до самого Дубліна!

— Що ти кажеш? — згадка про Дублін наче здивувала каноніка, його думки, здавалося, блукали хтозна й де. Та він зразу ж отямився.— Атож, до Дубліна,— промовив він, загадково при цьому посміхнувшись, і, коли Еллен пішла, причинив за нею двері.

У нього в голові вже склався план, що підтримував його у рівновазі, немов баласт. Але щоб посилити свою рішучість, він, причинивши двері, якийсь час стояв нерухомо і дивився на ту невеличку картину Єйтса. Та коли двері були прихилені, освітлення картини погіршало: скло відбивало від вікна білий полиск, і краєвид блякнув. Він помилився, закривши картину склом. Треба було не слухати власника галереї, що доводив, ніби через грубу текстуру фарба почне псуватись, коли її не захистити. Канонік нахилився і пильно приглянувся до смарагдових закрутків трави на березі й темно-синіх глибин моря. Він зовсім не був певний, чи фарба не була ушкоджена ще раніше, до того як він прикрив її склом. І, власне, придивившись тепер уважніше, він аж ніяк не сказав би, що схвалює Єйтсове надміру вільне користування мастихіном. Така манера в Єйтса з'явилася, коли той став старим і немічним. Канонік нахилився ще ближче і ледь прочинив двері, щоб картина знов опинилась у тіні. Справді. Тепер краще видно. Густі барви моря, неба і берега, безпе-

речно, увиразнювали самотню людську постать на передньому плані. Але сама та постать була не більш як нагромадженням цяток, мазків і згустків грубої фарби. Канонікові здавалося, що, якби він натиснув пальцем в одну з тих цяток, вона б чвиркнула з парусини скипидаром або лляною олією. Надужиття мастихіна може ще й збити ціни на Їйтса, подумав він, роздратовано відвертаючись. Споглядання картини не заспокоїло його. Вийшовши у передпокій, він ще раз гукнув до Еллен:

— Не привось мені їсти, поки я не скажу. У мене телефонна розмова.

Він повернувся у свою кімнату, причинив двері, підняв телефонну трубку і стисненим голосом назвав телефоністці ім'я й номер, попросивши зв'язати його з цим абонентом.

Через кілька хвилин на другому кінці дроту крізь потріскування почувся голос.

— А, Тіме? Це ти? — промовив канонік, настроїй якого зразу покращав. — Справді? Добре! Як поживаєш? Я теж. Я теж, дякувати богові. Знаєш, Тіме, я без довгої передмови. Наступного місяця ми все-одно побачимось у священицькому пансіоні, але зараз я маю дещо тобі сказати. Ти часом не пам'ятаєш одного хлопця, що вчився разом з нами в семінарії, — він дуже був заслаб на голову і його відіслали додому? Як він звався — чи не Гарган? Атож, саме він. Атож. Атож, він якось виборсався з тієї хвороби, одружився і мав родину. Атож, атож. Я знаю. Точно. Оце ж він і є. Так от, я хотів би знати, чи не помиляюсь у своїй гадці — нам у семінарії сказали, ніби його відіслали додому, тоді як насправді його відправили — ми й самі про це здогадувались — зовсім в інше місце? Так. Я теж думав. Чи можеш ти мені ще дещо сказати, Тіме? Скільки часу він там пробув? О, так довго? Що ти кажеш! Отже, з ним таки дуже кепська була справа.

Що ж, дякую, Тіме, за інформацію. Тільки поки ми розмовляємо, я спитаю ще одну річ. Кажеш, це спадкове? Та, звичайно, я знаю. Часи змінилися і все таке. Дякувати богіві, там у них добрі лікарі, принаймні тепер. Вони творять просто чудеса електрошоком та інсуліном. Я ось недавно слухав по радіо передачу на цю тему, але все-таки мені здається, що не завжди у них це вдається. Бувають же випадки, коли воно, так би мовити, вроджене, і тоді... Атож. Так? Я слухаю. Згоден. Цілком згоден. Оце ж я й думав. Через це я й телефоную тобі. Ти, звичайно, знаєш, що у твоїй спархії відкривається вакансія... та не бозна-що, Тіме, посада абияка — окружного інженера. Там, певне, цілі сотні пристойних кандидатів. Ну, і наскільки я зрозумів, рішення загалом уже ухвалене, і цю посаду віддають одному молодому чоловікові... Що ти кажеш, Тіме?! О! — канонік, хоч був і сам-один у вітальні, пирхнув притишеним смішком.— Ти просто думки мої читаєш,— сказав він.— Оце ж він і є, син того самого. Ну, і цей молодик... Що таке? Атож. Атож, познайомився з ним. Так, я згоден, у нього, здається, всі клепки на місці... Навіть більше тих клепок, аніж мало б бути... щодо цього я ніяких претензій до нього не маю, хоч посада окружного інженера досить відповідальна... будувати шляхи, мости і всяке таке. До речі, ти читав у газетах про страшну аварію, що недавно сталася в Америці? Там завалився міст і загинуло сорок чи п'ятдесят душ. І сотні було поранено. Це десь в Огайо, чи що, але люди скрізь люди. Отож, кажу, не хотілося б опинитись на місці чоловіка, що призначав того окружного інженера, правда? Я б уже радше був одним з тих нещасних, що потопились у річці. Більше того: я б швидше погодився бути тим, хто завинив у неправильних розрахунках, аніж членом конкурсної комісії, яка не перевірила належним чином кандидата. Та так, так. Я дуже добре знаю, Тіме! І все-таки ми не можемо

нехтувати своїх обов'язків, коли йдеться про такі справи, хіба не правда?

У цю мить канонік почав нетерпляче притупувати ногою по лінолеуму.

— Так, так, Тіме. Чую. Я розумію, що ти хочеш мені сказати, але дозволь я спитаю в тебе ще одну річ. Ти коли-небудь читав книжку «Міст Людовіка Святого»?¹ Не читав? Та що це з тобою? Ти зовсім пліснявієш там на родючій землі! Слухай, я привезу її тобі в пансіон і дам прочитати. Ти тільки не забудь повернути. Там є разючий опис того, як валиться міст. Це зацікавить тебе, бо якраз має відношення до нашої теми.— На мить канонік наче забув, що розмовляє телефоном.— Про що це пак ми говорили?..— запитав він.— Ах, так, ця посада...— Настала коротка пауза, під час якої він слухав голос на тому кінці лінії.— Ні, це було б надто пізно. Ти повинен діяти негайно,— категоричним тоном заявив канонік. Потім він прикрив трубку рукою.— Вибач, одну хвилинку, Тіме,— сказав він і, підвівши голову, прислухався, як надворі запрацював мотор машини, за кілька секунд по тому вона від'їхала.— Нічого особливого, нічого,— запевнив він співрозмовника.— Але щодо цієї посади, Тіме, то я знаю, що кажу. Тут справа глибша, ніж здається на перший погляд. І є більш ніж одна причина, чому не можна таких, як він, допускати на відповідальні місця. До тебе дійшло? Дійшло. Отже, побачимось у пансіоні. Обов'язково привезу тобі ту книжку.

Канонікове обличчя знову прибрало свого нормального виразу, і він уже хотів покласти трубку, коли на лінії ще раз затріскотіло. Вираз його трохи змінився.

— Атож, я знаю, що він заручений, і це дещо ускладнює справу, згода. Власне, тут є ще одна

¹ Йдеться про роман американського письменника Торнтона Уайлдера (1897—1975).

деталь,— я тільки не певен, чи слід її згадувати. Але краще таки згадати, бо ти, старий лисе, однак, винюхаєш! І я маю надію, що, коли скажу тобі, ти побачиш, як я вболіваю за громадське добро. Розумієш, цей хлопець заручений з моєю родичкою. Атож. О, ти, бачу, знав. Ну, я тільки одне скажу, що ти, як і я, мабуть, думаєш, що вона могла б зробити й кращий вибір, вона ж гарненька, та й розумна, нівроку. Ба навіть з біса розумна... Я навіть більше скажу — багато в чому вони обоє рябє, такими вже їх бог створив. Але дозволю одну річ прямо тобі заявити. Ти ні в якому разі не повинен обстоювати мою небогу. В такій серйозній ситуації я й сам не можу собі цього дозволити. Хлопець він, може, й нормальний, хто зна, але це не підстава допускати його на таку посаду, де навіть найменший недогляд з його боку може спричинити нещастя безлічі людей. А за Мері, Тіме, можеш не журитися. Нікому ще не шкодило пожити за кордоном, і її це стосується не меншою мірою, ніж його. Не бійся, за кілька років вони повернуться, і якщо випробування часом він витримає, ми, можливо, дещо й зробимо для нього, чому б ні? І коли цей час настане, я, Тіме, можливо, ще зателефоную до тебе! Може, ми й знайдемо для них щось подібне до того, на що вони тепер претендують, якщо обоє будемо ще серед живих,— я, з ласки божої, маю таку надію. До речі, коли вже про це зайшла мова, я не спитав тебе, як там твій давній простріл. А, добре! Добре. Я теж так само.— В трубці почувся тоненький смішок, у відповідь на який голосно й самовпевнено засміявся канонік. Потім він начебто відчув потребу ще раз заспокоїти приятеля.— Та облич, Тіме, не суши собі нею голови. Жінок цікавить лише хатнє кубельце. А де воно буде — їм байдужісінько, чи в Дубліні, чи...— він насупився.— Чи в Африці, або де там ще.

Оскільки останнє слово видалось йому заслабким для кінцівки, — чи то, може, канонік захотів надати розмові професійного забарвлення, — у голосі його забриніли єлейні нотки.

— Хай бог благословить, Тіме, — сказав він.

— Хай бог благословить, — долинув крізь потріскування голос із того кінця. — Хай бог благословить.

Уолтер Меккін

ЛЯЛЕЧКА

Бачте, я того дня зранку не мав чого робити. Березень, понеділок. Уранці я встав раненько, як і годиться. Поснідав, зібрався ніби на роботу, хоч роботи вже не мав: у суботу мене витурили. Але батькові й матері я про це не сказав. Нас у домі, коли рахувати і їх обох, одинадцятаро, і як хочеш, щоб тебе почули, треба весь час кричати. А витурили мене через того бригадира. Він не злюбив мене. Я люблю бучи чистим, гарно вбиратись. Це моє особисте діло. Навіть коли працюєш на фабриці, не конче треба бути весь час таким, наче кочегар. Я люблю, щоб і спецівка була чиста, і підстригаюсь, і зачісуюсь. І яке кому діло?

Але той тип весь час глузував з мене. Все дразнив «брильянтинником» та «вошивим паничем». Він здоровезний лобуряка, і мені від нього таки перепало. Власне, він не такий і злий. Просто велика тупа горила, напівлюдина.

А мені всього дев'ятнадцять років, ось я й урізав його держакон від лопати. Я знаю, що не треба було цього робити, не дуже я йому й дошкулив, бо в нього голова дубова, як і розум, але я не мав чим виправдатись, і коли мене витурили, ніхто за мною не заплакав.

Страшенно важко сказати дома про таке. Вони знають одне: що ти не приноси́тимеш додому платні. Вони не розуміють, що чоловік, хоч би йому було всього дев'ятнадцять років, повинен мати якусь гідність і захищати її.

Я люблю свого батька, ви знаєте. Він славний стариган. Він тільки й знає: день на роботі, прийшов додому, помився, вийшов до пивниці — посидіти там ве-

чір з приятелями, випити кухоль-другий пива. Часом буває, й по зашійку дасть, але більше кричить на нас, щоб ми не бешкетували. Мати моя теж славна, але вона затуркана, бо в неї повна хата дітей: усіх же треба було народити, а кого потім і поховати, тож їй ніколи було сидіти біля коминка та нарікати на всякі прикροщі. Ви ж мене розумієте?

Мені не подобається працювати на фабриці. Я скінчив початкову школу й ходив трохи до середньої, але довелось покинути й піти на роботу. Дома було треба грошей. Яке пуття вчити таких, як я, коли вони не можуть навчити своїх старих удома, щоб обходились без їхньої платні?

Отож я не можу назвати себе навіть напівосвіченим. Я пробував надолужити, поглинаючи книжки з окружної бібліотеки, але ж хіба сам угадаєш, яку книжку вибрати? Читаєш що попало, навмання, і зразу все в голові розбігається в усі боки, і ради йому не даси. Виходить так, ніби хочеш море крізь соломинку висмоктати, розумієте? Хлопці дражнять мене Професором і вдають, ніби страшенно поважають мене за вченість, але то так, для сміху. Я сам знаю, яка моя вченість мізерна, і мені дуже хотілось би навчитися більше, але поки що ніякої, ну ніякісінької змоги для того не бачу. Всі мої менші брати та сестри хочуть їсти, їх треба одягати-взувати, отож і батько заробляє, і я — чи, краще сказати, вже не заробляю.

І пішов я зранку за місто. Думав — подивлюся трохи на оту природу та збавлю час якось. Але, ви знаєте, нічого не вийшло. Може, через те, що ми всі тепер ходимо в затісних черевиках. Для форсу, для танців вони годяться, але ходимо ми в них рідко — хіба сюди-туди по міських вулицях, та яка це хідня?

День був ясний, сонячний. Море в сонячному промінні наче всміхалося, щасливе. Пагорби за затокою були аж синюваті в імлі. Як чудно було мені йти про-

менадом у понеділок уранці! Так безлюдно, лише кілька стареньких паній чимчикують до церкви на службу божу та дідки-пенсіонери прогулюють собак чи сидять на лавочках, курять люльки.

Мені було якось наче соромно, ніби я чимсь провинився. Я ж мав бути на роботі, заробляти гроші, а не тинятись по променаді зранку в понеділок. Кат би його взяв. Я сплигнув униз на пісок і заходився жбурляти камінці в море. Тоді почав вибирати плескати камінчики, пускав їх плазом по тихій воді й рахував: скільки разів підстрибне? Найбільше вийшло одинадцять разів.

Потім я відчув, що перехожі дивляться на мене: мовляв, що це хлопчина виробляє на піску в понеділок уранці? Чого він не працює або не виїде за океан? Адже на мене раз глянути, на мою одежину, на весь мій вигляд, і зразу видно, що я не синок якогось грошовитого пана.

Отож я пішов звідти й став шукати самотності; навіть вікна будинків і готелів дивились на мене, мов осудливі очі. Я минув променад і пішов покрученою дорогою, що відбігала від моря й збігала то на гору, то з гори, через потічки, в глибоку яругу поміж лісом. Там я постояв трохи на мосту, подивився в чисту воду, що бігла по вимитому камінню. В лісі я побачив хорошу місцинку, галявину, втикану сонячними променями, що пробивались між листям. Я подумав, що добре б піти туди, лягти на траву та й зостатись там навіки, все слухати дзюркіт води; але раптом руда корова, один з отих ходячих молочних бідонів, вийшла якраз на серед галявинки й лишила там свою візитну картку — ляп, ляп, ляп... І зруйнувала всю мою мрію. Отак воно завжди в житті й буває, засміявся я й пішов далі.

А черевики вже тисли мені ноги. Доводилось зупинятися й ворухити пальцями, щоб розім'яти їх. Мені було так шкода, що я не молодший на кілька років:

тоді можна було бігати босоніж, поки підошви затвердіють, наче видублені. Та не тільки можна — тоді я мусив так бігати. То тепер хлопець радше помер би, ніж вийшов надвір босий. По-моєму, це теж прогрес. Отак я стояв і думав, немов столітній дідуган.

Переді мною стелилась та піщана дорога, я й пішов нею далі. Дорога була наче безлюдна; глибокі колії, найжджені возами, обабіч — огорожі, складені з каменю насухо, і вона завертала в бік моря. Оце було те, що мені треба. Іти по піску було м'яко.

Дорога вивела мене на кам'янисте узбережжя. В повітрі стояв міцний, здоровий запах — запах водоростей. Трохи далі був і піщаний пляжик, а ще далі висока круча, нагорі наче встелена зеленим килимом. На ньому паслися вівці. «Оце місчинка для мене», — подумав я й рушив туди.

Пройшов по піску вже половину дороги і все думаю: «Добре, що тут нема нікого, самі птахи». Коли це з-за скель вибігає якась дівчина. І трохи не налетіла на мене. Мабуть, вона там за камінням роззувалася й скидала панчохи, а тоді захотіла пробігтись по пісочку.

— Ой,— збентежилась вона,— вибачте.

Ноженнята в неї були малесенькі й білі, як пісок.

Дивиться вона на мене, і я бачу, що вона боїться. Звісно, такого, як я, стріти там у таку пору — воно трохи чудно. Але що ж вона думає? Що я, навіть не сказавши, як мене звуть, накинувся там на неї й згвалтую? А собою гарненька — і молодесенька, років сімнадцять. Вона мені нагадала одну з отих ляльок, що лежать у вітринах, у картонних коробках. Темні коси, кругленьке личко, великі голубі очі з густими чорними віями. На ній була широка спідниця, наче міх у акордеоні, біла блузка й чорний джемпер без коміра. Все це впало мені в очі. Я хотів був сказати щось єхидне, бо мене розсердив отой страх на її личку, але не сказав нічого. Тільки буркнув: «Вибачте, міс», — і попря-

мував до кручі. Я думав: «Як хутко люди наклеюють на тебе наліпку! Тільки почують, що ти говориш по-простацькому, та побачать, що вбраний не по-панському, й наліпка готова: «Небезпечно!» або: «Другий сорт!» Навіть не побалакавши з тобою.

Хвилин із п'ять дерся я на кручу, поки видерся на самий верх, ліг там горілиць і задивився на білі хмарки в синьому небі.

Може, я трохи задрімав. І раптом чую: щось закричало. Я зразу подумав, що то, може, чайка: вони часом кричать так, наче дитина. А тоді звівся, повернув голову й глянув униз, на берег. Аж там дівчина сидить і держиться за ногу, і я аж звідти, згори, розгледів червону кров на білому піску. Видно, порізала ногу, думаю, Так їй і треба. І вже хотів був знову лягти, але не зміг, бо вона дивилася просто на мене. Я встав, збіг із кручі, перестрибнув огорожу на краю й сплигнув на пісок.

А вона аж побіліла на виду. Держиться рученятами за скривавлену підошву, і пальці теж усі в крові.

Я став навколішки й узявся рукою за ту ногу. Розпанахано добряче. Я стулив краї рани й затиснув пальцями. Тоді питаю:

— Що сталося?

— На розбиту пляшку наступила,— каже.— Дуже страшна рана?

Бачу, що вона й тепер боїться, але вже не того, що перше. «Три стібки накласти, і все»,— подумав я.

— Та нічого страшного,— відповідаю.— То тільки дивитися страшно. Одним стібком зашиється.

— А я не спливу кров'ю? — питає вона.

— Та що ви,— заспокоюю її, і мені здається, наче я її по голівці гладжу.— За це не бійтеся. Давайте я віднесу вас до води та промиємо рану.

Підсовую під неї руки. Вона була не дуже важка. І не опиналась. Я поніс її до води, а на піску за нами лишався кривавий слід.

Біля води я посадив її, вийняв чистого носовичка і, знайшовши місце, де вода не каламутна, промив рану. Вона була широка, зазублена, кров текла вільно — так завжди краще. Я дав їй мокрого носовичка.

— Обітріть кров з рук,— кажу.

Вона обтерла. А сама ще й досі дуже бліда й труситься вся.

— Вам досі ніколи не траплялось порізатись? — питаю.

— Ні, що ви,— каже.— Хіба скабку загнати.

— Та воно не так страшно, як ви думаєте,— кажу.— Але треба добратись до шляху й там спробувати зупинити якусь машину, щоб до лікарні довезла.

— Ви страшенно ласкаві,— це вона мені.

Я взяв носовичок, виправ його в морі й туго-туго перев'язав їй ногу. Видно, їй було боляче, бо вона аж зуби зціпила, але так треба, щоб туго.

— Де ваші черевики і все? — спитав я.

— Отам, за камінням,— показує рукою.

Я пішов туди. Там лежали маленькі черевички, а в них запхнуті скочені панчохи. Я поклав черевички собі в кишені — один у праву, другий у ліву — й вернувся.

— А тепер доведеться мені нести вас,— кажу.

— А я не дуже важка? — питає.

Я підняв її зовсім легко.

— Держіться за мою шию,— кажу. Вона обняла мене за шию обома руками, і мені стало легше нести її.

— Ось я вам розкажу казочку про одного короля,— почав я.— Ви не чули такої? Один король був дуже вмілий мисливець і любив, щоб його за це вихваляли. Але одна придворна дама сказала, що будь-хто може навчитись чого завгодно, коли довго вправлятися. Король за це розсердився на неї й наказав своєму лісничому вбити її. Та лісничий не послухався, а сховав у своєму домі серед лісу. При тому домі були знадвору сходи на горище, і він звелів їй щодня брати на плечі ма-

леньке телятко й заносити його тими сходами нагору і спускати вниз. Телятко росло й росло і виросло на великого бугая, але та дама, щодня виправлявшись, і того бугая на плечах виносила сходами нагору й спускала вниз. А тоді якось король приїхав, побачив таке діло й зрозумів, що помилявся.

— То виходить, що я корова?— спитала вона.

Я засміявся. Вона вже була не така бліда.

— Ні,— відказав я.— Це просто для прикладу.

— І часто ви отак дівчат посите? — допитується вона.

— Ні, не часто,— відповідаю.— Оце ви перша.

— А ви не боїтеся крові й ран? — питає.

— У мене на правій нозі вісімнадцять стібків,— кажу.

— Як же це сталось? — питає вона.

— Верстат на фабриці поламався,— пояснюю.— Та це пусте. От у нас на вулиці є один чоловік, то в нього сорок вісім швів.

— Сорок вісім! — ужахнулась вона.

Я, правда, не сказав їй, що це вийшло також через пляшку — через бійку розбитою пляшкою.

— Ви не бійтеся,— сказав я.— Один стібочок на підшві — його ж і не видно буде.

— Та я не того злякалась,— каже.— Я злякалась, що помру. Дурна, правда? Яке щастя, що ви тут нагодились.

А тепер послухайте, що я вам скажу. Це була найкраща хвилина в усьому моєму житті, відколи я й на світ народився. Я говорив з нею, і вона сміялась. Вона слухала мене й забула про свою рану, що, напевне, вже сильно розболілася. Я розказував їй усяку сміховину про своїх братів та сестер, про їхні витівки. У неї не було ні братів, ні сестер, і мені здавалось, наче я з нею — одна людина. Я ніс її на руках. Я відчував її м'яке тіло, її подих на моїй щоці, її тонке волосся, що

лоскотало мені лоб, але то було не її тіло, не її подих, не її волосся, а наче мої, бо ми з нею — одна людина на тій дорозі. Мені було так, наче справджується сон наяву, розумісте? Їй було хороше зі мною, я був я, а вона була ніби частина мене, як рука, чи нога, чи серце, ви мене розумісте? Я думав, що все на світі судилося наперед, мало статись неминуче, як ото сходить чи заходить сонце. Тепер я бачив, навіщо мене вигнано з роботи і навіщо я пішов отак тинятися й шукати чогось. Я його знайшов. Мені здавалось, наче я не йду, а лечу на фут над землею. Скажіть, скільки разів за все життя бувало з вами так?

І те почуття не минало. Ми зупинили першу стрічну машину — за кермом якийсь підстаркуватий чолов'яга, лисий з чорними вусами. А вона, звісно, гарненька. Якби я був сам, то стояв би там, поки борода не виросте — або поки діждався б катафалка. Ніхто б мене не схотів підвозити. Та все то пусте. Вона захотіла, щоб я поїхав з нею. При мені їй було спокійніше. В машині вона держала мене за руку, а поранену ногу я поклав собі на коліна.

Навіть у лікарні вона не хотіла мене відпускати. Я мусив зайти з нею до перев'язочної. Мені та перев'язочна була добре знайома ще змалечку. Для нас, хлопчаків, то був другий дім. Адже раз у раз то заб'єшся, то вріжешся. А то ще були й такі, що давилися кісткою або ложкою.

Поки їй робили укол від правця, зашивали рану, перев'язували ногу, я держав її за руку. А потім сказав: «Почекайте тут, я знайду якусь машину й відвезу вас додому».

— Тільки недовго, — каже вона. — Швидше вертайтеся, прошу вас.

Справді так сказала.

Я вийшов надвір, а там якраз висадив пасажирів Турок. Я свиснув йому, і він оглянувся.

— Що там у тебе, Професоре? — питає. — Що сталося? Я твій свист за милою впізнаю.

— Не базікай, шеф, — кажу я. — Завертайся. Зараз я виведу тобі пасажира.

— Еге, — буркнув він. — А платитиме хто? Твої пасажирів всі безплатні.

Я зійшов до нього на вулицю й показав йому жменю монет.

— Візьми скільки тобі треба, зажеро.

Він глянув на гроші:

— То ти можеш заплатити! Ну гаразд. Я тобі повірю.

І я вернувся по неї.

Тепер мені вже не довелося її виносити. Здорова нога її вже була в черевичку, і її провезли коридором аж на ганок у кріслі-колясці. Але від сходів до машини я таки доніс її. Турок так сторопив, що сам витеребив свою тушу з машини й відчинив нам задні дверцята. Я посадив її й сам сів поряд. А вона все держала мене за руку.

— Куди їхати, міс? — запитав її Турок, і я зрадив, що він бачить: це справжня леді, — і ставиться до неї з повагою. Бо він міг би лягнути й щось таке, що вуха зів'януть. Вона сказала, куди її відвезти.

Вона не спускала очей з мене.

— Ну, вже все позаду, — сказав я. — Не так-то й страшно, правда?

— Ні, — погодилась вона. — Як же мені віддячити вам за все?

Я не знав, що їй на це відповісти. Тільки слину ковтаю й мовчу. Не часто зі мною таке буває. Бачте, відколи це все почалося і вона була так близько від мене, я не чув у собі нічого лихого. Ви мене розумієте? Все те було з іншої, прекрасної сторінки життя. Я знаю, що воно чудно звучить: рана, кров, лікарня,

запах дезинфекції,— але так воно було. І то був не сон. Справдешнє життя.

Та незчувся я, як уже машина вїхала в розчинену залізну браму, тоді короткою алейкою завернула до будинку. Той будинок був великий, гарний, з широкими сходами до під'їзду, вікон хтозна й скільки. Я витяг дівчину з машини й поніс на руках до дверей. А двері враз розчахнулись, і вибігла сивоголова жінка, дуже гарно вбрана, а за нею покоївка в чорній сукні з маленьким білим ֆартушком.

Жінка зразу: «Господи! Що сталося? Ради бога, що з тобою сталося?»

А дівчина їй: «Я була на пляжі й порізала ногу об розбиту пляшку, а цей хлопець мене рятував. Ой, він такий хороший! Відвіз мене до лікарні, а тепер і додому».

— Ой боже! Ой боже! — примовляє мати, обнімає дівчину, пригортає, а тоді через її плече подивилась на мене. Зміряла очима з голови до ніг і каже:— Ми вам дуже вдячні. Джуліє, винеси мій гаманець.

Дівчина жахнулась, закричала: «Мамо, що ти!» — та було вже запізно: мильна булька луснула.

Другий черевичок і панчоха ще були в мене в кишені. Я вийняв їх, тицьнув матері в руку, а тоді повернувся, зійшов зі сходів, сів у машину поруч Турка і визвірився на нього: «Поїхали, чого стоїш?» Він увімкнув зчеплення й дав газ.

Я чув, що вони ззаду гукають: «Ні! Ні! Верніться, будь ласка!» — та що з того? Шори впали з моїх очей, я сам побачив себе очима її матері. Зразу в кишеню по гаманець. Можна порвати палицею павутиння, хоч би й найбільше, зовсім його змести, і павук вернеться й сплете нове. Але ми не павуки. Буває, що ми дуже недотепні, але як тобі щось тицьнуть під самий ніс, то ти його побачиш. Мені стало так, наче я схопив добрячого лупня. Мені траплялось битися, траплялося й

бути побитому, але ще ніхто ніколи не нокаутував мене. А тепер я був неначе нокаутований, розумієте?

Що було далі, я не дуже пам'ятаю.

Ми заїхали до пивниці. Було, здається, вже пізно. Там були ще якісь люди і Турок. І я почув, як Турок щось розказує. Що, мовляв, Професор нагибав на пляжі таку лялечку, ну справдешню лялечку, ну цячечка, та й годі, побачиш — і з ратиць падай, і що йому, Туркові, дуже цікаво знати, чи Професор покачав ту лялечку по піску.

Я йому вривав. А він уривав мені, і ще хтось мене вдарив, а я дав здачі. А тоді припхалися лягаві, і я почав від них відмахуватись, а вони мені вривали кийком. Я виривався, відбивався.

А тепер я сиджу в камері позад відділку. Я не п'яний. Мені просто погано. Але не так, як вони думають, не з похмілля. Ні, мені погано на серці, у мене серце рветься. Ось я беру оцю табуретку й починаю гатити нею в двері: хай вони прийдуть та вгамують мене ще трохи. Ось чого я хочу. Бо сказати, в чому річ, я не можу нікому, розумієте? Воно довіку зостанеться в мені. Адже то неможлива річ: або мені треба було народитись не таким, або їй. Але забути я не можу, і мені все вигоряє в грудях. І розказати нема кому. Нема. В усьому світі нема. Хто мене зрозуміє? Хто знатиме? Хто повірить?

Бенедикт Кілі

ВНОЧІ ІЗ САРСФІЛДОМ МИ МЧАЛИ

То був дім, в садку якого я чіпляв зірвані ягоди агрусу назад на кущі, наштрикуючи їх на колючки. Дім був великий, на дві половини, але стояв під соло-м'яною стріхою. З'явився я там, ще не усвідомлювавши, що живу на світі.

Навесні 1920 року наша сім'я переїхала з маленького селища Дромор до міста Ома, головного міста графства Тірон. Сутужні часи переживала тоді Ірландія. («По дорогах скрізь розбій, сваволя, Люди подичавили, мов звірі»¹). А найважче було в Північно-Східному Ольстері. Господи, що там коїлося у тому Північно-Східному Ольстері!

На все місто не знайшлося жодного вільного помешкання, і найближче житло від своєї роботи батько на силу знайшов за три милі від міста, у селищі Драмра, під одним дахом з братом і сестрою Віллі та Джінні Норрісами — дрібними фермерами-пресвітеріанами.

Саме там мені й довелося чіпляти зірвані ягоди агрусу назад на кущі, настромлюючи їх на колючки. Але це було пізніше, бо коли ми переїхали, мені ще не виповнилося й року — найкраща пора людського життя, коли про тебе всі дбають, а найбільше жінки. Ні, агрусини я наколював років через сім чи вісім. Хоч ми жили там лише місяців шість, поки батькові вдалося знайти житло на околиці міста у крайньому будинку, що виходив вікнами на зелені завітчані береги звивистої Струли, ми ходили до Віллі й Джінні, аж поки вони померли; мій батько приїхав на похорон,

The Night We Rode with Sarsfield. © Benedict Kiely, 1978.

¹ Рядки з вірша У.-Б. Їтса «Роздуми».

зайшов до їхньої церкви і став навколiшки: такого не міг тоді дозволити собі жоден католик. Власне, він не зовсім став на коліна, а лише трохи підігнув ноги і схилив голову: ольстерські пресвітеріани ні перед ким не стають на коліна, навіть перед самим богом.

Наша дружба з Віллі та Джінні була досить тривалою. Ірландське прислів'я каже: *Nil aitheantas go haontgheas*, себто хочеш узнати людину — поживи з нею в одному домі.

Щоправда наш дім був на дві половини; але це, вважай, те ж саме.

Віллі й Джінні ховали разом. Якоїсь ночі через нещасливий випадок їхня половина будинку згоріла. Тепер, коли згорить будинок, магазин, клуб чи фабрика, то неодмінно кажуть, що стався нещасливий випадок. Сусіди по будинку, що мешкали там, де й ми колись, зробили все, щоб урятувати їх, і відрами носили воду з криниці, що була серед кущів агрусу, та все ж обоє померли — Віллі задихнувся, а Джінні згасла від горя, від розпуки, що Віллі нема на світі і їй ні з ким буде проводити довгі тихі вечори. Хоч якою наглою й страшною була їхня смерть, я певен, що брат і сестра потрапили до раю; там бувають родючі поля, на лузі перед будинком палахкотять квітом оранжеві лілеї, на деревах рясніють плоди, а вони вдвох перед каміном проводять довгі тихі вечори за розмовами і при світлі лампи читають «Християнського вісника». Три мої старші сестри казали, що крім цього часопису та біблії, в їхньому будинку більше не було чого читати; але мені, малому, те було байдуже.

Місцина, де вони жили, була, мабуть, найтихіша в усьому світі.

Дістатися туди можна тільки дорогою, що серпантинном підіймалася від міста по Гарматній горі, ніби три приступки сходів, але тими сходами міг ступати лише велет. Посередині другої сходини, трохи право-

руч була стайня, за якою хлопці змагалися навкулачки. Мій старший брат переміг там найдужчого з міських заводіїв, який бився, буцаючи супротивника головою. Він торохнув йому по тім'ю, коли той сунув на нього, як бугай, і надовго відбив охоту буцатися. Кожен з нас мав старшого брата, що вмів добре битися.

Стайня належала фермерові, який частенько кидав запряжених коней у полі, зачувши духовий оркестр, і цілий день тинявся за ним. Та в місті було аж два духових оркестри, один військовий, а другий цивільний, і чоловік сіяв завжди пізно, а врожай збирав під різдво. Той фермер мав у місті м'ясну крамничку, але слово «Різник» зафарбував і написав «М'ясоріз», бо якийсь жартун сказав йому що так звучатиме по-сучасному, культурніше, однак багато хто сміявся з того «вишуканого» напису і навіть вбачав у ньому щось непристойне.

Коли дивитися на місто з Гарматної гори, перед вами постане велична картина: все місто мов на долоні, добре видно церковні шпилі, навіть деякі вулиці, звивисту річку з її притоками, червоний цегляний будинок найбільшої лікарні графства на пагорбі по той бік долини, а далі гори — Гленордіал, звідки збігає потік, Гортін-Ген, Маллаххарт і високий Сперрін. Колись давно, ніхто й не пам'ятає коли, на цій горі був, мабуть, гарматний форт, що й дав їй назву. Дехто з місцевих старожилів балакав щось про Олівера Кромвеля, та його там і близько не було. Але гармати там таки стояли, тільки в 1941-му, коли напад німців здавався неминучим. Вони й справді налітали — бомбардували Белфаст і Пенніберн у Деррі-Сіті, і вночі вибухи було чути в нашому місті, і все населення Галлоузхіллу, де жили й ми, шукало порятунку на трьох велетенських сходинах дороги на Гарматній горі. А між іншим, та червнева ніч була пречудова, і так тішила всіх,

І якби хтось із тих біженців зайшов був за гребінь Гарматної гори, то опинився б у самому царстві тиші. Дорога, плавно звиваючись, збігає вниз по родючих фермерських землях до річки Драмра і старого кладовища, браму якого замурували задовго до моєї появи на світ, і мертвих назавжди відгородили від живих. Наче кам'яні сходи, що стирчать у високій стіні, а далі — запустіння, рештки церковного муру, чи не середньовічного, трава до пояса, надгробки, зарослі мохом і лишайником, так що й написів не видно, моторошна западина, наче велетенська вирва, де мертві, жертви страшного голоду 1840-х років, скидані без домовин у одну купу. Колишній мій однокласник згодом називав інколи ту западину осереддям безвісті і з жахливими подробицями пояснював, як і чому провалилася там земля.

Цей мій однокласник, ставши дорослим, утік 1938 року з дому на британський флот. Йому тричі пощастило врятуватися, хоч усі три есмінці, на яких він служив, були потоплені: перший біля Фарерських островів, другий, аби вода тепліша, у Червоному морі, а третій у битві біля Кріту. Команда четвертого есмінця, на який його зарахували, дивилася на нього, мабуть, з острахом. А мій другий земляк мав нещастя бути на Кріті в аеродромній обслузі британського повітряного флоту. Коли німці на поземному льоті скидали всякі небезпечні цяцьки, він знайшов якусь печеру, сховався в ній і, не чинячи нікому кривди, діждався пароплава до Александрії.

Отож заповз мій земляк у печеру, і кого ж він там побачив, як не тричі торпедованого моряка, що читав «Ольстерського вісника». Моряк поздоровкався й читав собі далі. Він був на диво холоднокровний, і що я пам'ятаю про нього найбільше — це безмежне терпіння, з яким він допомагав мені, охопленому пристрасстю до історії, розчищати всі надгробки у Драмрі і воскреша-

ти з безвісті й забуття порядних людей, похованих там. О, це був задум! Не дивно, що він так і не завершився, бо, щиро кажучи, ніколи навіть не починався як слід, одначе допоміг нам зробити важливе відкриття: один із чотирьох священиків, похованих під каменем, що геть увійшов у землю, в могилі, обсаженій велетенськими тисами, був Маккатмагіл (англійською звучить як Кемпбел чи Маккарвіл), знаний в історії під ім'ям Сагарт Кастарнох, бо ходив без черевиків і шкарпеток; він у страшні часи переслідування католицизму, не криючись, правив месу біля Священної скелі на горі Корра Дюїн.

За це відкриття наш священик похвалив нас із кафедри. Він був затятий ірландський республіканець, учився в ірландському коледжі у Римі, зустрічався з Д'Аннунціо, захоплювався його ідеями і завжди повторював, що шість графств Північно-Східного Ольстеру — це *Hibernia Irredenta*¹. Він також був, у відповідності з своїм покликанням, переконаним католиком і любителем старовини. На честь переслідуваного босоногого священика він однієї з неділь відслужив месу біля скелі Корра Дюїн і, мов всевишній, осяяний ореолом слави, спостерігав, як віруючі сходилися до гори з семи різних парафій.

Ця земля захарашена чим завгодно — спогадами, безліччю асоціацій. Вона простягається на три милі від Галлоузхіллу до будинку Віллі та Джінні Норрісів. Я часто ходив там із своєю матір'ю й трьома старшими сестрами, а згодом з друзями, вже по смерті Віллі й Джінні, коли їхній будинок став почорнілою руїною, коли почали гинути куці агрусу, пропали оранжеві лілеї — маленькі сонечка, що вже ніколи не зійдуть, так само, як життя ніколи не вернеться в оселю Джонні Пета Вільсона. Вона стояла ліворуч, як повертати на

¹ Невіддільна частина Ірландії.

Норрісову стежку, схожу на тунель у високому живо-
плоті з глоду, посипану рудим піском, обсажену яво-
рами і сріблястолистими, ніби оголеними, гладенькими
ясенями. Мій батько знав Джонні Пета, а по його смер-
ті вигадував про нього всілякі небилиці: пресвітеріа-
нин, найпаскудніша й найхімерніша людина, що будь-
коли жила в наших краях. Коли наймити Джонні Пета,
здебільшого люди Західного Донеголу, що вміли гово-
рити тільки по-гельськи, просили в нього варення,
патоки, сиропу чи, борони боже, масла, щоб помастити
сухий хліб, він питав їх:

— Ви молитесь?

— Так, господарю,— відповідали вони сторопіло.

— Ви проказуєте отченаш?

— Так, господарю.

— Але ж у отченаші сказано: «Хліб наш щоденний
дай нам сьогодні». Отож, к бісу всякі згадки про варен-
ня, патоку, сироп і масло.

Коли він закупував харчі в крамниці, то наголо-
шував: стільки й стільки бекону для робітників і стіль-
ки й стільки доброго бекону.

Для наймитів — залежаний, найгірший американсь-
кий бекон. Собі — лімерікську шинку.

Джонні прокидався між четвертою й п'ятою ранку
і вимагав, щоб наймити на той час уже були в полі.
Він ходив, накинувши на плечі замість шарфа старий
мішок з-під картоплі, і завжди у супроводі велетен-
ського цапа, що ступав за ним, мов королівський
бойовий кінь. Цап накидався на кожного, хто сердив
Джонні Пета, а коли Джонні помер, цап упав на землю
і здох того ж таки дня. Їхні тіні, це знали всі, блукали
по занедбаному садку зі здичавілими яблунями, у по-
трощеному живоплоті і зламаній огорожі, у кімнатах
безверхого напіврозваленного будинку. Ніхто не хотів
там жити після смерті цапа і Джонні Пета. Не було на-
віть родичів, які успадкували б нажите добро.

— Якби цап не здох,— казав мій батько,— йому б, напевне, дістались і гроші, і житло.

— Нещасні донегольці,— казала, бувало, моя мати, стрічаючи привидів Джонні Пета і його цапа, коли йшла провідати Віллі та Джінні.— Ох, бідні донегольці.

Такі слова казала ще її мати, стоячи на порозі будинку, в якому виросла й моя мати; стара жінка дивилася на захід в ясний день і бачила білий вершечок гори Еррігал за шістдесят чи й більше миль, що височіла і блищала над Гведором і Россізом. Донегол біля виходу в безмежну Атлантику. З цього суворого берега, з безлісої місцевості, від клаптикових полів, розмежованих складеними без вапна стінами, від скель і гір, від маленьких озер, глухих боліт та океанського вітру молоді донегольці (юнаки та дівчата) колись ішли, багато хто босоніж, на схід найматися на багаті ферми вздовж долини Струли, Мурна і Фойла — це три гарні назви річки, що називається по-різному протягом своєї течії.

А інші хлопці, яким ледве виповнилося тринадцять, мандрували аж до Файфшіру чи Айршіру на картопляні поля. Вони ставали на вулицях, де наймали робітників, і ждали, щоб їх найняли фермери, і, дасть бог, випробували їхні м'язи в роботі. Останній такий ярмарок робочої сили я бачив в Омі на початку 1930-х, але тоді всі вже були добре одягнені, взуті і йому, хвалити бога, судилося недовго жити. Наближалась велика війна, вона обіцяла кожному роботу. Але моя мати, пам'ятаючи минулі дні і думаючи, напевне, більше про свою матір, ніж про нещасних мандрівних робітників, казала: «Бідні донегольці! Ох, бідні донегольці!..»

Тоді над зарослою, всипаною рудим піском bogeen, тобто стежкою — ольстерські пресвітеріани не вживали за тих часів гельських слів — дерева восени рясніли плодами на славу оранжевих лілей і доглянутої

землі. Агрus я найкраще пам'ятаю, бо якогось дня так пильно обстежив кущі, що набрав повний паперовий мішечок ягід (туди вміщалося чотирнадцять фунтів цукру), а мої старші сестри вилаяли мене за це. Щоб залагодити шкоду, я почав наколювати ягоди на шпичаки. Пізніше я зрозумів, що, коли плід зірваний — то зірваний назавжди, а ягоди на колючках не ростуть.

Якось після того три сестри — дві з них приїхали на канікули з Дубліна — сказали: «Заспівай пісню для Джінні й Віллі».

Деякі діти страшенно ніяковіють, коли дорослі просять їх заспівати чи почитати вірші. Насправді їх і не просять. Швидше наказують: ану встань і покажи свої здібності. І ти мусиш слухатися, мов той цуцик, що танцює в цирку, інакше тобі дадуть хльости і вкладуть спати без вечері. А іноді їх підкуповують — заспівай, то дамо тобі те чи те.

Якось, пам'ятаю — хіба ж я можу забути? — настоятелька жіночого монастиря в Дубліні дала мені коробочку шоколадних цукерок за те, що я при своїй матері і двоюрідній сестрі — вона була черницею — в присутності половини монастирської громади безсоромно проспівав:

Педді Дойл, що мешкав у Кілларні,
Бессі Тул гарпеньку покохав.
Та його і шпетила, й сварила,
А він слухав, наче мед спивав.

Для мене то був винятково щасливий день. Я довго дивом дивувався, де настоятелька взяла коробочку шоколадних цукерок. Адже коробочки з-під шоколадних цукерок не валялися під монастирями в ті важкі часи. А вона дістала її з кишені своєї сутани, спогади про неї та про мою пісеньку додавали мені сили (як сказав би поет), коли мене просили прилюдно виступити.

— Ти не виламуйся, а заспівай,— сказала найстарша сестра.

Надворі сяяло сонце. Лілеї похилились і бриніли, мов мідні дзвоники. Я це виразно чув. На кравецькому манекені, якого Джінні придбала на аукціоні, Віллі просушував котелок і стрічку, перед тим, як надіти їх для участі в оранжистській маніфестації на честь короля Вільяма та битви при Бойні. Стрічка була ніжно-блакитного кольору, а оранжисти, що носили такі стрічки, мали бути непитущими. Хоч було літо, та в каміні палахкотіла пірамідка з брикетів торфу, над нею свистував підвішений чайник, на столі біля дверей на протязі лежали свіжі ячні коржики, розкладені на три купки — темні, білі і посипані коринками та родзинками; їх пекла Джінні.

— Заспівай,— обізвалася друга сестра.— Розваж нас.

— Та він пічого не боїться,— грубувато сказала третя сестра.

І я справді перестав опиратися й заспівав пісню, яку вивчив від кузена, брата черниці: він у 1920 році був у таборі Ірландської республіканської армії у Сперрінських горах.

Ми йдемо у Дублін грізними полками,
Сонце осяває нам тривожну путь.
І багнети наші, наче блискавиці,
На чужинців-воріженьків упадуть.
Високо піднесли ми ірландський прапор,
І серця звитяга сповнює ущерть.
Ми йдемо із гаслом грізним і песхитним,
З прагненням єдиним,—

Воля або смерть!

Чайник сичав, пирхав, нарешті збіг. Джінні кинулася до нього раніше, ніж вода встигла бризнути на жар і здійснити сморід чи ошпарити мені литки, бо я саме стояв поряд і виголошував антипротестантщину

перед Віллі та манекеном у котелку та блакитній стрічці непитущого оранжиста. Мабуть, то був вірнопідданський оранжистський чайник. Віллі аж плакав зо сміху і витирав рукавом лівої руки очі та руді вуса. Найстарша сестра розгубилася і зніяковіло сказала:

— Краще декламуй, не треба співати. В нього виходить краще, коли він читає вірші.

Ось таке я втнув — і був гордий з того. Далі я пустився торохтити напам'ять грізну баладу з журналу «Наші хлопці»; це був найпатріотичніший часопис, що його видавала у Дубліні спілка «Брати-християни».

Вночі із Сарсфілдом ми мчали
Із Лімеріка — стріти
Обоз, що йшов до Вільяма,
Аби нас погубити.
Тепер мій чуб вже сивий,
Стирчить, немов солома,
Тоді ж, смолисто-чорний,
Він вився з-під шолома.

Тепер мене вже годі було спинити. Та Віллі нікому б і не дозволив. Він утішався. Зухвало, як усі оті жахливі хлопчаки, що мають дивовижну пам'ять, хоч інколи навіть не розуміють значення слів, я проторохтів їм усю баладу — вісім строф по вісім рядків — до тієї знаменної сутички біля Боллініті на схилі гори Манстер, під високою скелею, що й нині зветься скеля Сарсфілда.

Це було після облоги Деррі, битви при Бойні й поразки яacobітів на схилі гори Огрім на голуейській дорозі. Переможна армія вільямітів оточила недобитих яacobітів, що заховалися за стінами Лімеріка. Обоз із бойовими припасами, гарматами, ядрами та порохом, що мав покласти край облозі, повз через країну. Тоді Сарсфілд із добірними й витривалими воїнами, взявши провідником списника, на ім'я Прудкий Хоуган, що

знав кожну стежку, горбок, ямку, болото і кущик у горах Сілвер Майн, Кіпер та Слів Фелім, помчав уночі на північ, понад західним берегом великої річки.

Ми виїхали з міста,
Лиш зорі тому свідки,
А більш піхто не відав,
Куди мчимо ми й звідки.
В нас провідник тямущий.
І бродом — серед мли! —
Ми плюскотливий Шеннон
Без звуку перейшли.

Усе далі й далі заходили вони в гори, поки зненацька заскочили обоз, що стояв під доброю охороною за денний перехід від напівзруйнованих мурів міста. Як навмисне, за пароль у вільямітів було слово «Сарсфілд».

Вартівникові, мабуть,
Наснився рідний дім,
І він дитям безжурним
Згадав себе у нім.
Приснилась, певне, рідна
Англійська сторона,
Де райською красою
Буя в цей час весна.

Та вчувши брязкіт зброї
Полків, що йшли на бій,
Він миттю пробудився
І крикнув: «Гасло! Стій!»
«Сьогодні гасло — «Сарсфілд»! —
У відгук — мов яса.—
Вражині буде горе,
Бо Сарсфілд — це я сам!»

Віллі перестав сміятися — не від злості, а від захоплення. Це була гарна балада — і добре прочитана. Нічні вершники мчали на конях, підковамих задом наперед, щоб збити ворога з сліду. Табір захоплено. Під скелею в землі викопали велику яму, висипали в неї порох, зверху на нього склали гармати і піднесли смолоскипи.

Ми склали в купу здобич —
Гармати, ядра, порох.
І з гуркотом оглушним
Усе шугнуло вгору.

Усе це було давно-давно — навіть для оповідача в баладі. Його волосся, що колись, буйне й чорне, вилося кучерями з-під військового шолома, тепер сиве. Сарсфілд, доблесний граф Луканський, ватажок ірландської кінноти, давно загинув десь на рівнинах Ландена чи Нервіндена. Віллі мовчить, сумує за минулим. Джінні біля столу не терпиться налити чай.

Я в Сарсфілда був воїн,
Хоч і малий літами.
Ми — друзі-відчайдухи —
В боях разом літали.
Уже давно нема їх,
Хоробрих побратимів.
Вони ж і досі сняться,
В думках я й досі з тими,
Що місто захистили,—
Бо ж не могли здолати
Його ні Вільям впертий,
Ані його гармати.

Як вартовий, що його зненацька заскочили сонного на посту, так і мої сестри були вкрай приголомшені. Вони й досі це згадують. А я, коли йшов додому повз тіні Джонні Пета і його цапа, відчував: бідолашних

дівчат приголомшило те, що Вільям, якого переміг Сарсфілд, це, мабуть, сам Вільям Норріс. Ось чому баладу не слід було читати в його домі, бо то нечемність перед господарем. Але чого ж тоді Віллі так сміявся? Все це дуже дивне. Я тоді був ольстерець-щасливець, і про політику та давню ворожнечу між оранжевими й зеленими знав так само мало, як і про те, як росте агрус.

Вже коли я прочитав баладу, вони помітили мішечок агрусу, мішечок із чорного паперу, куди вміщалось чотирнадцять фунтів цукру. Тепер таких мішечків уже не випускають. Навіть паперу такого немає. Його називали «вертепний папір», бо з нього, пожмакавши, робили стіни Віфліємської печери у різдвяних «вертепах».

Одного разу, коли я шукав такий папір у Дубліні, щоб обгорнути книжки, мені сказали, що єдине місце, де його можна знайти, це якесь глухе містечко в Ланкашірі.

Джеймс Планкетт

ПРОСТІ ЛЮДИ

За дверима почулася важка хода Берна Тонмена, і Малліген перестав дослухатись до слів жінки, що сиділа навпроти нього. Його очі, досі бездумно звернені на стелю, явно зрадили себе: в них сяйнула полегкість. У занедбаній конторі, припнутий, мов у пастці, до розхитаного столика, на якому стояли телефон та добре припорошений диктофон і лежало кілька папок із справами профспілкового осередку номер шість, він уже з годину слухав цю жінку. Вона була вдова й домагалася роботи для свого сина. І вже кілька разів приходила сюди.

Загалом Малліген був терплячий. Двадцять років служби на дрібній посаді секретаря осередку навчили його цієї чесноти. А також позбавили ілюзій. Він уже не вірив, що люди, з якими службовий обов'язок змушував його мати справу, вдовольняться цілком обґрунтованим поясненням або чиюсь рішучу відмову приймуть за остаточну відповідь. Але цього ранку він почувався кепсько. Після важкої ночі в голові в нього стугоніла кров, долоні пітніли. Сонячне світло, хоч і притьмарене товстим шаром порошу на шибках, різало почервонілі очі. Малліген був непоказний чоловік із правильними рисами обличчя кольору сіруватого воску, одягнений у дешевенький костюм. Тепер йому найдужче кортіло встати і бодай на хвилину зайти до найближчої пивнички.

А раніше він міг вийти з контори, коли хотів. Тоді організація була нечисленна і секретар осередку мав відносну волю. Тепер усе змінилося. У фешенебельному районі міста красувався показний будинок профспі-

кового центру, де керівні кадри мали поліровані столи, телефонні та селекторні апарати й підлоги, вкриті сотнями квадратних метрів м'яких килимів. Вони запхнули Маллігена в тісну контору з кривими стінами неподалік вантажних платформ, щоб він міг ближче спілкуватися з незговірливими членами свого осередку. Але, знаючи Маллігена, не залишали його там на самого себе. Вони вимагали звітів. А також часто дзвонили по телефону, розраховуючи, що він сидить на місці й відповість їм. Коли Маллігена не було, вони розраховували, що Тонмен, робітничий представник, зможе сказати, куди він у біса завіявся.

Тонмен не перебив розмови, а став біля дверей, шаповливо чекаючи, поки жінка скінчить. Такого Малліген не сподівався.

— Я тільки домагаюся для свого сина пристойного місця, містере Маллігене,— сказала вона.

— Він матиме пристойне місце,— вдесьте відповів їй Малліген.— Хіба він не занесений до списку?

— Він у списку вже півтора року.

Розмова починалася наново.

Малліген з убивчою ввічливістю глянув на Тонмена.

— Ти до мене? — майже криком спитав він.

Тонмен підійшов ближче і, збагнувши натяк, сказав:

— Так, у невідкладній справі.

— Ось чуєте, мем,— звернувся Малліген до жінки.— Ви вже нам вибачте.

Вдова невдоволено кивнула головою. Коли вона вийшла і вже не могла їх почути, Малліген люто накинувся на представника:

— Цілу годину тебе, клятого, немає.

— Стривай,— благально озвався Тонмен.— По-перше, я себе не дуже добре почувую...

— А ти, хай тобі грець, думаєш, що я себе добре почувую? — крикнув Малліген.— Після того, в що ти мене втягнув учора ввечері!

«Наскільки я пам'ятаю, було якраз навпаки»,— подумав Тонмен, але нічого не сказав. Він звик, що його лаяли. А крім того, тепер мав багато важливішу справу.

— Бачу, що ти ще нічого не чув,— мовив він.— Вантажники застрайкували.

І так довгобразе Маллігенове обличчя ще дужче витяглося.

— Не може бути! Знов?

— Знов,— понуро відповів Тонмен.

— Де вони працюють?

— Вони не працюють,— терпляче пояснив Тонмен.

— Не чіпляйся до кожного мого слова!— гримнув на нього Малліген.— Сьогодні мене це дратує, як ніколи.

— Вибач,— мовив Тонмен.

Це був огрядний, великий чоловік з якимось непевним, сумовитим виразом обличчя. Він завжди сопів, ніби мав ядуху.

— Де вони страйкують, якщо це тебе краще влаштовує?

— У бухті.

— Господи милосердний!— простогнав Малліген, хапаючись за свій поношений капелюх.

Вони вийшли на залиту сонцем вулицю. Бухта була з другого кінця набережної. Міський транспорт туди не ходив, а це означало, що доведеться плуганитись дві милі смердючими вуличками, повз лікарню, яка обслуговувала тих жертв венеричної хвороби, що були надто бідні й не могли вдатися до приватного лікаря, та повз цілий ліс рипучих кранів, брязкотливих ковшів, хлюпінських лопатей і курних суден. Малліген зібрав подробиці про свою паству в барі «Матроський притулок» і заходився мовчки зважувати їх. Протягом трьох місяців це вже третій страйк у його галузі. В нього на столі саме лежав гостро написаний лист виконавчого комітету про несанкціоноване припинення роботи. В листі,

між іншим, наголошувалось на тому, що часто таке припинення роботи викликане невмінням відповідального службовця заздалегідь ужити потрібних заходів і залагодити дрібні конфлікти. Малліген знав, що виконавчий комітет діяв так під натиском громадськості. Преса розгорнула завзяту компанію проти несанкціонованих страйків, що завжди влучають, як вона висловлювалась, «у простого робітника». Уряд погрожував, що вживе законних заходів, якщо профспілка виявиться нездатною навести в себе лад. Керівники профспілки в покірних промовах запевняли, що підвищать дисципліну своїх рядових членів і не дозволять їм діяти свавільно. Роботодавці кілька разів погрожували локаутом. Проте ніхто з них не зважувався зробити перший крок. Роботодавці боялися виступів на інших підприємствах, які співчували страйкарям. Профспілкові організації не бажали вживати якихось заходів, що призвело б до розколу серед їхніх членів. Уряд, який мав дуже непевну перевагу в парламенті, не палав бажанням скористатися своїми правами, боячись, що цю його дію опоненти видадуть за спробу прикрутити робітників.

— Чого завжди страйкують у нас? — сказав Малліген.

— Тому, що це докери, — відповів представник, — а вони не мають пошани ні до бога, ні до людей.

— Уряд не може впоратися з ними, роботодавці не можуть, виконавча рада також не може. То як у біса втихомиримо їх ми з тобою?

— Я залишаю тебе, — мовив Тонмен. Він добув з кишені кілька дрібних монет, докладно перерахував їх, полегшено зітхнув і додав: — Чи, може, підеш зі мною?

— Ні, — відмовився Малліген. — Я краще піду до них. І хочу, щоб ти повернувся до контори й викручувався перед виконавчим комітетом скільки буде змога. Якщо вони подзвонять, скажи, що я вийшов у справах, але ти, мовляв, не знаєш, у яких.

— Розумію,— погодився Тонмен.

— Не кажи їм, що докери припинили роботу,— уточнив свій план Малліген.— Просто скажеш, що я пішов у службових справах, але ти не знаєш подробиць.

— Здайся на мене,— відповів Тонмен.

Вони попрощалися.

Після метушливого життя на пристані бездіяльність бухти особливо впадала в око. Судно без діла стояло під краном, ківш висів посередині між трюмом і стрілою крана. В кабіні димів цигаркою крановик. Час від часу він перехилявся, уважно прицілювався і спльовував. На містку, спершись на поруччя, застиг, немов якась абстрактна фігура, такелажник. Вантажники стояли гуртом. Ніщо не рухалося, тому здавалось, ніби їм на все нахчати. Малліген зітхнув у душі, нарікаючи на долю, яка прив'язала його до цієї зграї впертих, незговірливих, норовистих п'яниць. Коли він з'явився, до них підійшов і підрядчик.

— А ось і містер Малліген,— з полегкістю сказав підрядчик.

— Нічого страшного, містере Маллігене,— мовив Даффі, дебелий вантажник у захисній касці.— Як у вас справи?

Малліген навмисне помовчав. Хотів зважити, чого він тут досягне.

— Я знов телефонував,— почав підрядчик.

— А цього разу кому?

— Заступникові головного інженера.

— І що він сказав?

— Те саме, що й інспектор.

— Отже, відмовляється платити.

— Я теж весь час товчу їм це, містере Маллігене,— мовив підрядчик.— Вони тільки дарма гають час.

— Ви йому пояснили, що це оксид? — запитав Даффі.

— А ви як гадаєте? — сердито відповів підрядчик.

Він ненавидів Даффі. Малліген розумів його, бо й сам часто дратувався в таких випадках.

— І що це брудна робота?

— Ні,— стримано поправив його підрядчик.— Я сказав, що ви вважаєте її брудною.

Даффі потер підборіддя.

— Ви сказали йому, що як не буде доплати за бруд, то не буде й роботи?

— Бачите, що виходить. Я вам казав, що доплати не буде. Інспектор також казав. Те саме каже заступник головного інженера.

Всі казали те саме. Підрядчик, вважаючи, що знайшов слабке місце у вантажника, почав наступати.

— Отож, будьте розважливі. Ідіть на судно й починайте розвантажувати його.

Вантажники чекали, що вирішить Даффі. Той глянув угору, махнув крановикові рукою й гукнув на весь голос:

— Джеррі!

Крановик заблокував пульт управління, неквапом викинув у вікно кабіни недокурок і почав злазити додолу.

Підрядчик почервонів.

— Містере Маллігене,— благально мовив він,— у контракті сказано, що не можна припиняти роботи без попередження за сім днів. Профспілка збирається відповідати за це?

Поки Малліген щось непевно мимрив, розриваючись між необхідністю натиснути на гальма і страхом миттю стати непопулярним, Даффі покликав і такелажника. Постать на містку ожила, відчепила від себе ланцюг і рушила в напрямку трапа. Побачивши таку рішучість, Малліген зробив єдине, що міг.

— Давайте обміркуємо все,— мовив він підрядчикові.

Малліген побалакав з вантажниками й довідався, що вони зажадали доплати по шість пенсів за тонну. Його вмовили полізти в трюм і самому переконатися, що їхні вимоги справедливі. З його утлим здоров'ям це мало не доконало його. Потім він подався до контори підрядчика й заходився телефонувати по черзі директорам компанії. Нарешті додзвонився до директора-виконавця, містера Бегса. Щоправда, подумав Малліген, він людина порівняно нова. Але все ж таки вирішив спробувати щастя.

— Це Малліген.

— Хто?

— Малліген, секретар профспілкового осередку номер шість.

— А-а-а.

Тон директора-виконавця зраджував, що він чув це прізвище, але не схильний вести телефонні розмови з людиною такого низького становища.

— Я з приводу вантажників.

— Хвилинку. Ви підрядчик тих робітників?

— Ні, я секретар їхнього профспілкового осередку.

— Представник профспілки?

— Так, платний секретар.

— Чудово. Отже, ви напевне виконали свій службовий обов'язок і пояснили їм, що їхній вчинок хибний, що це порушення чіткої угоди між вашою спілкою і компанією, а тому страйк несанкціонований.

Поставали непередбачені труднощі. Малліген зам'явся.

— Ну так... Тобто ні...

— Ви начебто вагаєтесь?

— Так, звичайно, це страйк несанкціонований...

— Хвилинку. Ви підтверджуєте, що він несанкціонований.

З голосу директора-виконавця було знати, що він робить запис у настільному нотатнику. Маллі-

ген спітнів. Директор виявився педантом. Кепська справа.

— Стривайте хвилинку,— почав він.

— Прошу?

— Я мав на думці не те, що страйк несанкціонований...

— Тобто ви вважаєте, що він санкціонований?

Малліген побачив в уяві членів виконавчого комітету; вони дивилися на нього поважно й суворо.

— О господи... Ні...

— Але ж він має бути або таким, або таким. Будь ласка, скажіть, яким. Ми повинні знати, на що спиратися.

— Гаразд. Вважаймо, що він несанкціонований. Але я дзвоню не з цього приводу. Мені здається, що варто було б обміркувати їхні вимоги.

— Ви кажете, що страйк несанкціонований. У такому разі ваше завдання — пояснити тим людям, що вони повинні стати до роботи. Коли вони відмовляться, тоді обов'язок вашої організації — позбавити їх членства, а нас забезпечити людьми, які дотримуються профспілкових угод. Як представник профспілки ви повинні знати про це.

— Розумію...

— Не розчув.

— Кажу, що розумію.

Малліген повісив трубку, каючись, що захотів провадити переговори на такому високому рівні. Він ще раз спробував домовитися з вантажниками.

— Слухайте, хлопці,— сказав він.— Я бачу, що вантаж брудний...

— І ми бачимо.

— Але вам немає ніякої користі діяти свавільно. Дайте нам можливість розглянути вашу вимогу нормальним шляхом.

— Коли робота буде зроблена і вони зможуть дати нам дулю. Ні, дідька лисого,— сказав Даффі.

— Не гарячкуй. Ми зобов'язані угодою попереджати про страйк. Існує механізм переговорів.

— К бісу цей механізм,— мовив Даффі.

— Тоді мені залишається тільки вернутися і скласти рапорт виконавчому комітетові. Більше я нічого не можу зробити.

— Складай,— бадьоро сказав Даффі,— ти зв'язаний приписами. Ми тобі не дорікаємо.

Усі погодились, що це не вина Маллігена. Як-не-як, а він працює з ними двадцять років. Може, він і не найкращий їхній оборонець, але вони добре знають його, а він їх. Якщо міряти давніми суворими мірками, то треба визнати, що ті верховоди тред-юніонів, які засідають навколо конференційних столів і в арбітражних судах, такі самі далекі від Маллігена, як і від них. На жаль, він службова особа і мусить дотримуватися формальностей. Але вони не візьмуться до брудної роботи без додаткової плати через те, що службовці компанії чи профспілкові діячі люблять удаватися до чітко аргументованих документів, підписаних п'ятьма чи шістьма бюрократами з керівної верхівки. Отож вони склали свої лопати з довгими держаками, поскидали захисні шоломи та пояси й подалися обговорювати свої скарги за чаркою.

Тонмен віддано чергував біля телефону. Маллігеніві він нагадував собаку, який не зводить погляду з грамофонної платівки, чекаючи, коли почує голос господаря. З виконавчого комітету ніхто не дзвонив і це дивувало його, поки він сам не подзвонив туди, щоб скласти щоденний звіт. Там нікого не виявилось. Все керівництво було на засіданні.

Малліген з Тонменом подалися до пивнички. Тонмен, сидячи біля телефону, думав про страйк, і тепер поділився своїми висновками.

— Погані справи,— сказав він.

— Можна мені цього не казати. Дирекція не поступається. Я дзвонив Бегсові.

— Якому Бегсові?

— Новому директорові-виконавцеві. Він хотів знати одне: санкціонований цей страйк чи ні.

— Це теоретичний підхід до питання,— зауважив Тонмен.— Він, видно, шукає, як би роздмухати справу?

— Наче так.

— Господи, якраз вибрав час. Вантажники працювали минулого місяця на великих американських судах. У них є чим перебитися.

— Я й мав це на думці. І погода гарна, і гроші на пиво є. Вони не квапитимуться йти на поступки.

— І ще цей матч.

— Матч? Який?

— Важливий матч у Дейлімаунті. Збірної команди Ірландії з «Арсеналом».

— Боже, вони всі туди підуть.

— Я знав, що ти про це не згадаєш,— мовив Тонмен.

Увечері майже всі вантажники були п'яні. В портових пивницях тільки й мови було що про цей страйк. Берегові робітники й морські докери також минулого місяця розвантажували американські судна. Те, що має відбутися важливіший, ніж звичайно, футбольний матч, теж не лишилося поза їхньою увагою. Вантаж оксиду ставав усе брудніший і брудніший. Робітникам не дали захисних масок. Дирекція компанії погрожувала покликати робітників, що не належали до профспілки. У розпал цих розмов з'явилися вечірні газети. В одній із них упадав у вічі заголовок:

«Стихійний страйк несанкціонований, сказав представник профспілки».

Далі писалося: «Містер Малліген, секретар профспілкового осередку, визнав, що страйк несанкціонований. Це дає надію, що нарешті, після довгих зволікань, спілка вживе відповідних заходів проти своїх безвідповідальних членів, які нехтують угоди».

Малліген розгорнув газету у своїй кімнаті, яка містилася в жалюгідній старій халупі неподалік від будинку профспілки. Заголовок мало не звалив його зі стільця. Він нажахано перечитав його кілька разів, лишивши холонуту на таці склянку чаю.

Він не пішов до своєї контори. Здогадувався, і цілком слушно, що там на нього чигатимуть репортери. Здогадувався також, і також слушно, що з ними будуть розлючені представники вантажників вугілля. На хвилину він забув про місіс Лінч. Вона теж там була, стояла скраю. Їй спала на думку ще одна фірма, якій уранці він міг би порекомендувати її сина.

Ранкові газети також принесли погані новини. Вони писали, що оцінка профспілковим діячем страйку як несанкціонованого викликала велике невдоволення серед рядових членів, які вважають, що цю заяву зроблено без глибшого ознайомлення з їхньою справою. У відповідь на спробу компанії вивести вночі судно з бухти й перекинути вантаж в інший порт матроси підтримали докерів. Від громадськості ще раз вимагали жертви. Передова стаття хвалила профспілку за те, що вона нарешті зважилась тверезо оцінити становище.

Малліген переглянув усі газети за сніданком і знов ліг у ліжку. Там його й застав опівдні Тонмен. Малліген натягнув ковдру до самого підборіддя, і Тонменові здебільшого доводилось звертатися до його наляканих очей.

— Я прийшов по тебе,— сказав він.— Усі тебе шукають.

— Скажи їм, що я хворий,— відповів Малліген.

— По тобі цього не видно.

— Можуть же в когось боліти груди й ноги, хоч цього й не видно,— промурмотів Малліген.— І перед очима можуть миготіти плями.

— Ти вчора був здоровий.

— Був. Але, мабуть, чимось заразився на тому судні. Якимось мікробом, чи що.

— Вночі застрайкували матроси.

— Я читав. А все через той проклятий матч.

— Біля будинку профспілки зібралась була ціла юрба. Шукали тебе.

Малліген застогнав. Очі над ковдрою ледь вийшли з очниць.

— А сьогодні вранці тобі дзвонили по міжміському телефону із зборів у Корку.

— Генеральний секретар?

— Так, вимагав звіту.

— Я хворий, Тонмене.

— Який біс надав тобі ляпнути, що страйк несанкціонований? Це не твоя справа.

— Вихопилося, Тонмене. Я не це мав на думці.

— А тепер маємо халепу,— мовив Тонмен.— Якби ти тримав язика на припоні, за якийсь час усе втихомирилося б.

Малліген почав звинувачувати Бегса. Якби він повівся так, як завжди поводилося начальство, вантажники зволікали б, а дирекція протестувала б у пресі в стриманих статтях. Профспілка два-три дні зважувала б, чи виключити зі своєї організації страйкарів, чи справа була така важлива, що виправдувала негайне припинення роботи. Тим часом обидві сторони напевне знайшли б якусь раду, не допустивши до справжньої небезпеки.

Після обіду застрайкували берегові докери. У футбольному матчі збірна Ірландії виграла в «Арсенала» з рахунком три один. Це не дало Маллігенові задоволення. Заголовки газет були ще невтішніші: «Є загроза, що несанкціонований страйк пошириться на весь

Дублінський порт». А на другій сторінці якийсь репортер перейшов усяку межу. Своєму репортажеві про те, що профспілка має намір ужити дисциплінарних заходів, він дав заголовок: «Затятий несанкціонований страйк Маллігена треба припинити».

Затятий Малліген вернувся в ліжку і пролежав у ньому другий день. Ним зацікавився навіть міністр промисловості й торгівлі.

— Хто такий той Малліген? — запитав він свого секретаря.

— Якийсь дрібний службовець, — відповів той. — Мабуть, божевільний.

— Нема ніяких повідомлень з профспілкового центру?

— Нема. Будуть згодом. Вони засідають.

— Засідають тоді, як увесь порт закритий!

— Мабуть, тримаються осторонь.

— Кляті боягузи. Сподіваються, як завжди, скинути вину на нас.

— До речі, за цю справу береться міністр юстиції.

— Ради бога, не допускайте його до неї! І так уже маємо клопіт, а як втрутиться той судовик, буде ще гірше...

— Здається, вантажники виставляють пікети. Начальник поліції не знає, яких заходів йому вжити. По справедливості, йому треба було б дати наказ арештувати пікетників.

— Це ще погіршило б справу. Тоді уся та собачня урвалася б з ланцюга.

— Так. Але пікети дозволені тільки тоді, коли страйк санкціонований. Щось таке записане в законі про трудові конфлікти.

— Скажи йому, щоб забув про цей закон і поки що сидів тихо. І спробуй ще раз зв'язатися з кимось відповідальним у профспілковому центрі.

— Скидається на те, що через Бегса порт закриється. Він виявився досить дурним.

— Так. Я звелю Булменові побалакати з ним. Може дійти до загального страйку.

— Тепер не час іти на конфронтації. Подумайте про наш торговельний дефіцит.

— Я думаю про нього вже півроку. Роби що можеш.

Секретар пообіцяв, що робитиме. Але безнадійний вираз його обличчя не дуже підбадьорив міністра. Ці вічні службовці, хоч які вони приязні, всі фаталісти. Міністр зітхнув і підняв телефонну трубку.

Тонменові велося по-всякому. Після цілоденного страху, що його викличуть до виконавчого комітету, він пішов десь випити кухоль пива. Із трьох звичних йому пивниць його сполохали берегові докери, з якими він був зв'язаний ціле життя. Коли він заходив, вони оберталися до нього спиною. Глибоко засмучений, Тонмен плентався вулицями доку. На набережній, через певну відстань, йому траплялися полісмени — огрядні й здорові, які заміняли нічних сторожів, що теж приєдналися до страйку, і тому були сердиті, що їм доводиться виконувати чужу роботу. Судна були мертві, в тьмяному освітленні над ними примарними кістками стриміли крани. На вічному небі тільки подекуди блимали зірки. Заходилося на дощ. Часом Тонмен минав пивниці, з яких на тротуар падало світло. Жваві розмови, які долинали до нього, коли він наближався до пивниці, й затихали, коли він віддалявся, сповнювали його почуттям бездомності. Колись він знав кращі часи. Умів користуватися своїми кулаками і був вартий сам двох перших-ліпших полісменів. Він умів просто, без зайвих викрутасів, провадити переговори й торги, коли від посередника вимагалось лише круте слово й безоглядна сміливість.

Тепер усе змінилося. Листування, телефонні розмови, пункти наказів, параграфи рекомендацій — до таких речей у нього не було кебети. Але він мав лагідне й віддане серце. І ось коли докери відштовхнули його, воно так заболіло, що йому доводилось раз у раз зупинятися. А як він ставав, річка, крани, вітер, що ворухив сміття, завжди розкидане по набережній, кам'яниці й нечіткі обриси великих контейнерів у темряві будили в душі такий щем, що він, майже не спочивши, знов пускався йти.

Кінець кіпцем ця туга таки знов загнала Тонмена до пивниці. Там були моряки, але англійські, які не дуже знали його. Він уже взявся до свого пива, коли якийсь незнайомиць запитав його:

— Ви профспілковий діяч?

Тонмен відігнав від себе невеселі думки й відповів:

— Так.

— Бо я наче десь бачив вас. Ваше прізвище Малліген?

— Ні,— сказав Тонмен.

— А ви його знаєте?

Тонмен запитав незнайомця, хто він.

— Репортер. Хочу отримати додаткову інформацію. Цей страйк...

Тонмен перебив його, запитавши, чи він, бува, не кореспондент тієї лейбористської газети, яка перша назвала в заголовку страйк несапкціонованим.

— Це я,— відповів репортер з цілком зрозумілою гордістю.— А тепер я хочу продовження.

Тонменові була притаманна одна риса — ніколи не хапатися. Він спокійно допив своє пиво й відсунув кухню убік. Звук удару урвав балачку моряків. Вони вражено глянули на репортера, що простягся долі, а тоді захоплено — на здоровенного чоловіка, який так спокійно і вправно вклав супротивника. Бармен подав

знак двом помічникам, і ті витягли надвір безвладного репортера.

— Він тебе образив? — запитав бармен, витираючи кухля.

Проте Тонмен не був схильний провадити порожню розмову.

— Йому хотілося продовження, — відповів він і ви-йшов з пивниці.

— Розмова з Булменом була довга, але я не шкодую, що згаяв час, — сказав міністр.

Страйк тривав третій день, проте міністр був на диво веселий.

— Вона дала якісь наслідки? — запитав секретар.

— Дасть. Виявляється, Бегс тут цілком нова людина, приїхав сюди з Англії. Він поставився зверхньо до того Мелоні.

— Маллігена, — поправив його секретар.

— Байдуже, як його звати. В кожному разі Булмен зробив догану Бегсові, що той піймав Мелоні на слові, а тоді пустив в обіг те безглузде твердження, буцімто страйк несанкціонований. Через це вже ніколи було шукати якогось порозуміння.

— Непогано повівся головний директор, — схвально мовив секретар.

— Булмен на все погодився. Надто він досвідчений, щоб допустити до загального страйку в доках.

— І що ж можна зробити?

— Я маю подати свої пропозиції головному арбітрові. Компанія і профспілка повинні заявити, що приймають їх.

— Проти волі, думаю.

— Звичайно. Колегія директорів задля людського ока запротестує проти втручання ззовні в її справи. Але вдовольнить вимоги профспілки. Здається, для цього є вагомі підстави.

— Це означає приставити один одному пістолета до голови. Мені знайомий такий маневр. Але як профспілка вестиме переговори, не оголосивши, що страйк санкціонований?

— Її керівництво було відсутнє. Воно визнає, що то був цілком хибний крок. За таких обставин обидві сторони не звертають уваги на... гм... формальні неузгодження.

— Он як. Цілком хибний крок. Отже, хтось опиниться за бортом. Бідний Малліген.

— Але ж він дурень. Зробив те, на що не мав ніякого повноваження. Я випадково, неофіційно чув, що він сховався в ліжку...

— А що з Бегсом? Коли виходити з принципів чистої справедливості...

— Ну, ну,— лагідно дорікнув йому міністр.— Що таке чиста справедливість?

Секретар зітхнув.

— Філософська абстракція. Мені доповіли, що міністр юстиції знов береться до цієї справи.

Це була тема, до якої, вважав міністр, він не міг поставитись байдуже.

— Партач! — мовив він.

— Надійшла скарга про бійку в порту. Робітничий представник затопив кулаком у пику одному журналістові в якійсь пивниці. Я просив їх не поспішати.

— Добре. Нам не треба, щоб саме тепер серед робітників з'явився мученик. А за що він його вдарив?

— Бозна за що. Той журналіст — один із тих, хто під крикливим заголовком надрукував матеріал про те, буцімто Малліген заявив, що страйк несанкціонований.

— Він дуже постраждав?

— Здається, йому розбито носа.

До міністра повернувся добрий гумор.

— Чудово,— мовив він, потираючи руки і всміхаючись невідомо чого.

П'ятого дня страйк припинився, і робітники повернулись до праці. Профспілка взялася досліджувати, за яких обставин припинено роботу; міністрові довелося сказати кілька гострих слів про те, що з ірландськими робітниками також треба рахуватися; колегія директорів визнала, що в цій справі були незвичайні фактори, і вдовольнила вимогу страйкарів. Це коштувало близько двадцяти чотирьох фунтів, бо підставу для доплати мали лише дванадцять вантажників. Так небезпека була відвернута і водночас честь усіх зацікавлених лишилась незаплямована. Тільки Малліген не мав чого радіти. Отримавши виклик виконавчого комітету, він, на наполегливе прохання Тонмена, підвівся з ліжка і того ж таки вечора з'явився перед очі секретарів. Коли він увійшов у супроводі робітничого представника Тонмена, що, зажурений, важко ступав поряд, вони обернули до нього свої кам'яні обличчя.

Генеральний секретар зачитав довгий список страйків у тому осередку, за який відповідав Малліген. Він дорікнув йому за нерозважливість: навіщо було називати страйк несанкціонованим? Якби вони не повели справи так делікатно, компанія наполягла б, щоб робітники стали до праці ще до переговорів, і профспілці, згідно з приписами, довелося б ужити дисциплінарних заходів, тобто виключити вантажників зі своєї організації. У відповідь могли застрайкувати інші робітники в порту, що напевне призвело б до їхнього виходу з профспілки, а це була б вода на млин конкурентів, які мають ту саму сферу діяльності. Отже, Малліген, закінчив він, виявився цілком некомпетентним і неспроможним керувати відносно невеликим числом членів профспілки.

Малліген, у своєму старому костюмі, з сірим, воскового кольору обличчям, був ще дужче пригнічений, ніж завжди, і давав плутані відповіді протягом усієї розмови. Раз він послався на хворобу.

— Тобто ви лягли в ліжко, щоб уникнути відповідальності.

— Ні. Я був хворий. Ось Тонмен може потвердити.

— Не дуже схоже на правду. Сумніваюся, що знайдеться бодай один член виконавчого комітету, який вам повірить.

Малліген окинув поглядом секретарів. На їхніх кам'яних обличчях проступала недовіра.

— Вигляд у нього був дуже поганий, коли я прийшов до нього, — самовіддано підтримав Маллігена Тонмен.

— Тому, що він злякався. Це найгірша риса. Спершу він робить заяву, на яку не вповноважений. А тоді не має сміливості відповісти за свій вчинок. Маллігенова раптова хвороба — найнеймовірніша частина цієї препоганої справи.

Після цього Малліген стулив рота. Та коли обговорення скінчилося і секретарі, перше ніж попросити його вийти, запитали, чи він хоче щось сказати, він кілька разів ковтнув слину і безнадійно обвів поглядом цю чужу йому, холодну велич: довгий полірований стіл з попільничками й нотатниками, портрет останнього генерального секретаря, який прикрашав стіну навпроти нього, вкриту килимами підлогу, що доповнювала зі смаком підібрану, стриману розкіш кабінету. Тоді почав говорити.

— Я знаю, що трохи дав маху. Я не з тих, кого б ви могли назвати сильним у писанні чи складанні рапортів. Я не мастак провадити переговори...

Хтось гмукнув і загуркотів стільцем.

— Усе це я знаю так само, як і ви. Колись із мене була більша користь. Доводилось мати справу з поліцією та зі штрейкбрехерами. Членів профспілки було небагато, сама вона містилася в кімнаті над однією пивницею в доку. Завжди не вистачало грошей, і часто ми в Тонменом працювали без ніякої платні. Не раз

ми видавали страйкарям допомогу, а самі ходили вулицями й думали, де взяти шматок хліба і знайти куток на ніч. Але я був здатний згуртувати докерів, сказати роботодавцям, чого ми хочемо й за що твердо стоятимем, поки його досягнемо. Думаю, що більше мені нема чого додати. Часи змінилися. Двадцять років тому не було ані арбітражних судів, ані переговорних комісій. А крім того, люди, з якими я маю справу, не такі, як вам здається. Вони схожі на мене й Тонмена. Вони діють давніми методами. І не розуміють різних там угод. Колись угод, єважай, не укладали. Робітники, по-моєму, живуть давніми уявленнями. Запевняю вас, щө вам не вдасться змінити їх дужче, ніж удалось мені. Та навіть якщо вони тепер ладні вчинити наді мною самосуд, вони чудові люди. Кращих вам годі знайти. Вони дотримуються своїх засад чесності й відвертості. Оце й усе, що я мав сказати.

Коли вони потім верталися додому, Тонмен похвалив Маллігенове останнє слово: мовляв, так гарно ніхто не виступав.

— І яка з нього користь? — сказав Малліген.

— Не применшуй себе,— спробував утішити його Тонмен.— Дуже переконлива промова. Я певен, що вона вплине на них.

— Та де там,— відповів Малліген.— Це все одно, що пробувати добути сльозу зі скляних очей.

Постановою виконавчого комітету звільнити Маллігена від обов'язків секретаря на три місяці могла б і скінчитися ця справа, якби Тонмен не взяв її так близько до серця. Звістка про постанову дуже його зажурила. Не сходила йому з думки цілий день у неділю. А в понеділок увечері погнала його до однієї із звичних пивниць, яких він досі уникав через ставлення до нього вантажників. Він стояв сам коло прилавка,

попиваючи віскі й плекаючи невизначний намір улучити хвилину і знайти привід помститися. Спершу відчуженість робітників зміцнювала це бажання. Але поступово почала діяти в протилежному напрямку. Його охопив безмежний смуток. Він стояв мовчазний, задуманий і все пив віскі, поки, на подив присутнім, по його грубих щоках не скотилися дві сльозини.

— Оце чудові люди, нічого не скажеш,— промовив він уголос.

Усі обернулися до нього. Даффі підвівся зі стільця й підійшов ближче.

— Що сталося, друже? — запитав він.

— Не зви мене другом. Я забороняю тобі звертатися до мене,— відповів Тонмен.

Даффі побачив, як у очах у Тонмена з'явилося ще дві сльозини і скотилися додолу. То було страхітливе видовище: цей дужий, велетенський, мов гора, чоловік плакав.

— Сили небесні! Тонмене, що тебе журить?

— Друзі до першої біди,— відповів Тонмен.

— Тут таких немає.

— Пусті слова. Ми з Маллігеном думаємо інакше.

— А що, по-твоєму, нам робити? Піднести йому в подарунок годинника з ланцюжком? Він хотів нас продати.

— Неправда. То Бегс видер у нього те слово.

— Чому ж тоді він не спростував його?

— Не міг. Він не мав на те права без керівництва профспілки. Він працює з вами понад двадцять років, а тепер, коли його спіткало лихо, ви кинули його напризволяще.

— Чому він не сказав нам, що Бегс припер його до стіни?

— А як він міг сказати? — запитав Тонмен.— Він же був хворий.

Даффі запросив Тонмена випити разом. Спершу той відмовлявся, але Даффі не відступав, і врешті він таки погодився.

— Забудьмо про те, що було,— мовив Даффі, підіймаючи чарку.

— Легко тобі казати. А як бути з Маллігеном? Керівництво звільнило його від обов'язків секретаря.

— Як звільнило?

— Отак і звільнило. На три місяці.

Даффі витріщив на нього очі.

— Он які вантажники збирають жнива.

— Тред-юніонізм тепер обернувся в суцільний бюрократизм,— мовив Тонмен.— Так часом казав Малліген.

— Чому? — запитав Даффі.

— Бо наше начальство схоже на роботодавців. Має ті самі методи і погляди, що й клас капіталістів.

Це також були Маллігенові слова. Тонменові вони дуже подобалися.

Даффі задумався.

— Ми спробуємо змінити їхній тон,— сказав він.

Так прізвище Маллігена ще раз з'явилося в заголовках газет. Вантажники й берегові робітники після довгої наради під час перерви на сніданок виступили з вимогою поновити його на роботі. Вони пішли в місто на чолі з Джозефовим духовим оркестром, який випадково мав репетицію в тому районі й погодився взяти участь у їхньому заході. Робітники несли транспаранти. Одні вимагали: «Ніяких звільнень з роботи». Інші, конкретніші, виявляли свою жадобу справедливості словами: «Ми хочемо Маллігена». Булмен, головний директор компанії, подзвонив міністрові промисловості й торгівлі, але секретар відповів йому, що міністр уже веде розмову з профспілковим центром.

— Передати йому, що ви погоджуєтесь на переговори?

— Про що тут вести переговори? Хіба я можу поновити на службі того проклятого профспілкового секретаря? Не будьте дурнем.

Секретар, якому не сподобалося, що його звуть дурнем навіть такі люди, як головний директор, вирішив бути обачнішим.

— Тобто, чи ви дозволите вийти їм на роботу, якщо ми домовимося з ними, чи зважиться на локаут абощо?

— Я хочу, щоб вантажники якнайшвидше стали до праці. Як ви гадаєте, багато вантажу ми перевеземо портом, що відчиняється й зачиняється, немов мелодіон¹, хай би його чорти забрали?

— У такому разі,— сказав секретар, що почав зважувати свої слова від тієї миті, коли головний директор назвав його дурнем,— я б настійливо радив вам тримати містера Бегса якнайдалі від джентльменів із преси.

Секретар пішов доповісти про свою розмову міністрові.

— Не треба зважати на Булмена,— мовив міністр.— Я зв'язувався із профспілкою. І сказав їм, що коли вони не впораються зі страйком, то я матиму право оголосити їхню організацію поза законом. Вони відповіли, що сподіваються припинити страйк.

— Поновивши на службі Маллігена?

— Так. Певне, що на це доведеться піти.

— А ви справді гадаєте, що могли б оголосити таку організацію поза законом?

— Міг би хоч завтра. І міг би розраховувати на тверду громадську підтримку.

— Але ж це було б недемократично.

— Отож-бо. Крім права на працю, людина має таке

¹ Музичний інструмент.

саме важливе право відмовитись від праці. Десь у душі я співчуваю тому Малеркі. Я не можу цього казати, але це правда.

— Дивно, але я також співчуваю йому. Отже ви гадаєте, що хоч би що казали філософи, людина не є істота, наділена розумом.

— Не знаю. Мене цікавить у людині тільки істота, наділена політичним чуттям.

— Ви згадали про політику,— мовив секретар.— Цікаво, як профспілка поновить на службі Маллігена й не втратить своєї гідності?

Профспілка виявилась на висоті. У пресі з'явилась коротенька замітка:

«Зловмисна чутка про те, що секретар одного із осередків вищезгаданої профспілки звільнений від своїх обов'язків, уже призвела до прикрих непорозумінь серед наших членів. Річ у тім, що секретар, про якого йдеться і який допомагав керівництву профспілки залагоджувати останній конфлікт у Дублінському порту, тиждень лежав хворий і йому у зв'язку з хворобою надано тримісячну оплачену відпустку. Оскільки ж той секретар повідомив керівництво, що він уже почуває себе досить здоровим, щоб повернутись до праці, йому, згідно з його бажанням, наказано приступити до своїх обов'язків з завтрашнього ранку».

Коли ввечері Малліген і Тонмен святкували цю подію, до них приєдналося чимало вантажників. Другого ранку ожили крани, заторохтіли запряжені кіньми тягачі, замигтіли лопати з довгими держаками в переповнених курявою трюмах. Червоне, наче мідяне, сонце інколи пробивалося крізь густу запону теплого туману. Прапори на суднах мляво звисали донизу, а на річці, як завжди тихого ранку, застигли масні плями,

коли Малліген ішов до своєї контори. Місіс Лінч уже чекала на нього перед дверима. Він подав їй стільця і приготувався спокійно слухати. Він був страшенно терплячий. Але час від часу думав, де тепер Тонмен. Поки жінка говорила, він з дедалі більшим напруженням дослухався, чи не почує на східцях очікуваної важкої ходи.

Вільям Тревор

ДАЛЕКЕ МИНУЛЕ

У містечку та й в усій околиці їх мали за безневинних диваків. «Чудії»,— казали про них люди, і з часом у цьому слові уже вчувалась своєрідна симпатія.

І брат, і сестра успадкували однакову зовнішність, до того ж завжди були худі й неговірки між собою. Обое кістляві й вилицюваті, вони мали блакитні, аж білясті очі й гострі правильної форми носи. Такий самий з виду був і їхній батько, тільки він мав на щоках руде ластовиння та й узагалі вирізнявся легковажною і безтурботною вдачею. Колись їхня родина відома була як «Міддлтони з Каравея», але тепер брат і сестра звалися просто Міддлтони, бо садиба та — Каравей — вже ні для кого нічого не означала, хіба тільки для них самих.

Мали вони дім за три милі від міста, чотири корови герефордської породи і трохи курей. Дім був великий, збудований ще за часів Георга II — пам'ятка, що відображала славу й пізніший занепад родового добробуту. Чим більше старіли брат і сестра, тим менше захищав від негоди дах, ринви точила іржа, а риштаки все густіше заростали травою. Подейкували, нібито їхній батько віддав у заставу успадкований маєток, щоб мати змогу забезпечувати винами та шовками якусь католичку з Дубліна. Коли він помер 1924 року, дочка й син виявили, що вся їхня власність зводиться до дванадцятьох акрів землі. Сусіди казали також, що через ці знегоди вони стали ще витриваліші і полюбили рештки Каравея дужче, аніж могли полюбити він — дружину, а вона — чоловіка, якби коли-небудь надумали одружитись. Своє безталання вони ставили

на карб тій католиці з Дубліна, що її самі зроду й у вічі не бачили, та новому національному устроєві Ірландії, якомсь у свій дивацький спосіб пов'язуючи одне з одним. Мовляв, за часів британського врядування такі жінки знали своє місце: тоді в усьому був лад.

Двічі на тиждень, у п'ятницю і в неділю, Міддлтони приїжджали до міста — спершу в двоколці, а пізніше у машині марки «форд-англія». Ні в крамницях, ні в інших місцях вони не приховували, що зберігають вірність минулому. В неділю вони ходили на відправу у протестантський собор святого Патріка — цей храм приваблював їх тим, що в ньому й далі читали молитви за здоров'я короля, дарма що Ірландія вже не визнавала його влади. Революційний режим довго не втримається, спокійно зауважували вони превелебному Пакемові; який сенс у цих пофарбованих в зелений колір поштових скриньках, у цій мові, якої ніхто не розуміє?

У п'ятницю, коли вони, обоє у випрасуваних твідових костюмах, везли до міста по сім чи й вісім дюжин яєць, їх супроводила зграя рудих сетерів, яких завжди тримали у Каравеї. Вони продавали яйця в бакалійню Ке, а тоді заходили в ту її частину, що правила за буфет, випити чарочку з господинею. Містер Міддлтон брав звичайно віскі, а його сестра — вино «тіо-пепе». Їм обом приємні були ці відвідини, бо вони любили місіс Ке, та й вона їх любила. Після того вони купували дещо в крамницях, обміркувавши з їхніми власниками останні новини, і йшли до готелю Гілі перехилити ще по чарочці, перш ніж вирушити додому.

Їм подобалось потрошку випивати в колі городян, і саме завдяки цьому — незважаючи на їхню вірність минулому — в них склалися досить приязні стосунки з городянами. Гладун Дріскол, власник м'ясної крамнички, навіть завів звичку жартувати з ними про минуле, коли зустрічав їх чи то в готелі Гілі, чи то в

своєму закладі, де він стояв за прилавком і нарізав їм тоненькими шматочками м'ясо на відбивні або печінку.

— Ви ще не забули тих часів, містере Міддлтон? Я б тоді чкурнув як кролик, коли б ви тільки пальцем мені погрозили.

І Гладун Дріскол, похитуючись на п'ятах зі склянкою міцного портеру в руці або ж кладучи на терези їхнє м'ясо, знову заходився реготом.

— Тоді у вас в очах була така настороженість, містере Дріскол,— лагідно зауважувала міс Міддлтон, і собі всміхаючись на згадку про ту далеку минувшину.

Дріскол і з ним фермер, на ім'я Магір, та ще один, що звався Брін, стояли тоді у холі в Каравеї, кожен з дробовиком у руці. А брат і сестра Міддлтони, як і їхні мати, батько й тітка, сиділи замкнені в кімнаті нагорі. Більш нічого під ту пору й не сталося: чекали на появу британських солдатів, але ті не прийшли, і люди у холі кінець кінцем облишили своє вартування.

— Різанини їм треба було,— заявив Міддлтон-старший, коли вони пішли.— Кляті розбишаки!

Потім настала друга світова війна. У місті була фабрика рукавичок, якою володіло подружжя Вінкельманів, німців за національністю; і от Міддлтони запідозрили, що вони шпигуни третього рейху. Городяни сміялися з цього, бо добре знали Вінкельманів і не могли брати на віру останню химеру Міддлтонів. «Та не зважайте на них»,— казали вони неабияк занепокоєним власникам фабрики.

Незабаром після закінчення війни превелебний Пакем помер і його заступив превелебний Госфорд, представник молодшого покоління; він, як і решта жителів міста, теж сміявся з Міддлтонів і вважав їх анахронізмом. Вони запротестували, коли в соборі святого Патріка перестали читати молитви за королівську родину, але превелебний Госфорд був переконаний, що їхні протести так само безглузді, як і ті молитви.

З якої це рації виголошувати молитви за монархію сусіднього острова, коли їхній власний острів має тепер свого законно обраного президента? Міддлтони нічого не відповіли на цей аргумент. У присутності превелебного Госфорда вони демонстративно підвелись на ноги, коли по «Бі-бі-сі» заграли «Боже, бережи короля», а в день коронації королеви Єлизавети II поїхали в місто, виставивши перед заднім склом свого фордика британський прапорець.

— Містере Міддлтон, бійтеся бога! — засміявся Гладун Дріскол, коли побачив той прапорець, беручи з вітрини своєї крамниці таріль зі свининою.

Міддлтони вибачливо посміхнулися. Сьогодні у Співдружності націй велике свято, пояснили вони, чим ще дужче розважили Дріскола. Пізніш він переказав це їхнє пояснення у шинку Фелана.

— Її британська величність! — зареготав його приятель Брін.

Розташоване у мальовничій долині з багатими на рибу річками та болотами, де водилося також чимало дикого птаства, містечко процвітало завдяки зростанню післявоєнного туризму. Готель Гілі тепер працював цілу добу й називався «Новий Ормонд». Крамарі пооздоблювали вітрини крамниць, а містер Гілі став організовувати щорічні «Фестивалі лосося». Навіть канонік Келлі, котрий попервах ганив поведінку туристів і особливо жіночі сукні, зрештою мусив визнати, що мораль його пастви не піддалася згубним впливам. «Дякувати господу богові та здоровому розумові», — прорік він, маючи на увазі бога й свої проповіді. З часом він навіть почав пишатися тим, що в їхньому місті гостюють люди з інакшими поглядами на життя, і що моральні цінності його парафіян не зазнали від цього ніякої шкоди.

У місцевих бакалійників з'явилися тепер імпортні сири — брі, камембер, порт-салют, а також розмаїті

вина. Взірцем для наслідування став коктейль-хол у «Новому Ормонді», місіс О'Брайєн, дружина адвоката, раз-двічі на рік стала влаштовувати вечірні прийоми, зобов'язавши чоловіка готувати коктейлі з джину й мартіні у високих склянках, у той час як сама вона частувала гостей горіхами та японськими крекерами. Звичайно сюди заглядав і канонік Келлі і кожного разу переконувався, що все відбувається цілком пристойно. Щоправда, він не визнавав мішаних напоїв, воліючи звичну свою скляночку «джоиа джемісона».

З вікон монастиря Лорето черниці бачили довгі лискучі автомобілі з номерними знаками Великобританії; вітер доносив до них голоси з англійським та американським акцентами. Матері причепурювали своїх дітей і посиляли у гольф-клуб трохи приробити, підносячи гравцям м'ячі. Кондитерські торгували святковими сувенірами. Випечені на соді підрум'янені хлібчики з коринкою із пекарні Мерфі-Флуда прославилися як справжній делікатес. Містер Гілі вдвічі збільшив кількість офіціанток з місцевих дівчат, які обслуговували ресторан у його готелі, і взимку 1961 року найняв будівельників для дальшої розбудови свого закладу, на що банк «Манстер і Ленстер» дав позичку у двадцять дві тисячі фунтів.

Але якщо містечко процвітало, то Каравей дедалі більше занепадав. Міддлтонам уже було за шістдесят, і вони примирилися з тим, що рік у рік житиметься їм усе важче. Удвох вони вибиралися на просторе горіще свого дому й розставляли старі пофарбовані бляшанки та блюдечка з-під вазонів у тих місцях, де протікав дах. Вечорами обоє сиділи над своїми тоненькими котлетами в колись такій вишуканій їдальні — по-своєму вона й досі була б вишукана, якби не побляклі меблі з облупленою політурою та не вицвілі шпалери. У холі на них згори з портрета в позолоченій рамі, оздобленій слоновою костью, дивився батько, в

уніформі ірландського гвардійця британської армії. Йому колись випало розмовляти з королевою Вікторією, і хоч братові й сестрі було вже за шістдесят, їм і досі чувся мов живий голос батька, коли він казав, що бог, імперія і королева — це воістину неподільна трійця в чесному солдатському серці. У холі висів також фамільний герб і вишитий на старовинному ірландському полотні хрест святого Георга.

Собака, який тепер супроводив Міддлтонів, називався Терлоч. Господарі з жахом думали, що ж буде, коли він здохне, знаючи, що вибриків ще одного щеняти їм не витримати. Псові було тринадцять років; він уже осліп, напівоглух і ледь переставляв ноги. Своїм виглядом Терлоч нагадував Міддлтонам про їхній похилий вік і про те, як тяжко їм стало доглядати корів та курей. Щоразу нетерплячіше дожидали вони п'ятниці, коли побудуть у товаристві такої гостинної місіс Ке, погомонять у готелі з містером Гілі. Тепер вони якомога довше затримувалися в місіс Ке і в готелі, та й у крамницях, а додому їхали повільніше. Брат і сестра все так само зберігали вірність далекому минулому, хоч воно вже примерхло в їхній пам'яті, і коли вони згадували в розмовах, яким був колись Каравей та як їхній безпутний батько зустрічався з королевою Вікторією, слухали їх без роздратовання.

У містечку приїжджим розповідали про Міддлтонів, і ці розповіді справляли враження. Це дуже приємно, погоджувався не один із приїжджих, що давні рани цілком загоїлися: Міддлтони й досі вірні минулому, а проте у місті їх поважають. Коли 1958 року міс Міддлтон захворіла на запалення легень, канонік Келлі двічі на тиждень їздив до Каравея й привозив курчат та молодих качок, що їх готувала його економка. «Ідеальні брат і сестра», — так прилюдно висловлювався канонік про Міддлтонів, звичайно при тому до-

даючи, що краще вже ексцентричні погляди, ніж злостивість. «В нашому місті ми можемо не сходитись думками, але нам не обов'язково стрілятися», казав містер Гілі в коктейль-холі, а його клієнти відповідали на ці слова: ось що значить жити у християнській країні. Приїжджі сприймали з подивом той факт, що Міддлтони купують тепер м'ясо у чоловіка, котрий колись замкнув їх нагорі в їхньому власному домі, а сам чекав унизу, щоб стріляти в солдатів. «Що ж — вік живи, вік учись», — зауважували туристи містерові Гілі.

Міддлтони в душі розуміли, що живуть чудним життям. Самотньо лежачи кожне у своєму ліжку, вони не раз уночі запитували самі себе, чому їм було не продати Каравея сорок вісім років тому, коли помер батько. Невже їх так притягувало родинне гніздо? І чому вони так уперто підтримували в собі цю прив'язаність? Вони не знали, чому так сталося, та й не дуже докопувалися. Просто, само собою вийшло, що вони залишилися в Каравеї: переїхати кудись означало б виявити боягузтво. Однак тепер їм часто здавалося, що схилання перед далеким минулим — то в них така собі гра. А під іншу годину те минуле здавалось не менш реальним і важливим, ніж рештки їхньої землі, ніж сам їхній дім.

— Чистий жах! — заявив містер Гілі одного дня в 1967 році. — Ви чули, містере Міддлтон, про вибухи бомб у поштових конторах у Белфасті?

Містер Гілі, з коротко підстриженою чуприною і червоним обличчям, говорив це пополудні у своєму коктейль-холі, аби лиш підтримати розмову. Приблизно такими самими словами він коментував події на півночі Ірландії і за сніданком, коли підводив погляд від «Айріш індепендента». І так само казав кожен у місті: що вибухи бомб у поштових конторах у Белфасті — це жах.

— Кепські справи,— зауважив Гладун Дріскол, загортаючи Міддлтонам їхню порцію м'яса.— Ми не хочемо, щоб знову ожила давня колотнеча.

— Ми перші її не хотіли,— нагадала йому міс Міддлтон.

Він засміявся, і вона засміялась, і брат її теж. Справді, то якась гра, подумалось їй: хіба ж воно може бути таким самим реальним і важливим, як, скажімо, недуги й клопоти старого різника, що страждав від ревматизму, але не хотів закривати своє діло? І, може, її брат у глибині душі теж так думає?

— Ходім, Терлоч,— сзався брат, погладивши носком черевика рудого сетера; і сестра подумала: ніколи не вгадаєш, що в нього на думці. В усякому разі не те, про що хотілося б поговорити.

— Я поклав також трохи обрізків для собаки,— сказав Гладун Дріскол — він тепер часто так робив, мовляв, однаково ж йому ті обрізки викидати. Тоді, коли він чекав солдатів у холі, в домі теж був рудий сетер; настрахані його грізним виглядом, Брін і Магір загнали собаку в підвал.

— У вас золоте серце, містере Дріскол,— промовила міс Міддлтон, вдячно киваючи і всміхаючись до різника.

Він був одного з нею віку — мав шістдесят шість років, і вже давно мусив би закрити свій заклад. Він би так і зробив,— пояснив якось Дріскол братові з сестрою,— якби мав сина, якому міг би передати крамницю. А що треба було спродуватись, то коли надійшов момент остаточно зважитися, у нього не стало духу.

— Точнісінько як ми з Каравеем,— зауважила міс Міддлтон, хоча насправді це було зовсім не те саме.

Щовечора вони сиділи у просторій старій кухні, слухаючи новини. Тривожні події відбувалися лише у Белфасті й Деррі, повідомляло радіо; в інших місцевостях

стях тихо й мирно. А по п'ятницях вони прислухалися до розмов у барі місіс Ке і в готелі.

— Зате, хвала богу, у нас на півдні все спокійно,— не раз повторював містер Гілі.

Після того, як до Північної Ірландії прибули перші підрозділи британської армії, люди вже не так часто казали, нібито скрізь,— крім Белфаста й Деррі, тихо й мирно. Сутички сталися у графствах Фермана й Арма, у селах і містечках біля кордону з Півднем. Пішов у відставку один північноірландський прем'єр-міністр, а тоді другий. Армія непопулярна серед населення, писали газети; уряд запровадив політику інтернування. У містечку, в протестантському соборі святого Патріка і в католицькій церкві Спаса, проголошували молитви за мир, але мир не наставав.

— Ми погоріли, містере Міддлтон,— сказав якоїсь п'ятниці хазяїн готелю.— Якщо цього літа буде кілька канадцять туристів, то й то добре.

— Чому це?

— Бо так, хто ж захоче їхати до країни, в якій така колотнеча!

— Але ж це тільки на півночі.

— Спробуйте пояснити це нашим туристам!

Процвітання містечка надійшов край. До кордону було понад шістдесят миль, проте відгомін війни доносився й сюди. Городяни почали ремствувати, що падає добробут, і дедалі частіше чулися такі самі розмови, як і в далекому минулому. Заговорили про насильства з одного, а тоді й з другого боку, про гвинтівки та вибухівку, про права народу. Торгівля дуже підупала; прикрий настрій запанував і в барі місіс Ке, і в спорожнілому готелі.

Коли тепер по п'ятницях приходили Міддлтони, залягала мовчанка — спершу тільки на часину. Здавалося, що городяни, повернувшись пам'яттю на двадцять років назад, пригадали британський прапорець

у віконці їхньої машини і раптом побачили його в іншому світлі. Це вже не було щось таке, з чого можна тільки посміятися, і мова Міддлтонів тепер не здавалась лагідною, і вони самі не були просто двійком старих диваків. Поволі наставала зміна, налягала на їхнє містечко, і вже Гладуна Дріскола зовсім не тішило, що хтось там пам'ятає, як він давав м'ясні обрізки для їхнього собаки. Він стояв з рушницею у домі вороса, готовий стріляти у ворожих солдатів — ось що нехай пам'ятають люди.

Одного дня, коли Міддлтони проїжджали машиною, канонік Келлі одвів очі вбік, і вони зауважили цей його рух, хоч він і намагався одвернутись по змозі непомітніше. А іншого дня місіс О'Брайєн, що раніше так залюбки розмовляла з ними в готелі, навіть не відповіла на їхнє привітання.

Міддлтони звичайно не обговорювали між собою цих виявів неприязні, але в душі розуміли, що тепер у них ні з ким у містечку не може бути нічого спільного. Погляди, яких вони обоє дотримувались так багато років, більше нікому не здавалися кумедними. Якби вони тепер наважилися проїхати з британським прапорцем, їх би, чого доброго, ще й застрелили.

— Цьому ніколи кінця не буде,— сказав понуро брат, стоячи якось увечері біля приймача на кухонному столі.

Сестра мила посуд і чистила ножі.

— В усякому разі, за нашого віку,— додала вона.

— Це ще гірше, ніж раніш було.

— Атож.

Вони зняли із стіни в холі батьків портрет в уніформі ірландського гвардійця — їм здалося недоречним, щоб він висів тут такої пори. Зняли також фамільний герб та хрест святого Георга, а з вази на камінній полиці у вітальні прибрали невеличкий британський прапорець, що стримів там з часу корону-

вання Єлизавети II. Вони усунули ці речі не зі страху, а в жалобі за *modus vivendi*¹, що так довго зберігався між ними та городянами. Вони постійно купували м'ясо у різника, котрий колись лаштувався застрелити солдатів у них в домі, а він, у свою чергу, давав м'ясних обрізків для їхнього собаки. Після того, як розвіялася взаємна підозріливість, вони цілих півсотні років жили у світі терпимості, якої тепер їм уже не зазнати до кінця віку.

Одного вечора в листопаді здох їхній собака. Закопавши його, брат сказав сестрі, що їм не варто надміру побиватися. Вони й самі скоро помруть, і дім їхній перетвориться на руїну, бо нікому його успадковувати, і тоді далекому минулому нарешті дано буде спокій. Але сестра знову заговорила про *modus vivendi*: мовляв, він був легкий для них, бо вони спокійно дивилися, як меншають їхні статки, тим часом як місто процвітало. Тому вони й мали змогу жити по-людському, з гідністю й у мирі, і цим можна тільки пишатись.

Брат нічого не відповів. Як і вона, схвилюваний смертю собаки, він раптом збагнув, що в їхніх літах даремно сподіватися прожити на прибутки від решток Каравея. Їм треба продати курей і останніх чотирьох корів; говорячи це, він бачив, як вона схвально киває головою. Час від часу, думалось йому, вони неквапом їздитимуть собі до міста купувати бакалії та м'яса на свої скромні заощадження і щоразу стикатимуться з похмурою мовчанкою городян, а їхня смерть підходитиме все ближче, і все владнішою ставатиме смерть в іншій частині Ірландії. Сестра здогадувалась, про що думає брат, і знала, що він має рацію. Через те далеке минуле вони помруть, не маючи жодної дружньої душі на світі. Якби їх убили в постелі, і то була б легша смерть.

¹ Заведений уклад, порозуміння (лат.).

Брайєн Фріл

РУДИК-ЗУХ

У той час, про який я кажу,— у той рік, коли ми з Біллі Броганом купили бійцівського півня і почали виставляти його проти найдужчих суперників в усій Ірландії, ви б ніколи й не подумали, що Енні й Мін — сестри. А десять років перед тим, тоді, коли Біллі одружився з Енні, а я з Мін, вони були схожі мов дві горошинки, тільки що Мін, як це не дивно, здавалася лагіднішою.

Але збіг десятків років, і вони так змінилися, що вже майже нічим не нагадували одна одну. З Енні виїшла здорова, огрядна й щиросерда молодичка, що цілими днями — окрім тих випадків, коли ми втрюх, я, Біллі й вона, їздили на півнячі бої,— висиджувалась у плетеному кріслі перед каміном, розставивши прикриті широким фартухом ноги й поклавши на коліна м'які пухкі пальці, і лагідними очима ловила будь-який привід, аби пирснути сміхом. Правда, в домі у них могло б бути трохи охайніше — бо ж там і нікому було, окрім Біллі й неї, бруднити, а той Біллі був такий чепурний, як стара панна,— але Енні це ніколи, здається, не обходило.

— Глянь лишень, який тут розгардіяш! — вигукнула вона, схоплюючись на ноги при твоїй появі.— Так наче у мене ціла юрма дітлашні!

І вона західмлась таким заразливим сміхом, що ти забував і про відро з брудною білизною біля дверей, і про немитий посуд на столі, і про сміття на підлозі, і починав сміятися разом з нею. І хоча це Біллі знаходив для тебе місце і витирав долонею, щоб можна

було сісти,— домашній затишок у них відчувався все-таки завдяки Енні.

Я зовсім не хочу сказати, що у мене вдома було набагато охайніше. Але ж ми мали восьмеро дітей, і дарма що Мін рук не складала з ранку до ночі, все одно ти або через якусь іграшку перечепишся, або низка парких целюшок застує тобі полум'я каміна. Бідна Мін, ці перші десять років були каторгою для неї, вони виснажили її, ізсушили й зв'ялили. Коли я бачив їх разом, Мін і Енні, то все дивувався, як час загострив риси в однієї і заокруглив у другої — у моєї дружини, яку обсіли всі клопоти світу, і кожен залишив після себе зморшку, і дружини Біллі, з вигляду зовсім безтурботної. Я часто думав, що якби їм ще діти, то Біллі почував би себе найщасливішою людиною в Донеголі.

Чудний він був, цей Біллі. Ми ж із ним були своїми, обоє працювали у мастку лорда Даунсайда (Біллі був за управителя і мав під своєю рукою двадцятіро чоловік нас, наймитів), відпочивали в неділю здебільшого теж разом, але от що у нього на думці — нізачо не визнаєш. За парубоцької пори він був аматором-боксером найлегшої ваги, і опісля ніколи не забував похвалитися своїм гарту. Невисокий на зріст, мускулястий і пружний, Біллі не мав анітрохи зайвого тіла. Волосся й брови його були біляві, а вії такі довгі, що коли він заплющував очі, ті вії доходили до двох пучків яскраво рудих пасом волосся у нього на скронях. Коли з ним, бувало, говориш, він звичайно відкопилить губу, стулить рота якось неусміхнено і сховає очі за шовковистими віями — і нізачо не вгадаєш, слухає він тебе чи ні. І все-таки, незважаючи на цю його відстороненість, на його запальність і сверблячку все доводити до ладу, він мені завжди подобався.

Наймити з мастку милувались ним, однак особливої приязні до нього не відчували. Їх заїдало, як він три-

мався, який мав чепурний вигляд, які достатки. Вони всі — і я теж — насилу перебивалися на свою куцу платню, але ж Біллі, хоч він діставав усього на кілька фунтів у тиждень більше, мусив утримувати лише Енні й себе. Решта ж нас мала по оберемку малюків на руках. У перші роки після одруження Біллі хлопці частенько кепкували з його малосімейності, і він, як міг, смішками ж і боронився. Та оскільки з часом ніяких ознак дитини не з'являлося, вони перестали при ньому жартувати на цю тему, бо він тоді стихав і тільки віями кліпав. Позаочі ж, звичайно, насмішок вистачало: навіть виник сумнів, чи Боксерик (так вони його прозивали) взагалі виконує свої шлюбні обов'язки; хлопців цікавило, чи не зазнав він, бува, якоїсь непоправної травми у своїй боксерській кар'єрі; вони пропонували різні способи лікування — від дієти на козиному молоці аж до власних послуг Енні. Але коли вони починали підпускати соромітні кпини на її адресу, я на них прицітлював — не тому, що вона була моя своячка, а просто з почуття вірності Біллі. А може, ще й тому, що Енні дуже нагадувала мені Мін до одруження.

Коли ми з Біллі вибиралися в неділю на півнячий бій, у мене вдома щоразу зчинялася сварка.

— Тиняєшся як волоцюга по тих ігрищах на загірках, щоб подалі від поліції, лигаєшся з усілякими неробами! — бурчала на мене Мін. — Біллі Броганові то воно й добре, бо у нього ні курчати, ні дитяти. А ти — на тобі ж відповідальність яка, тільки подумай! — Коли ж іще й Енні сідала з нами в машину, Мін і зовсім навісніла. — Оце так! Ідь собі, тішся! Наплодив дітей і кидаєш мене з ними морочитися! Катайся, гуляй! З першого дня заміжжя я тобі як наймичка й по-коївка! Ідь собі, їдь! Маєш нещасні кілька шилінгів, і ті розтринькай!

Такі тиради, однак, були тільки для моїх вух. Бо коли Біллі заходив по мене, Мін ставала лагідною, хоч до рани прикладай.

— То ви, Біллі, збираєтесь трохи розважитись? Що ж, чому б і ні? День наче буде погожий. Тільки бережіться там, і нехай вам щастить!

До Біллі вона відчувала страшенну повагу. Помічаючи, як вона позирає на нього в його чепурному вихідному костюмі, у випрасуваній сорочці, в начищених черевиках, я не раз думав, чи не здається їй, що сестрі її більше поталанило. А коли ми сідали в машину, і між мною й ним вклинювалась Енні, і я бачив, як, не криючись, Мін дивиться на його вродливе непроникне обличчя, я знав, що вона й не сумнівається в цьому.

Біллі знався на півнях. А я ніколи навіть на півнячих боях не бував, поки він раз не взяв мене з собою років через три-чотири після мого одруження. І хоча Біллі тоді сам тільки рік як зацікавився цією забавою, він уже встиг вивчити в ній кожну дрібницю — до цього він ставився так само серйозно, як до сівозміни, або вирощування свиней чи айрширських корів. Отож коли Спітлз Шерідан повідомив мені, що в нього є на продаж обнадійливий півник-річник, я зараз же переказав новину Біллові.

— Він хоче за нього тільки 10 фунтів,— сказав я.— Це ж задарма, чоловіче! Це така нагода! Ти ж сам знаєш, які у нього породисті півні!

Рот Біллі був щільно стулений, вії опущені.

— Слухай, Біллі, це ж такий шанс! — доводив я.— Ми ніколи не розбагатіємо, ставлячи на чужих півнів. Але коли в нас буде власний бійцівський півень і ми самі його вишколимо, це принесе нам добрячі гроші. А обійдеться він кожному з нас всього по 5 фунтів. Тэ

стільки грошей ми заробимо — де там, утричі більше! — за один його перший вихід! Ну, що ти скажеш?

— Я подумаю, — відповів він, не розплющуючи очей.

— Та к бісу думання! Нема коли думати. Коли ми не візьмемо півня до кінця тижня, у нас його перехоплять Тоні Макгрєнра чи Гоппі Райлі, чи Макх'ю з Фроссеса.

— Якої він масті?

— Рудуватий! Спітлз твердить...

— Вік?

— Дванадцять місяців.

— А ти певний, що він ніколи не виставляв його?

— Божиться, що ні.

— Вага?

— Ради бога, чоловіче, я ж його й сам ще не бачив!

Він нарешті розплющив очі й поволі всміхнувся до мене.

— То тебе цікавить це чи ні? — зірвався я, як завжди дратуючись його витримкою, тоді коли мене брала нетерплячка.

— От що я тобі скажу, Томе, — промовив він. — У суботу ми підемо й глянемо на нього. Згоден?

Я не був згоден, але знав, що муситиму почекати.

— Маю тільки надію, що ми не спізнаємося.

— Не спізнаємося, не журись, — запевнив він. — Не спізнаємось.

Як він сказав, так, звичайно, й вийшло: півень усе ще був на місці. Вигляд його розчарував мене. Я подумав, що й ноги у нього мали б бути довші, і тіло міцніше. Я сподівався побачити великого півня з лютістю в очах, з твердзою ходою, з блискавичними рухами голови й шиї, а це пташа було плохеньке, якесь недорозвинене й сумирне.

Спітлз стояв позад нас.

— Та це ж звичайнісінька квочка,— прошепотів я до Біллі, що присів навпочіпки серед корівника.— Вертаймось додому!

Він тримав півня в руках — той сидів терпляче й покійно,— і під рудуватим пір'ям на білій прозорій шкірі лагідні пальці Біллі обмацували півневі груди, спину, довгу шию, розтирали його, натискали, масажували, погладжували повільно й упевнено, аж на-решті очі у півня сп'яніли, а голова підвелась і впала, як у старого дідка, що закуняв перед вогнем.

— Це ж миршаве курча,— мовив я на вухо Біллі.— Таж воно і з паперового кулька не годне проклюнутись! Проти доброго забіяки воно й п'яти секунд не вистоїть!

Біллі не чув мене. Півень тепер уже розімлів і задоволено розправив лапи. А Біллі все возився з ним, розтирав йому стегна великим і вказівним пальцем.

— Біллі! — просичав я.— Та з нього ніколи не ви-йде путнього бойового півня!

— Що ти кажеш? — озвався він, уперше почувши мене.

— Ти йдеш додому?

Він обережно опустил півня на землю, подивився, як той ступив перевальцем, обтрусився й пішов геть, і тільки тоді підвівся. Між нами постав Спітлз із своїм вічно заслиненим підборіддям.

— То як, хлопці? Розкішна птиця, га? Гарнючий півень, хіба ні?

— З нього добрий пуховик буде,— сказав я.— Коли якийсь горобець раз його дзьобне і вб'є.

— Е, не кажи, Томе...

— Сім фунтів,— сказав Біллі.

— Ради бога, Біллі! — скрикнув я.

— Сім фунтів? — прошамкотів Спітлз.— Але ж, хлопці, хлопці...

— Сім фунтів,— повторив Біллі.

— Ти що, з глузду скотився? — спитав я.

Біллі, нехтуючи нас обох, стежив, як півень дзюбає старого черевика.

— Макх'ю заплатить мені десять фунтів, тільки-но я звернуся,— озвався Спітлз.— Мені досить натякнути.

— Сім фунтів. Хоч бери, хоч ні,— тихо сказав Біллі.

— Постривай хвилинку, Біллі...— почав я.

— Гаразд! — сказав Спітлз.— Півень твій. Тільки гроші на місці.

Біллі заплатив йому банкнотами по одному фунтові. Потім узяв півня під пахву, і ми вийшли.

— Що ти в чорта собі думав, купуючи таке курчисько? — спитав я, коли Спітлз уже не міг нас чути.— Хоча б зі мною порадився. Пустити за водою сім фунтів — ось як це називається!

Біллі зупинився перед дверцятами машини і підвів до мене випнуте підборіддя.

— Як не хочеш, то можеш не входити в половину, Томе.

— Та не про гроші йдеться. 3 фунти 10 шилінгів — це дрібниця,— хвальковито заявив я, як то часто робив при Біллі.— Просто справа в тому, що ти міг би порадитись зі мною, перше ніж купувати це чортзна-що.

— То вирішуй, Томе. Ідеш у половину чи ні.

— Просто я думаю, нам краще було б...

— То ти вирішив?

— Та ось тобі гроші,— я тицьнув йому в руку свою пайку.— Я тільки сподіваюся, що ти знаєш, що робиш.

— Знаю,— сказав він, блимнувши на мене очима.

Коли я розповів Мін про нашу купівлю, вона висварила мене, насупилася і ще раз висварила. Я тоді перейняв Біллову тактику, до якої він вдавався зі мною — став триматися так, наче її не чую. Це довело Мін мало не до шаленства.

— Тепер ти щонеділі будеш десь швендяти! — кинула вона мені. — А про свою родину ти подумав? Який з тебе чоловік, який батько?!

Я не відповідав.

— Невже ти не знаєш, що й сусіди позаочі з тебе сміються? — кричала вона. — Присмоктався до Біллі й Енні, наче не маєш власного дому! Хіба не я родила для тебе дітей? Чи ж у хаті в нас не прибрано? Чи я не варю тобі їсти, не лагоджу одежі, не дбаю про тебе? Невже тобі мало всього цього?

Не маючи Біллової витримки, я почав одгаржуватись, і так ми цілими днями сварилися. Щоб зайве не дражнити її, я, скінчивши роботу в маєтку, дедалі довше став засиджуватись в домі у Біллі.

Півня прозвали Рудик-зух — це Енні так його охрестила; вона ж варила для нього зерно, нарізала круто зварених яєць, домішувала дрібно покришене сире м'ясо, щодня натирила йому тіло нашатирним спиртом. Біллі взяв на себе обов'язок його тренувати і вигладжувати пір'я на шиї та на хвості. Я у вишколі півня участі не брав. Бо й так досить було мені згадати про нього в хаті, як Мін уже напосідала:

— О певно, певно! Містер Томас, спортсмен-аматор з вісьмома дітьми! Усього-на-всього наймит, зате він власник, з вашого дозволу, бойового півня! То पु-сте, що його діти бачать м'ясо лише у неділю — аби лиш люба пташина мала найдобріше філе сім день на тиждень, не виключаючи й скромних днів! Та й яку повагу такий чоловік може мати до божих заповідей, коли йому тупа звірина дорожча рідних дітей!

Але коли півень почав потроху давати нам прибуток — на змаганнях у Беллібофі, Леттеркенні й Страбаві, — вона перестала пиляти мене і навіть інколи могла запитати:

— Наступної неділі ви, мабуть, знов кудись виберетесь, его ж?

Вона, Мін, не була пожадлива до грошей, а лише відчувала до них повагу,— може, тому, що ми ніколи їх не мали.

Біллі, ніде правди діти, знав, як вишколити півня. За півроку його б і рідна мати не впізнала. Здоровилом він так і не став і ніколи навіть на три з половиною фунти ваги не витягував, але дуже розрісся у плечах, мав тепер широкі груди й сталеву шийку, і коли його пускали на арену, то аж видно було, як на ногах у нього двигтять м'язи. Проте не цьому він завдячував славу найкращого бійця на всю Ірландію — не своїй пружній шкірі, не величині, хоробрості чи витривалості — а своїм очам, блідим, спокійним очам, які ніколи нічого не виражали — ні гніву, ні страху, ні тривоги, ні болю, але які з точністю до частки секунди вловлювали момент, коли напасти й коли відступити, коли вдарити й коли стриматись, коли запустити смертоносні пазурі в завмерлу голову супротивника, коли бити немилосердним боєм.

— Очі — це найвартніше, що він має, Біллі,— часто казав я.— Чоловіче, та, маючи такі очі, він і з яструбом може змагатись.

— Можливо, Томе. Можливо,— своїм звичаєм незворушно відгукувався Біллі.

— Я, звісно, анітрохи не відкидаю твого внеску. Але погодься, що з такими очима він зразу мав велику перевагу. Хіба ж ні?

Біллі тільки всміхався задоволено, і рудуваті пасма чуба в нього на вилицях стовбурчилися і торкалися кінчиків білястих брів.

Але хоча Біллі щодня по годині возився з півнем, хоча я щоразу перед змаганням розгладжував йому гребеня, біг він не до нас, а до Енні, коли ми втрьох підходили до загороди за будинком: вона підхоплювала його на руки, він терся головою об її обличчя, вона голубила його й шепотіла щось на вухо, він за-

любки тулився до її пишних грудей, а вона гладила й милувала його, наче нас із Біллі й близько не було. Я так і не зрозумів, чи вона любила півня заради його самого, чи тому, що він належав Біллі, але вона його таки любила, це було видно,— та й півень її вподобав. Проте дивна річ: у ті дні, коли мав бути двобій, півень уникав її. Ми підходили до загороди, як, звичайно, Енні простягала до нього руки, кликала: «Рудику, Рудику, ходи сюди, любчику! Ходи, ходи, ходи!» Але якийсь незбагнений інстинкт підказував йому, що сьогодні день змагань: він бокував від неї і, піднісши голову, твердою ходою ступав до Біллі. Вона сміялась тоді, сміялась так, аж усе її дебеле тіло тіпалося. І сварилась на нього пальцем, голосно приказуючи: «Ах ти ж зухвалець! Ось ти який! Нечема поганий!» Та за тим сміхом чулось її розчарування, а за примовлянням — образа. А я, поглядаючи на цього пильнозорого птаха, дивувався, який же він двоєдушний в одному тілі: Еннін протягом тижня, коли вона могла його пестити й гладити, і Біллів у неділю вранці перед боєм — бо тільки Біллі дозволяв він надягати металеві вістря собі на шпори, тільки Біллі міг випустити його на арену — нам з Енні він би всі руки роздряпав.

Він бився у восьми поєдинках підряд і в жодному не втратив ні пір'їни. Він осліпив чорного півня, що належав Гоппі Райлі з-поза Каслдерга, і забив брунатового півня, власність Макх'ю з Фроссеса, у п'ятихвилинному поєдинку в Макх'ю на дворіщі. Битися з Рудиком привозили півнів з Клонмела, привозили з Інісхоуену на півночі, і всіх їх він трощив. Звичайно, Біллі добре за цим пильнував. Бо дехто волів би, щоб він виставив Рудика проти дворічних півнів, проти півнів, удесятеро важчих від нього. І ще намовляли Біллі погодитись на «валлійський матч»: в один день вісім півнів — чотири проти чотирьох, переможці два проти двох, тоді один проти одного. Але Біллі не під-

дався, знаючи не гірше за інших, що таке виснажливе змагання — неминуча загибель для бійцівського півня. (Якби Рудик був мій, я б таки спокусився, бо всі шавси явно були на його боці. Адже він перемагав в одному двобої за іншим, і слава його росла, тільки що ми мали з тої слави? Якись нещасні гроші!) А коли це не вдалося, хтось із заздрісників навіть виказав нас поліції. Та ми завчасно довідалися про донос від Спітлаза Шерідана, і в ту ніч, коли поліція наскочила на Біллі, в домі не знайшли й сліду півня: Енні любісінько тримала його у себе в постелі!

Ці добрі часи тривали цілий рік. Ми їздили до графств Голуею і Мейо, далі до Кавану й Міту, а раз — зваблені закладом у 30 фунтів — подалися на південь аж до графства Кілкенні, де було влаштоване змагання із славнозвісним білим півнем, вигодованим буцімто на свіжій рибі та джвині. Може, то й правду казали. Тільки в день змагання білий півень був зовсім не у формі.

Енні цими роз'їздами тішилася не менше за нас двох. Сидячи між Біллі та мною, вона сміялася, жартувала, махала рукою незнайомцям на дорозі, обіймала Біллі, схиляла голову йому на плече, виспівувала балади своїм милим голосом, безтурботно торохтіла, мов та школярка. Скільки разів я ловив себе на тому, що придивляюсь до них у верхнє дзеркальце: в Енні обличчя розімліле від щастя, у Біллі — спокійне, стримане, непроникне. А тоді думка моя поверталася до Мін і до мене самого, і я пригадував часи нашого залицяння, і знов мене брав подив, як то швидко наше подружнє життя зійшло на суцільні в'їдливі пересварки. І в мені прокидалось раптове бажання схопити Біллі, струснути його й закричати в саме вухо: «Який же ти нетямкий бевзь! Чого тобі ще треба? Та глянь на неї, чоловіче! Тільки глянь!» Але я ніколи не хав його, не струшував і не кричав йому, а думки мої

незмінно переходили від нього до неї. І я запитував себе: чи й справді саме Мін була лагідніша з них двох у дівочтві, чи то мені тільки так ввижалося?

Так бувало, поки ми їхали на змагання, коли почуття наші були загострені, коли нас усіх збуджували різні побоювання, коли півня не міг торкнутись ніхто, крім Біллі. Бо на зворотній дорозі ми щоразу бували втомлені, і говорили мало, а півень знову був у Енні — вона тримала його на руках і гладила, поки він не засинав. Іноді Енні й сама засинала, і тільки ми з Біллі втуплювались у білі смуги світла від фар.

— Ти не думаєш продати його? — спитав я його раз увечері, коли ми поверталися з Кілкенні.

Починалася зима, у машині було холоднувато, і Біллі зняв піджака й накинув Енні на плечі, поки вона дрімала.

— Біллі!

— Що таке?

— Я питаю, чи ти не думаєш продати його?

В уяві мені малювалося, як я вручаю свою частку грошей Мін, і як вона вражено німіє.

Він похитав головою.

— Рудик зараз у розквіті, повір мені, — сказав я. — Але скоро у нього піде на спад.

— Ні, я ще не продаю, — відказав Біллі.

— Чого ти чекаєш? Поки він стане дохлятиною? Поки стане кульгавим чи сліпим?

— Ні, Томе.

— То чого ж тоді?

Він одвів очі з дороги і глянув через сонну постать Енні на мене.

— Я збираюсь виставити його проти Брунастого Тигра капітана Робсона.

— Що-що?

— Уже все домовлено. Через два тижні в суботу в Граслоху, графство Монахан.

— Ти що, збожеволів, Біллі? То ж не півень, а справжній страус! Ціла тонна ваги! Таж на всю країну нема жодного півня, що встояв би проти нього!

— Він єдиний вартий уваги суперник, Томе. Та й ні до чого про це розводитись. Про змагання вже домовлено.

— Коли домовлено? Хто домовлявся? А мене ти спитав?

Він знехтував мої слова.

— Я хочу довести, що мій півень один з найкращих на всю Ірландію.

— *Твій* півень!

Він навіть не глянув на мене.

— Я хочу їм показати,— сказав він майже пошепки.— Ось тільки почекай, побачиш. Я їм покажу.

Незважаючи на свої сумніви — чи, може, тому, що Біллі ніколи не помилявся,— я вирішив на двобій у Граслоху закластися на всі, які мав, заощадження. Я попросив Мін, щоб віддала мені гроші, призначені для сплати оренди і для господарських витрат на найближчий тиждень. Але вона відмовилася.

— Стягай з себе сорочку й закладайся, коли тобі хочеться! — ошкірилась вона.— А дітей я не дозволю позбавити даху над головою і шматка хліба!

Щоразу, коли ми колотилися, вона шпигала мене дітьми.

— Послухай, Мін,— сказав я,— ти ж дістанеш ці гроші назад. Я тільки хочу зробити пристойний заклад.

— Пристойний заклад! Ти ба!

— Ну й держи собі їх! — крикнув я.

— І держатиму, містере Томас,— відрізала вона у відповідь.— Будь певен, держатиму!

Мене тоді така взяла злість, що я, їй-богу, ладен був і вдарити її. Оце тільки що діти гралися надворі

під кухонним вікном. Я вхопив свою куртку з гачка на стіні та й подався через поле до Біллової домівки.

Біллі саме садовив півня в машину, а Енні тримала відчинені дверцята. Я привітався до них і махнув рукою; вона обернулась, усміхнулася і теж помахала мені. Пригадую, я помітив тоді, що вона загнуждала себе в незвичні для неї корсети, бо стала дуже тендітною й молоденькою. Зі своїм гладеньким лицем і сміхотливими очима вона здавалася такою ж прегарною, як Мін того ранку, коли ми вінчалися. Поки я підходив ближче, вона вернулася в дім.

— Усе гаразд? — спитав я у Біллі.

— Слухай, Томе,— сказав він, хутко глянувши вслід дружині.— Зробиш мені одну послугу?

— Авжеж, Біллі.

— Йдеться про це змагання — і Енні. Вона думає, ніби це звичайний собі двобій. Вона не знає, яка слава ходить про Брунастого Тигра. То ти нічого не кажи їй, добре?

— Та вона ж не може не знати! Хіба вона не чула, що про нього говорять?

— Слухай мене. Вона не уявляє, який він дужий. Бо інакше не погодилася б виставляти Рудика проти нього.

— Але ж коли вона побачить...

— Ти тільки нічого не кажи їй, добре?

З дому вийшла Енні.

— Туди довго добиратися? — спитала вона.

— Години дві,— відповів Біллі.— Сідаймо, час рушати.

— Я оце, Енні, дивився на тебе, коли піднімався сюди,— озвався я.— Ти так помолодшала!

Вона вибухнула сміхом.

— Ось послухай його! — мовила вона, обійнявши Біллі.— Чому ти мені таких гарних речей не говориш?

Він почекав, поки вона його відпустила.

— Нам треба до полудня добратись,— сказав він.— Рушаймо.

Ми сіли в машину й поїхали, і всю дорогу до Граслоху, цілих дві години, Енні співала не вгаваючи.

Коли я побачив капітана Робсона, моя перша думка була: оце, Мін, якби тебе сюди! Бо він виглядав ще вишуканіше, ніж лорд Даунсайд, а їй же здавалося, що той своєю вишуканістю джентльмен, якому й рівні не знайти. Капітан Робсон був англієць, високий, стрункий, як очеретина, в елегантному темному костюмі і ясно-жовтій жилетці. Він запросив нас до себе в дім вишити по чарочці і так жваво заговорив про майбутній двобій — він називав його «герць»,— наче це ми збиралися цілий день на жнивах відробити; і ніяких тобі підморгувань, підштовхувань ліктем, перешептів з-під руки, побоювань набігу поліції, ніяких хитрих розпитувань про вік, вагу чи дієту. Нічого подібного ми ніколи раніш не бачили! Енні роздивлялась навколо великими зачудованими очима. Навіть стриманого Біллі це вразило. Всю розмову я поклав на нього.

Потім капітан провів нас до величезної повітки і показав арену.

— Все згідно з правилами,— сказав він.— Круг вісімнадцять футів у діаметрі. Огорожа заввишки шістнадцять дюймів. Долівка притрушена тирсою. Ви задоволені?

— Чудово,— мовив Біллі.

— Гаразд. Тепер ми глянемо на Брунастого Тигра.

Він клацнув пальцями, і враз підбіг служник, що стояв оддалік.

— Принеси Тигра, О'Бойл,— наказав капітан.

Той метнувся виконувати наказ.

— Я обміркував цей наш герць,— мовив капітан далі.— І дійшов висновку, що було б несправедливо,

якби ви ризикували своїм півнем, ставлячи його проти мого, важчого й досвідченішого.

— Ми погодилися... — почав був Біллі.

— Ні, це було б несправедливо. Отож, враховуючи ту обставину, що наше змагання швидше престижного характеру, я вирішив обійтись на ньому без будь-яких закладів. Просто, якщо ваш виграє, я плачу вам 200 фунтів, а якщо мій, то мені достатньою винагородою буде усвідомлення, що у мене найкращий бійцівський півень на всю Ірландію. Ви задоволені?

— Я згоден, — сказав Біллі.

— А ваш приятель? — спитав капітан.

— Я теж згоден, — повторив я слова Біллі.

— Гаразд. О'Бойл буде суддею. Його безсторонність я гарантую. Тоді почнемо, так?

Енні стояла край арени між Біллі та мною. Відколи ми приїхали до маєтку Робсона, вона й рота не розтулила. Тепер вона щось промурмотіла Біллі, але той нічого не відповів. Він тримав півня під піджаком і повільно, й задумано погладжував його, так наче давав останні настанови. Енні обернулась до мене.

— Томе... — заговорила вона пошепки.

— Що таке?

— У мене якесь дивне передчуття...

— Ти й не зогледишся, як буде вже по-всьому, — запевнив я.

— Та я про Рудика думаю. Його не поранить, Томе? Я силувало засміявся.

— Поранить? Його й не дряпне!

— А не можна відмінити змагання? Чи вже пізно?

— Спокійніше, Енні. Спокійніше. Тут нема чого переживати.

Вона не чула того, що я казав. Губи її були розтулені, віддих натужний, очі стривожено оббігали простору повітку, ніби шукаючи виходу звідси.

Серце моє тьохнуло, коли я побачив, який завбільшки Брунастий Тигр, а коли на арену випустили Рудика, капітанів півень видався проти нього ще більшим. Мене не тішило, що Біллі нарешті вклепався. Я б з дорогою душею збувся тих грошей, що муляли мені кишеню, якби змога схопити нашого птаха і втекти з цієї похмурої повітки, під високим дахом якої відлунював і перелунював кожен найменший звук знизу. Власне, тут і не було ніякого гамору,— лише кілька коротких слів та О'Бойлова команда: «Пускайте півнів». До тієї хвилини я й гадки не мав, які мені любі звичні тюкання й гукання, й підбадьорливі вигуки, й переторги, і банальні репліки, і прокльони. Цей до деталей розписаний вишуканий уклад не був ніякою розвагою. Це було щось неприродне.

Тигр просто рвався у бійку — крила розчепірені, шия дугою, очі горять, тулуб рівний і випростаний. Рудик-зух — той тримався пригинцем, насторожено, очі безживні, пильні, зосереджені. Якусь секунду вони стояли за три фути один від одного, а тоді водночас кинулися вперед. Гухнули тіла від зіткнення, брязнула шпора об шпору вістрями, і Рудик опинився долі. Спершу я нічого не розрізняв, а тільки бачив широку спину Тигра, його схилену голову й дряпучі пазури. Я подумав: боже, таж він роздере горло Рудикові! Але потім побачив, що ноги нашого півня розмірено, як поршні, пробиваються Тигрові до грудей. Спочатку Рудик нічого не міг заподіяти своїми шпорами, вони неспроможні були продертися крізь густе пір'я і міцну шкуру, та хоч як Тигр шарпав голову й ноги супротивникові, шпори й на мить не втишувались, аж поки ліва шпора таки вдерлася в Тигрове тіло, і він мусив попустити Рудика.

Я глянув на Енні. Вона стисла обома руками голову. Потім я перевів погляд позад неї на Біллі. Той неначе заснув, такий незворушний був з вигляду. Тоді

я побачив, як ворухи́гь він губами і почув його видихи: «Хак. Хак. Хак. Хак. Хак. Хак...»— безнастанно й ледь чутно, мов у зачопадливій молитві.

Проступила перша кров. З-під правого ока у Рудика. Але не встиг я приглянутись, як півні знов уже зчепилися.

Тигр удруге ринувся в атаку, та цього разу Рудик встояв на ногах. Потім вони обоє впали, зімкнувшись шпорами, шия до шиї, і так покотилися двома пір'ястими грудками. Першим випручався Рудик — виждав зручну мить і з такою силою шкрябонув Тигра по голові своїми тоненькими пазурцями, аж сам злетів на два фути в повітря.

І ось тоді Тигр знетямився, так знетямився, що крутнувся спиною до нашого півня і став кружеляти навколо арени — здорову огнисту голову він задер угору, крила волочив по тирсі, а роззявленим дзьобом видавав якесь гортанне сичання. Його пройняв такий шал, що він не тямив, де він і що має робити. Потім раптом пригадав. Він зупинився при вході на арену, оглянув бойовище, уздрів Рудика і з криком, мало не по-людському розпачливим, трохи льотом, трохи бігма, кинувся на нашого півня. Стялися вони посеред арени і, уже більше й не роз'єднуючись, почали неймовірно люто шарпати, сіпати, дзьобати й шматувати один одного.

Я не стежив за всім перебігом битви. Уперше в житті мене занудило від цього видовища. Там, у тиші повітки, де не чулось ані звуку, крім коротких писків раптового болю та Біллових хлипких «Хак. Хак. Хак. Хак», де не чулось ні підбадьорливих вигуків, ні жартів, ні лайки, це дике побоїще не на життя, а на смерть було надміру жорстоке, надміру бездушне. Часом я заплющував очі. Часом поглядав на Енні. Вона так і не віднімала рук від голови,— тіло її було не порушне, як у статуї. Часом я придивлявся до капіта-

нового обличчя, блідого й злого,— бо тепер воно стало таки злим. Часом позирав на О'Бойла. Та щоразу мій погляд вертався до півнів. Вони були вже виснажені до краю. Тільки безмежна відвага спонукала їх рухатись і напосідати один на одного.

Брунастий Тигр лежав на боці. Рудяво-жовте пір'я у нього на тілі змокрило й покрилося тирсою, а шия, майже зовсім оголена, вилискувала, як сире м'ясо. Ноги його закоцюбли й дрібно тремтіли.

Над ним стояв наш понівечений півень. Він похитувався на лівій нозі, а правою автоматично цюкав супротивника по голові повільними безтямними рухами. Він насилу тримався, щоб не впасти, а проте не переставав цюкати, наче то був єдиний рух, на який йому ставало снаги.

В цю мить німотну тишу повітки роздер крик Енні. Руки її піднеслися до волосся, голова закинулась назад, рот розтулився, і дикий, тваринний зойк вирвався у неї з вуст — вигук жахливого болю.

— Припиніть це! — застогнала вона.— Припиніть! Припиніть! Припиніть!

Я схопив її за руку.

— Енні! Енні!

Вона випручалась від мене й кинулась на Біллі, замотивши кулаками його в плечі.

— Припини це! — кричала вона.— Припини! Припини! Припини!

Захоплений півнячим боєм, він спочатку й не відчув її ударів. Потім очі його на хвилю зблиснули на неї.

— Та забори її Христа-ради! — буркнув він мені і знов одвернувся до арени.

Я пробував утримати її руки, та Енні мала сили за трьох жінок. Вона вчепилась йому в шию й плечі і намагалася зіпхнути його на арену.

— Забери її! Вона все зіпсує! — гримнув він.— Забери її!

— Припини, Біллі! О боже, та припини ж, Біллі! Ради бога, Біллі! Ради бога!

Він тоді обернувся до неї, обличчя напружене від люті, і щосили обіруч відштовхнув її. Вона поточилась на долівку позад нього, а він став знову додивлятися кінець поєдинку. Енні як упала, так і лежала, схлипуючи.

Я обережно підвів її й повів, усю пройняту дрожем, геть з повітки. Ми пройшли повз капітана і О'Бойла. Але вони нас і не бачили, хоч ми проходили між ними й ареною.

Відколи одружився, я не пам'ятаю жодного разу, щоб Мін плакала. Коли в неї доходило до плачу, вона або супилась, або насміхалася. Отож тепер я й не знав, як заспокоїти Енні, як втихомирити. Я одвів її до машини, і сів поруч з нею на задньому сидінні, і заговорив так, як ніколи не говорив від часів свого залицання. Зуби її цокотіли, і вона тулилась до мене. Я пригортав її, шепотів щось, покривав її щоки лагідними поцілунками, водив своїми шорсткими долонями по гладенькому ніжному обличчю. Ридання її вщухло. А тоді раптом сказано, нестямно вона притягла мене до себе й стала раз у раз цілувати. І за мить перед тим, як співуча кров затопила всі мої думки, мені видалося, наче вона приказує: «Біллі, Біллі, Біллі...»

Коли до нас підійшов Біллі, ми вже сиділи на передньому сидінні. Півень лежав боком у нього на розкритих долонях. Ноги його ще шпигали порожнє повітря.

— Скінчилося! Він переміг! Переміг! — Біллі задихався від радощів.— Швидше! Де брендї?

— Під заднім сидінням, Біллі,— відказав я.

Він простяг півня до Енні.

— На, Енні. Тепер він твій.

— Ні,— холодно відповіла вона, відводячи погляд убік.— Ні, ні, ні. Тільки не сьогодні.

Він хутко глянув на неї, тоді на мене. Брови його піднялись угору, а очі насторожилися. Ніколи не вгадаєш, що цей Біллі думає.

— Давай мені півня,— поспішив я сказати, гублячись під його пронизливим поглядом.

Я взяв Рудика і вдавав, наче придивляюсь до його ран. Біллі все ще не відривав від нас очей.

— Я зараз повернуся,— нарешті мовив він.— Капітан відраховує наш виграш.

Я пересів на заднє сидіння і протер півня горілкою. Очі у нього були склисті, серце билось нерівно. Мені було ясно, що живим ми його додому не довеземо, але я робив усе так само дбайливо, як і Енні.

— Ти скажеш Біллі? — запитав я у неї.

Вона сиділа, вступившись просто себе.

— Не має значення,— відповіла вона.

— Здається, він щось підозрює,— сказав я.

— Не має значення, Томе,— повторила вона.— Це не має ніякого значення.

Потім прийшов Біллі й кинув пачку банкнотів мені на коліна.

— Як півень? — спитав Біллі.

— Нічого. Як і має бути.

Він подивився на Енні.

— Я... Пробач мені, що я там не стримався.

Вона засопіла носом.

— Ідмо додому,— вирвалось у неї роздратовано.— Дорога неблизька.

Його вії тріпнулися. Він усміхнувся якось непевно.

— Додому,— сказав Біллі.— Таки додому.

Він увімкнув мотор.

Коли ми проїжджали через містечко Ома, я почув, як півнева нога дряпнула об стінку кузова, і зрозумів, що це була його передсмертна судома. Але я не сказав

про це нікому, бо й узагалі ніхто з нас не озвався, відколи ми вирушили назад,— до того ж я знав, що вони теж, мабуть, чули цей звук.

Через три тижні Біллі дістав посаду управителя в якомусь маєтку на півдні Англії, і вони з Енні виїхали з Донеґолу назавжди. На різдво Мін послала їм листівку, але вони не відповіли. Ми так і не мали від них ніякої звістки. Тільки раз якось у неділю після відправи наш парафіяльний священник сказав мені, що одержав від Енні листа з проханням надіслати копію її шлюбного свідоцтва.

— Певно, в них у сім'ї хрестини,— сказав він.— Англійське повітря таки подіяло! — І він ощирився в посмішці. Мін про цю новину я не розповів.

За мою частку виграшу з двобою в Граслоху Мін відкрила невелику крамничку біля нашого дому. Продавала вона там морозиво, городину, кондитерські вироби родинам робітників, що працювали в маєтку. Зиск із того був мізерний — рідко в який тиждень зо 2 фунти чистими, що, однак, давало їй підставу хвалитися: «Між нами кажучи, ми тепер заробляємо не менше за управителя!» Але діставши змогу відірватись від кухні й дітей, зустрічатися з сусідами і гомоніти з ними, вона зовсім перемінилася. І тілом вона роздалася, і зморщок на обличчі поменшало. А увечері, коли я повертався з роботи, вона сідала навпроти мене біля каміна і розповідала плітки з усієї околиці. Передражнювати Мін завше була майстриня, і, слухаючи її розповіді, я не раз аж за живіт хапався з реготу.

Вона пробувала мене намовити, щоб я знов завів собі бійцівського півня. «Чоловікові ж треба якоїсь забавки»,— казала вона. Але з мене досить було півнів.

— Тоді знаєш, що я тобі скажу, Томе? — мовила вона раз, і обличчя її засвітилося.— Ми назвемо нашу

крамницю ім'ям того твого півня. Як він, пак, звався? Рудик-любик? Рудик-герой?

— Рудик-зух,— нагадав я.

— От-от! — засміялась вона дівочим сміхом.— Ми й назвемо крамницю «Рудик-зух», і тоді вже ніколи не забудемо того, кому завдячуємо свій талан!

— Правильно, Мін,— погодився я.— Хай так і буде — «Рудик-зух».

І другого дня — то була саме субота — я купив бляшанку чорної фарби й дошку і заходився якомога рівніше й твердіше виписувати на ній друкованими літерами ці два слова.

КРИК

I

Нарешті він підвівся — пора лягати спати. Батько вже кілька хвилин як вийшов, човгаючи ногами, а мати, сухенька, схожа на безплотний привид, поралася у малесенькій кухоньці, наготовляючи грілку для постелі. Пітер дивився на її сиві коси, на перламутрові чотки, що звисали з кишеньки на фартуху, на обшиті м'якеньким кролячим хутром капці, і йому було соромно, що через нього вона так довго не лягає. Але ж він тепер приїздив додому так рідко, що вибився з ритму домашнього життя й намагався робити тільки те, що тішило батька й матір. А вони, сидячи над великими «коронаційними» чашками какао, пили в його присутності з таким апетитом, що він мусив говорити й говорити без кінця. Здебільшого, про речі, яких вони ніколи не бачили: про своє подорожування по Європі, про роботу в великій газеті, про те, яке вільне життя в Лондоні. Ці останні слова дуже схвилювали батька: в його крові скипіли цілі сторіччя республіканства.

— Тобто яка це воля, сину?

— Ну, тату, ніхто в твої справи не втручається. Що ти робиш, це твоя діло, аби тільки іншим не заважав.

Побачивши на батьковому виді збентеження, він спробував пояснити все в термінах тутешніх уявлень:

— Наприклад, у «Сполоху» ніхто й не подумає допитуватись, католик ти чи протестант. А коли й питають, то зовсім не так, як у нас. Коли питають, то хіба тоді, коли щиро зацікавляться саме твоєю вірою.

— Тоді як ти поясниш, сину, що Англія здобула таку репутацію в усьому світі? Хіба вона не душить будь-чию волю — від Африки аж до нашого краю?

— Це не справжня Англія, тату; це уряд і панівний клас. Справжній англієць зовсім не такий: він стоїть за особисту волю. Сам живи й людям давай жити. Послухав би ти їх у Гайд-парку!

— Тоді я, мабуть, ні разу не стрічав справжнього англійця,— вперто відповів батько. Обличчя його зробилося цеглясто-червоне, а ніздрі аж сіпались, відкриваючи гострі білі волосинки. Лисою головою та блискучими очима він нагадував постать обивателя з карикатур воєнного часу, що виглядає з-за муру, але у виразі його була злість, а не іронічна покора, відзначив син.

— А може, вони добрі, коли вдома,— несміливо озвалась мати.

В цьому ж то й була вся річ. Батько завжди був запеклим ненависником англійців: Пітер пам'ятав, як він казав, що радий був би жити до кінця своїх днів на самому хлібі та воді, аби тільки побачити Англію поверженою на коліна. А скільки довелось Пітерові боротися вдома, коли він заявив, що збирається їхати до Лондона й там стати журналістом! Якби в Дублін — дуже добре, і проти Америки не було заперечень — батько там десять років прослужив кухарем у великому готелі, а потім вернувся додому, одружився й став торгувати газетами та журналами. Але Англія! Релігійні й політичні упередження злилися в одне, обернувши в батьковій уяві цю країну в символ усього найгіршого. Батькова злість знаходила деякий відгук і в Пітері: ще юнаком він навідувався до місцевого осередку ІРА й пробував туди вступити. Вони (чи, краще сказати, він — худий, понурий пакувальник яєць, на прізвище Шерідан, про якого балакали, що він у загоні кулеметник) сказали йому, щоб написав репортаж про

мітинг, та коли настав час, Пітер ухилився, сказавши, що йому треба кудись їхати.

Отож Пітер змінив тему. Він почав розповідати про вистави, які бачив у Лондоні, про видатних американських музикантів, про гастролі московського Великого театру, про Королівський балет. Але батька все щось муляло; раз Пітер побачив, як той сумно глянув на матір, і задумався: що ж він сказав не так? А її очі аж блищали від утіхи, коли він змальовував великий добродійний спектакль, у якому брали участь усі зірки сцени в блискучих убраннях.

— Ох, як же там, мабуть, гарно було,— промовила мати в спокійному захваті, навіть трохи заздрісно.

Лише підіймаючись сходами до своєї спальні, Пітер здогадався, що означав той батьків погляд.

— Добраніч, сину, та не забудь на ніч помолитись,— гукнула мати йому навздогін. От воно що: через те, що він приїхав, вони не показали звичайної родинної молитви, бо чекали, що про це згадає він. І як він міг пояснити їм, що ніколи не бачив у Англії, щоб хто показував молитви перед сном,— опріч двох хлопців-ірландців на першій його квартирі в Кемден-тауні, які страшенно дивували всіх, стаючи навколішки біля ліжка і вголос промовляючи молитви по-ірландському. Англійські католики не вірять, що треба так обтяжувати себе пустими речами. Та коли б він почав пояснювати все це, батько й мати вирішили б, що він зовсім утратив віру в бога. А релігії й політики Пітер волів не чіпати протягом тих кількох днів, на які він приїхав додому.

• • • • •
Спальня була аж нагорі — та сама, давня його спальня з вікном на вулицю. Верхнє простирадло відгорнене, постіль, так само свіжісінька, ніби запрошувала лягти в неї. І блакитний пуховик той самий, і навіть жовтий нічний горщик світив з-під ліжка. Над каміном — зна-

йомий образ матері божої Вічна Розрада, сухої, суворой діви Марії з поважним Христом на руках, і на товстенькій ніжці в немовляти — напівузута пантофелька. Навпроти, на стіпі над ліжком, висіла вікторіанська вишиванка, яку вигаптувала його бабуся ще дівчиною: «Найкраща розвага — робота».

Все лишилось таке незмінне, що аж страх брав: ніби ти зустрівся з привидам себе самого, тільки молодшого. Він чув, як батько товчеться в кімнаті поряд, щось пересуває й зітхає. Роздягшись, Пітер у піжамі на хвилинку став навколішки біля ліжка; він сподівався: старий почує його мурмотіння й здогадається, що він молиться. А потім почав шукати, що б почитати на ніч.

Кинувши зневажливий погляд на «Щорічник Вулфа Тона» і «З богом на Амазонку», що лежали на нічному столику, він знайшов замазаний сажею примірник «Ольстерського націоналіста», який, очевидно, вийняли з каміна, щоб поставити там електричний рефлектор, і, тріумфуючи, взяв його в ліжко.

Передовиця з гідністю й гіркотою говорила про те, що в Північній Ірландії католиків і далі вважають людьми другого гатунку, що їм важче знайти роботу й житло. Наводилися факти, і хоч це все було давно знайоме і обридле, Пітер відчув, що в ньому здійснюється гнів на таку безглузду несправедливість. Він квапливо погортав сторінки, знайшов розділ «Із зали суду»:

ООН В МУРГІЛІ?

Минулої середи в Мургільському суді відбулося дуже довге засідання. Слухали справу про хуліганство та брутальну лайку.

Викликаний давати свідчення Джеймс Маккенні з Крейгевон-тереса посвідчив, що міс Філіс Мерфі вилила на нього цебро води, коли він проїздив повз неї на велосипеді. Під перехресним допитом свідок визнав, що

говорив з міс Мерфі різко, але відкинув твердження, ніби він, як запевняє вона, погрожував «упорати» її. Він визнав також, що позичив у міс Мерфі п'ять шилінгів «похмелитись». Захисник Джеймса Маккенні, містер Джон Кеннеді, сказав, що його підзахисний — ветеран першої світової війни і одержує пенсію як непрацездатний. Це правда, що він кілька разів сидів у в'язниці, але взагалі в околиці він має дуже добру репутацію.

Відповідачка, міс Філіс Мерфі, сказала, що Джеймс Маккенні сидить у печінках усім, а крім того, він лаявся «непристойними словами». Вона заперечила, ніби облила його водою, і сказала, що він сам наїхав на цебро, бо кривуляв по дорозі. Вона заперечила також, ніби казала, що сподівається почути, «як він засміється на кутні, паскудний оранжист».

Суддя в своєму вирокі оголосив, що справа дуже заплутана, але він відчуває, що обидві сторони заслужили догану, а тому він зобов'язує їх обох не порушувати спокою протягом року. І дуже прикро, що саме тепер, коли людство намагається поставити війну поза законом, сусіди отак сваряться між собою. Можливо, варто було б запросити до Мургіла ООН... (Сміх у залі).

Пітер Дуглас читав ті рядки з захватом і жахом. Це вперше, відколи приїхав, він відчув себе по-справжньому вдома. Він кинув газету на підлогу, вдоволено повернувся набік і заснув. Чути було, як десь унизу кукає годинник із зозулькою, що він привіз матері.

II

Трохи пізніше він раптом прокинувся від якогось крику. Він прислухався: кричали не в кімнаті поряд. Може, то мати? Ні, голос надто гучний, чоловічий. Чувся він знизу, з вулиці, але не з-під самого вікна.

Пітер сів у ліжку й повернув до вікна голову. Так, ось крик пролунав знову, виразніше, і в ньому чувся великий біль.

— О боже, сер, о боже, боляче ж!

Може, когось раптом ухопила хвороба, і його забирас швидко допомога? Або десь пожежа: він згадав, як колись, кілька років тому, пожежники виносили з дому старого Каролана, і той верещав, як недорізана свиня, а на ногах у нього ще диміло обгоріле лахміття. Але ж до кого звертається той, на вулиці, і кого він називає сером?

— О боже, сер, не треба, не чіпайте мене!

По всьому містечку почали засвічуватись вікна; у вікні прямо навпроти з'явився силует жінки в халаті. Таку фривольну поведінку в Мургілі могло виправдати хіба щось надзвичайне. Може, бійка? І враз Пітер Дуглас із холодною певністю збагнув, що це: когось лупцюють полісмени.

— О господи, сер, не бийте мене!

Голос був надривний, благальний. Тоді зачовгали підешви, щось гупнуло, різко й сухо, ніби каменем об дерево. Відкинувши пуховик, Пітер підбіг до вікна й вистромив голову надвір. У кінці вулиці видніла якась купка людей. Хтось стояв навколішки, освітлений конусом світла з ліхтарика, якого держав один з чоловіків у широких накидках, що обступили його. У вікнах нагорі рухались безмовні, насторожені силуети.

— Гайда до відділку й перестань репетувати,— промовив нетерплячий голос.

— Ні, ні, сер, я не можу, я ледь живий. Поможіть мені хто-небудь, ради бога.

Голос був знову жалібний і благальний. Та хтось тихенько щось наказав, ліхтарик погас і чотири поста-ті обступили тісніше того, що стояв навколішки. Невже ніхто не запротестує — ніхто з отих насторожених темних силуетів у вікнах? Пітер Дуглас уже розкрив був

рота, щоб закричати, але його випередили. Позад тієї купки людей відчинилися двері, на вулицю впало світло. Він почув різкий інтелігентський голос:

— Що ви з ним робите, посіпаки? Пустіть його!

Один з полісменів обернувся й наставив засвічений ліхтарик прямо в обличчя тому чоловікові.

— Не пхай носа, куди не просять. Чи, може, теж кийка закортіло?

Чоловік іще щось промимрив і сердито грюкнув дверима. Чотири полісмени вхопили свою жертву, що повисла між ними, наче лантух, і підтюпцем потягли вулицею в напрямі відділку. Крику більш не було, тільки тупіт чобіт, часом стогін, а тоді відчинились і знов зачинилися двері відділку — і настала тиша. Вікна одне по одному погасли. Пітер зачинив своє вікно один з останніх: у нього вже очі заболіли від напруженого вдивляння в темряву (окулярів, що лежали на нічному столику, він не надів) — чи не побачить ще якого руху. Коли він ліг у ліжку, внизу знов закувала зозуля на годиннику: ку-ку, ку-ку, ку-ку.

III

Коли Пітер після педового й неспокійного сну вранці спустився до кухні снідати, батько вже нетерпляче доживав його. Звичайно, в таку пору старий уже сидів у своїй крамничці, але сьогодні Пітер почув, що з раннім покупцем розмовляє мати: «Так, місис Вілсон, погода чудова, як на цю пору року...» А сніданок готував батько: кукурудзяні пластівці, чай, грінки. На сковороді, апетитно пахнучи, шкварчав бекон. Видно було, що в батька є щось на думці; у Пітера враз виникла підозра, близька до певності, мов у в'язня, з яким тюремник раптом став поводитись ласкаво.

— Ти сьогодні як новенький, еге? — сказав він, стромляючи ложку в пластівці.

Батько не відповів; він порався біля плити з тарілками та рушниками, поки врешті тріумфально поставив перед сином миску, повну бекону, яєць і сосисок.

— На це мої старі руки ще спроможні,— сказав він. Тоді сів кінець столу й задивився, як син їсть: нервово, по-городянському мляво.

— Може, на щось у твоїй Англії й багаті, але апетитом похвалитися не можуть,— мовив він. А тоді без ніякого переходу:— Ти чув, що вночі скоїлося?

— Чув,— коротко відповів син.— А ти?

— Я чув тільки хвостик, але довкола весь ранок тільки про це й балакають.

— І що ж кажуть?

— Що полісмени з спецзагону налупцювали одного хлопця, на прізвище Фергюсон: мовляв, він з ІРА.

— А це правда?

— Звідки я можу знати? Більшість кажуть — дурниці, він просто стояв на мосту з дівчиною й нікого не чіпав.

— То чого ж вони на нього накинулись?

— А ти як думаєш? Хіба сам не знаєш, що цим псам навіть приводу не треба, аби набити когось із наших.

— Може, в нього знайшли листівки? Або міну? Адже останнім часом було чимало всяких інцидентів.

Справді, в останні місяці діяльність ІРА проти Півночі пожвавилась. Та сама прикра давня історія: підривали поліційні відділки, митниці, нападали з засідки на полісменів. З обох боків було по кілька вбитих, і поліція дістала підкріплення навіть у таких порівняно спокійних місцевостях, як Мургіл, які, хоч і мали переважно католицьке населення, були занадто далеко від кордону, щоб туди наважився рейдувати якийсь загін. На околиці містечка згоріла якась халупа, але з'ясувалося, що то діти підпалили для забавки.

— Яка там у біса міна,— криво всміхнувся батько.— Хіба що міна на двох ногах і в спідниці. Але ж отим спецзагонівцям кортить показати, що вони велике пхе, отож вони й хизуються в місті своїми автоматами. А крім того, в них зі страху повні штани, от вони й зганяють оскому.

— Розумію.— Пітер стримався й не став зауважувати, що ці дві останні речі виключають одна одну, бо бачив, що батько й так роздратований. Він налив собі останню чашку чаю.

— Ну, то що ти думаєш зробити в цьому ділі? — спитав батько гнівно.

— А як по-твоєму, що я маю робити?

— Ти ж учора ввечері патякав про англійців та про волю. Ну, ось тобі приклад твоєї англійської волі. Славненький приклад. Так що ти збираєшся робити?

— А чого б ти хотів від мене? Щоб я кинувся шукати револьвера? — саркастично відказав Пітер.

— Можна зробити й більше. Але ж ти зомлієш, як побачиш револьвера. І всі такі, як ти.

Пітер спалахнув.

— Та невже? Ну що ж, може, ми набачились тих револьверів аж забагато — і не в тих руках, що слід.

— А чим же ти в дідька хочеш із ними воювати? — пирхнув батько.— Авторучкою? Друкарською машинкою? Багато ти ними втнеш проти автомата!

— Може, більше ніж ти думаєш. Моральний протест завжди найкращий, це ще Ганді показав. Тільки ж у Баллікінларі тебе цього не вчили!

— Моральний протест! Матінко моя! Як же ти втовкмачиш свій моральний протест у голови таким бугаям? Сила визнає тільки ще більшу силу.

Пітер підвівся і, зіпершись спиною на поруччя біля плити, втупив погляд у батька. Темно-сині капшуки під очима, налиті кров'ю; права рука піднесена, ніби

він хоче підкріпити свої слова ударом кулака по столу. Хоч виливай з нього бронзову статую патріота. А Пітерова власна млява, розслаблена поза, окуляри в товстій оправі, нашийна хустка, акуратно заправлена за комір спортивної сорочки, чорні гостроносі італійські черевики — все ніби демонструвало незгоду з цим старим холериком, який нависав над усім його дитинством, наче грозова хмара. Та в цю мить Пітер не почував страху перед ним — тільки спокійну певність своєї правоти.

— Ти, батьку, в глибині душі сам дуже добре знаєш, що насильство — це хибний шлях. Ти питаєш мене, що я можу зробити? Якраз у цьому конкретному випадку я можу зробити більше, ніж цілий полк ІРА. Я можу написати статтю до «Сполоху» й опишу в тій статті всю історію. Добрі, порядні люди — так, англійці — прочитають її й засоромляться, що таке діється від їхнього імені. Будуть запити — можливо, й у парламенті, — коли не цього разу, то наступного. І помалу, коли їм весь час показувати всю страхітливність того, що вони роблять, панівні верстви Ольстеру теж отямляться. Не можна сподіватися, що в двадцятому сторіччі втримаєшся на світі силою кількох застарілих гасел; упередження завжди породжує насильство.

Батько мовчав, і Пітер не знав, переконав його чи ні. Потім, підвівшись, щоб прибрати зі столу, старий сказав:

— Ну то й зроби це. Напиши статтю.

— І напишу.

Батько хитро всміхнувся.

— Що ж, принаймні чогось я добився від тебе. Ти ще не зовсім утратив ольстерський дух.

Перше Пітерове завдання було зібрати інформацію. Він пішов у місто слухати розмови в крамницях та шинках. Спочатку йому ніщо не вдавалося: вгледівши

його бліде обличчя, міський вигляд, люди біля прилавків замовкали або починали розмовляти пошепки. Та коли впізнавали його («А, ти Джеймсів Дугласів хлопець!») — і на обличчях відбивалася подвійна полегкість: що він із знайомої родини й їхньої віри) — починали говорити сердито:

— О, ті чорні чортяки всипали йому добре, будь певен,— сказав один, покивавши головою з міною знавця.— Тим у руки попадеш, то легко не відбудешся!

— І що його — дуже змордували? — спитав Пітер.

— Ну, до пуття ніхто не знає, але вранці до нього й лікар ходив. Кажуть, руку зламали.

— А я чув, ніби двоє ребер. І на голові шви наклали.

— Так, дали скуштувати кийка.

— Від таких хіба діждешся, щоб по справедливості.

— Чорні душі.

Та коли Пітер спитав, як же люди збираються протестувати, всі глянули на нього понуро й похитали головами.

— Хіба ти сам не знаєш, що це марна річ,— сказав один безнадійно.

— Тільки писни, то сам до них на гак попадеш,— озвався другий.

— Будь певен, ті чорні хлопці вже все замазали,— підхопив третій ту літанію зневіри.

Їхня пасивність тільки підігріла Пітерову рішучість, і його турбувало лиш одне: брак точних подробиць. Як видно, в містечку мало хто й знав побитого хлопця, бо він жив далеко за містом, на Чорній Горі. А котрі й знали, то здебільшого не хвалили його: всі казали, що він відлюдько і одно товчеться біля музичного автомата в кав'ярні Хігінса. Та всі погоджувалися, що його набито по-нелюдському, ні за що ні про що, хоча більшість свідків признавалися, що були надто далеко й бачили небагато.

Допитатися, з чого все почалось, можна було б у дівчини, але вона, коли збилася колотнеча, зразу втекла, і батько заборонив їй виходити з дому. А той чоловік, котрий, як Пітер бачив уночі, пробував заступитись за хлопця, був учитель, тож його можна було застати вдома тільки після уроків, увечері, і найближчий з очевидців, якого зміг розшукати Пітер, був хазяїн ресторанчика «Росинка». Він з дружиною спав у кімнаті, вікна якої виходили на вулицю саме над тим місцем, де відбулась кінцева сцена інциденту. Так, сказав він Пітерові, хлопця тяжко лупцювали, але він чув, як один з полісменів сказав другому: «Бий краще в тулуб; менше знаків буде».

— Треба б цим бугаям бойкот оголосити,— похмуро сказав ресторатор.

А в «Гірському притулку» Пітер застав магістратського клерка. Той спокійно цмулив віскі з великої чарки. Високий, з обвислими світлими вусами, він служив під час війни в артилерії, брав участь у висадці англійських військ у Нормандії; Пітера завжди бавило юнацьке завзяття, з яким він проповідував атеїзм у містечку, наскрізь просякнутому святенництвом. На клеркову думку, те, що сталось уночі, було бурею в склянці води. Хлопець сам завівся з полісменами, і єдина хиба тут була та, що вони діяли не досить швидко.

— З такими баламутами одне допомагає: кийком по голові, і він ураз затихне!

Більш не було сказано й слова. Пітер допив своє пиво й пішов: час починати статтю.

* * *

«Як це гнітить, коли знов зустрічаєшся з насильством, і знов тебе сковують страх та власне безсилля! Вперше я зазнав цього в Нью-Йорку: купка підлітків

під вуличним ліхтарем, а потім усі кидаються навтіки, лиш одна постать точиться назад, до стіни, держачись руками за бік. Мене поривало кинутись рятувати, але чиясь міцна рука стримала мене. Поки прибула швидка допомога, хлопець був уже неживий.

Це класична сценка насильства у великому місті. Ти спостерігаєш її ніби здалеку, як чужий, і тому тобі не так страшно. Та коли таке відбувається серед знайомих тобі людей, тоді воно не сприймається як сцена в театрі. Нещодавно я їздив додому, до невеличкого містечка в Північній Ірландії...»

Ну що ж, якийсь початок є. Іронія звучить трохи академічно, і цей «філософський» вступ, можливо, доведеться потім викреслити. Та все ж початок є. Коли розповідь дійде до самої події, все стане на своє місце; може, як тло, спочатку змалювати саме містечко? Чи зразу поринути в суть справи? Треба буде ще взяти інтерв'ю в самої поліції: може, вони тут, незвичні до розмов з журналістами, самі проговоряться й затаврують себе власними устами.

Пітер сидів і думав, як йому краще зробити. І враз почув, що до кімнати, де він сидів, поставивши перед собою на валізу друкарську машинку, хтось увійшов. То була мати; на плечі вона накинула барвисту хустку з торочками, а в руках несла грілку для постелі. Грілку вона поклала в ліжку— поклала якось особливо демонстративно.

— Я подумала — покладу сьогодні раніше, хай ліжка нагріється. Цеї ночі таки холодно було.

Пітер нетерпляче дожидав, коли вона піде, але вона зволікала, все поправляючи простирадло, і йому стало очевидно, що грілка для неї тільки привід.

— Я бачу, ти щось пишеш,— сказала вона нарешті.

— Так.

— Це про те, що вночі було?

— Та більш-менш.

— Це, мабуть, він тебе під'юдив,— вона завжди говорила про батька якось відчужено, немов то був не її чоловік, а скоріше хтось, кого їй накиннули багато років тому, і він став прикрою, але неминучою деталлю хатнього побуту.

— Більш-менш. Але я й сам би неодмінно це зробив.

— І ти думаєш, що так буде розумно?

— Що значить розумно? А хіба тут можна змовчати?

Мати якусь хвилю мовчки дивилась на нього, а тоді, взявшись руками в боки, сказала:

— Краще покинув би ти це діло. Бо тільки клопоту наробиш нам усім.

— А батько думає не так.

— Мені байдуже, як там він думає. Я з цим чоловіком прожила вже більше тридцяти років, але, бог мені свідок, і досі його не розумію. По-моєму, він так і не став дорослою людиною.— Останнє речення вона вимовила з якимсь іронічно-безнадійним виразом.

— Але в цьому ділі я з ним згоден.

— Та тобі воно легко. Ти не живеш тут цілий рік. А те, що ти напишеш, збаламутить тут воду. А я вже аж забагато надивилась на всякі баталії між сусідами в нашому містечку.

— Мамо, але ж ти завжди була велика бунтарка!

Батько часто розповідав з великою радістю, як її колись були заарештували за те, що вона співала «Пісню солдатів» на пляжі в Уорренпойнті; тоді вона парасолькою збила з полісмена каску і кинула в купальний басейн. Ця пригода була відома в родині як «битва Сюзі за свободу Ірландії».

— Я вже забагато бачила цього,— сказала вона твердо.— Мої брати бились за незалежність Ірландії, і що воно їм дало? Обидва тепер в Австралії, бо у себе

вдома не змогли знайти роботи. А глянь на себе: ти теж мусив виїхати до Англії, щоб знайти роботу.

— Але ж я не жапаюсь за револьвер, мамо. Я тільки пишу статтю.

— Це та сама пісня. Однаково ніякого пуття, тільки збаламутиш усіх. А жити тут потім йому й мені, а не тобі, коли стаття вийде. Іди пити чай, а оті мудрощі покинь,— вона махнула рукою на машинку, ніби то було щось пекельне.

Пітер неохоче підвівся. Хоч мати була тендітна тілом і бліда лицем, ніби порцелянова, з великими очима ляльки, волю вона мала непохитну. І всі найближчі дні в її мові раз у раз проскакуватимуть таємничі натяки на його статтю, натяки, мета яких — щоб і він, і батько весь час почували себе так, наче школярі, що накоїли якоїсь шкоди.

— Але ж тобі не подобається те, що вони зробили? — спитав він.

— Звісно, не подобається. То паскудне кодрло.

З цими словами вона вийшла на кухню й вернулася з каструлькою вилитих яєць та збивачкою в руці.

— Але нам доводиться жити з ними,— докінчила вона, вганяючи збивачку в яйця, наче електричний дріль.— Бо навіщо ж бог оселив їх тут?

IV

«Треба розрізнити королівського ольстерського констебля і звичайного англійського боббі. Ольстерська поліція — єдина не спеціальна поліція на наших островах, яка носить при собі револьвери; а в час надзвичайного становища її озброюють ще й автоматами. Додайте до цього 12 000 полісменів із спецзагонів, і ви матимете всі елементи поліційної держави — не в Іспанії чи Південній Африці, а на Британських островах. Це не запобіжні заходи, як часом твердять, а симптоми політичної хвороби».

Поліція! Пітер Дуглас не пам'ятав у своєму житті пори, коли б він не боявся поліції й не почував до неї ненависті. Почасти в цьому виявлявся батьків приклад: ще малим, коли гуляв з батьком по містечку або йшов до церкви, Пітер відчував, як умить найжаčuється батько, побачивши чорний мундир. І коли новий у містечку полісмен наважувався вітатися з ним, він пропизував його презирливим поглядом, ніби й не бачачи. Пітера гнітив вигляд полісменської форми: груба чорна тканина-діагональ, широкий ремінь, а насамперед лізла в очі важка кобура на кульші. Предковичні прикмети брутальності й гноблення. Зокрема був там один, якого називали «штурмовиком»: кремезний чоловіча, колишній солдат-десантник, він ходив по місту, водючи за собою чорну вівчарку. Його вже давно кудись перевели, але для Пітера Дугласа він так і лишився символом усієї гіркоти життя в його рідній провінції, символом, що довіку патрулюватиме ольстерськими шляхами, чорний і хижий, як звірюка поруч нього.

А тоді ще й спецзагонівці — молоді тутешні хлопці, озброєні гвинтівками та автоматами. Їм щедро платили за нічні чергування. Вперше Пітер побачив їх, коли йому було років десять. Одного теплого літнього вечора він їхав велосипедом від дядька, що жив у Олтнегорі. З тридцятєро їх проходили муштру перед критим бляхою будинком «Оранжистеської ложі». Хоч він знав їх майже всіх — то були тутешні протестанти, і Пітер щодня зустрічав їх у крамниці чи на вулиці, бував у них на фермах,— вони ніби й не бачили його. А через три дні ввечері затримали його з батьком на розі вулиці і, вдаючи, ніби не впізнають їх, з півгодини не відпускали.

Хай ці спогади вже стерті й упереджені, думав Пітер, ідучи вулицею, та пригода минулої ночі оживила їх. З кав'ярні Хігінса хлопнуло на вулицю світлом і музикою — різкі звуки сучасного поп-оркестру. В око-

лі світла від ліхтаря стояла мініатюрна постать Джо Дума, містечкового дурника, який щось їв з бляшанки — він їх носив на поясі цілу гірлянду. Його обступили дітлахи, та, побачивши Пітера, сахнулись у темряву.

Біля відділку поліції, на пагорку край містечка, папувало якесь незвичайне пожвавлення. Стояв «ленд-ровер», у якому було кілька полісменів, а поряд — довгий чорний автомобіль: по радіоантенах та темному лискучому кузову зразу можна було впізнати патрульну машину. Сам відділок містився в чималому будинку, побіленому, з чорними лямівками, і якби не синя поліційна вивіска біля дверей, можна б подумати, що це вілла якогось лікаря чи директора фірми в заможному передмісті десь у Англії. Але, обгороджена з усіх боків великими спіральними звоями колючого дроту, із сторожкою, обкладеною мішками з піском, з отвору між якими визирало дуло кулемета, вона тепер нагадувала укріплену резиденцію якогось гауляйтера в окупованому місті. Піднявшись доріжкою на пагорок, Пітер помітив у сторожці якийсь рух: очевидно, його взяли на мушку.

— Сержант у себе? — спитав Пітер. А тоді сердито додав:— Ради бога, опустить оту штуку. Я тутешній, живу на цій вулиці.

— А нащо вам сержант? — Із сторожки вийшов молодий полісмен; на руці в нього теліпався автомат, якийсь нестрашний, наче іграшка, складена з дитячого «Конструктора».

— Хочу взяти в нього інтерв'ю. Я журналіст, працюю для однієї газети в Англії. Я б хотів з ним поговорити про інцидент, що стався вночі.

— Ви журналіст? — перепитав полісмен з відвертою недовірою.— Із Англії?

— Так, і хотів би бачити сержанта, коли ваша ласка.

Якусь хвилю обидва мовчали, і полісмен дивився на нього порожніми очима, що блідо голубіли на обличчі, мертвотну блідість якого підкреслював чорний козирок кашкета. Тоді повернувся й жестом покликав Пітера за собою до вартівні.

Там сиділо п'ятеро чоловіків — двоє тутешніх полісменів, яких Пітер невиразно впізнав, двоє спецзагонівців із досить похмурими мінами і п'ятий — якесь начальство, коли судити з поведінки, з мундира від доброго кравця, із ременя з портупесю та з начищених халяв. Усі підвели на Пітера здивовані очі.

— Ось прийшов якийсь чоловік, сержанте,— звернувся полісмен із сторожки до одного з двох тутешніх,— каже, що він журналіст. Із якоїсь англійської газети.

Сержант неквапно підійшов.

— Ви син містера Дугласа, правда? — спитав він і чомно, і з сумнівом.

— Так, сержанте. Я працюю в одній англійській газеті й приїхав на кілька днів додому. Я хотів би дістати від вас деякі факти про інцидент цієї ночі.

— Цієї ночі? — сержант якось розгублено, навіть розпачливо озирнувся на чепурного офіцера.

— А для якої газети ви пишете? — бадьорим голосом запитав той і теж ступив до Пітера, ніби хотів своєю присутністю приборкати цього непроханого гостя. То був безперечно голос влади, такий британський, крижаний голос, рівний, мов голос диктора Бі-бі-сі.

Пітер увічливо пояснив.

— А, знаю,— ухильно сказав офіцер.— Здається, знаю вашу газету.— Тоді обернувся до сержанта:— Може, запросимо містера Дугласа до іншої кімнати, Нолзе?

Пітер перейшов услід за сержантом Нолзом до великої кімнати десь у глибині будинку. І враз йому сягнув здогад.

— Це окружний інспектор, правда?

— Так,— відповів сержант. У нього була така міна, наче він хотів сказати ще щось, але похопився. Він ніби знічев'я поштурхав кочергою в каміні, тоді вийшов. От воно що! Вони явно стурбовані нічним інцидентом, і сам окружний інспектор прибув розслідувати його. Отже, Пітер таки напав на добрий слід.

За хвилину до кімнати бадьоро ввійшов інспектор. Вигідно всівшись перед каміном, він обернувся до Пітера з веселою, енергійною усмішкою. Ріденьке волосся, зачесане назад за вухами, довгасте овальне обличчя з акуратними вусиками, тонкий ніс, ледь-ледь скісно прорізані очі — вродливий чоловік. Народжений і звиклий наказувати.

— Знаєте, містере Дуглас, не часто ваша братія зазирає в наші краї. Шкода, що я не можу пригостити вас чаркою, але це, мабуть, виходить за межі можливостей відділку.— Він коротко засміявся.— Ви, скільки я зрозумів, родом тутешній.

— Так,— підтвердив Пітер. Відверта заціпчивість у тоні офіцера дратувала його, але водночас і трошечки лякала, отож він майже мимоволі додав іще:— Але вчився я в Легенбріджі.

— А! — зацікавлено мовив інспектор, відчувши щось спільне з Пітером.— Я теж учився там. У «Королівській»?

— Ні,— коротко відказав Пітер. А потім, водночас і не вірячи, й радіючи, що інспектор ускочив у несподівану пастку, підкуплений англійським прізвиськом Дуглас та тим, що «Сполох» — лондонська газета, додав:— У «Святому Кірені».

Усміхнувшись, Пітер подумав, що це вийшло достоту так, ніби людина з білою шкірою призналася затятому південцеві, що вона має в собі негритянську кров. «Королівська школа» була одним з найушлявленіших протестантських коледжів у Північній Ірландії, розплідником крикетистів, колоніальних урядовців,

подагричних єпископів — ще в дусі часів короля Георга IV, і випустила із своїх стін (ніби для демонстрації власної всебічності) навіть одного визначного літературного критика. А на пагорку навпроти, в затінку величезної будівлі післямансипаційного собору, стояла єпархіальна семінарія святого Кірена, де вчилися сини католиків — заможних фермерів, трактирників та комерсантів, призначені переважно для духовної кар'єри.

— А...— інспектор зітхнув і замовк, видимо спантеличений. Потім, геройським зусиллям відновивши самовладання, сказав:— Я трохи знав вашого єпископа. Славний чолов'яга. Правда, на херес у нього не мій смак.

— На херес? — розгублено перепитав Пітер.

— «Майєс».

Інспектор вимовив цю назву якимось особливо смачно, роздільно, в два склади: «Май-єс».

— Йому привозять вино просто з Іспанії, наші хлопці пропускають його через митницю. Трохи надміру сухе. Я сам більше люблю «Брістол-Крім».

Коли така людина взагалі думає про націоналістів, то хіба лише побіжно, як про нікчемну морочливу меншість; а стикатися з ними вона згодна тільки на найвищому рівні, з магараджами, чи єпископами, чи в крайньому разі з якимсь запобігливим високопоставленим урядовцем-тубільцем. І нащо йому міняти свої принципи? Перекоаний у власній толерантності, певний свого становища в рамках служби королеві та країні, він напевне скінчить життя в почесній відставці, одержавши перед тим якийсь не дуже значний орден.

— Я не знайомий з єпископом,— коротко сказав Пітер.

Він міг би й не казати цього: іронія, що звучала в його словах, відбилась від цього гладенького чола, мов паперова стрілка. Інспектор уже говорив далі.

— А щодо тієї дрібнички, що ви згадали...— сказав він.— Навряд чи там знайдеться багато поживи для вас, газетярів. Одне слово, дрібничка. Якийсь молодий хуліган зачепив наших хлопців, і вони його забрали на кілька годин, щоб остудити. А вранці випустили. Буденна історія.

— Але дорогою сюди його налупцювали,— вперто сказав Пітер.

— Та ні, це перебільшення,— розважним тоном заперечив інспектор.— Він, звичайно, чинив опір, тож і довелося трошки йому підсобити, щоб дійшов сюди. Може, синець-другий і заробив, але то й усе.

— Ну, певно, не так мало, коли довелося везти в лікарню.

— А ви вже й про це чули? — зацікавлено сказав інспектор.— Диво, та й годі, як швидко розходяться чутки, тільки боюся, що в цій чутці ви небагато поживи знайдете. Він усе скиглив, тож ми й викликали лікаря. Лікар не знайшов нічого страшного, але задля певності сказав, що треба повезти в місто на рентген. А за кілька годин його відпустили. Прийшла мати й забрала його додому.

— То, по-вашому, це дрібниця? — спитав Пітер, не ймучи віри.

— Атож.

— Але ж крик розбудив усе містечко.

Інспектор сухо засміявся.

— Так, досить прикро, що був галас. Той тип трошечки істеричний. Він навмисне ревів, мов бугай, казали хлопці, тільки-но пальцем його торкнеш. Досить хитрий виверт, як подумати.

— Виверт? — Пітер втупив очі в чемне обличчя перед ним. Але не помітив у спокійному інспекторовому погляді ані знаку нещирості чи сумніву.

— Авжеж, виверт. До справжніх одчайдухів йому далеко, але похизуватись хочеться, що він, мовляв, не

боїться поліції. Та я гадаю, він уже зрозумів, що вночі зайшов надто далеко й пошився в дурні.— Інспектор задоволено потер руки: мовляв, на цьому можна кінчати.— Ну, от вам, юначе, й уся історія. Дуже шкодую, що не можу запропонувати вам нічого поживнішого. Я ж знаю, що ви, газетярі, любите. Ну, може, іншим разом.

Сторопілий, Пітер рушив услід за ним, пройшов коридором, вийшов надвір. Тільки десь на середині Головної вулиці він усвідомив, що про ІРА навіть словом не було згадано.

— То ось що він вам сказав! — захоплено промовив учитель. Пітер зайшов до нього дорогою додому, і вони вдвох подались через вулицю до найближчого ресторанчика «Росинка».

— Так. Боюсь, я так розгубився, що не зміг і відповісти нічого. Бо все воно звучало так правдоподібно; може, він і казав правду.

— Тоді чого ж він приходив до мене?

— А приходив? — здивувався Пітер.

— Атож, коли я повернувся після уроків додому, то застав його поліційну вельможність у себе у вітальні. Він мені сказав, що часто чув про мене від мого брата — брат служить у окружному відділі охорони здоров'я — і вирішив зайти познайомитись. А тоді ніби знічев'я згадав нічну пригоду й сказав, що мені, певне, приємно буде дізнатись: то було просто непорозуміння. З хлопцем поговорили як слід і відпустили його. І мені, мовляв, нема ніякої причини турбуватись. А полісмен Робінз із спецзагону перепрошує мене за ті слова: він, мовляв, ляпнув їх згарячу, та й усе.

— Отже, вони таки стурбовані... І що ж ви йому?

— А що я міг сказати? Тільки усміхнувся у відповідь і сказав, що приймаю Робінзові перепросини і

радий, що з тим хлопцем усе гаразд. Я ж, ви знаєте, тут працюю, та й брат мій теж, як мені делікатно натякнув інспектор. А крім того,—вчитель нервово закліпав очима й згорбив вузькі плечі, обтягнені дощовиком,—я обміркував усе, і мені здається, що ґрунт у нас під ногами не дуже твердий.

— Тобто як? Невже культурні люди можуть дивитись, як когось б'ють, і не запротестувати?

— В звичайних умовах, певна річ, ні. Але ж хлопця, як видно, не так уже тяжко покалічено, і ми не зможемо довести щось напевне. Ми тільки зіграємо на їхню руч, показавши себе баламутами.

Пітер якусь хвилю мовчав, потроху п'ючи пиво.

— Більш-менш так само міркує й моя мати,—сказав він урешті,—але батько — ні.

— Пробачте на слові, але ваш батько на свій лад твердолобий незгірш за першого-ліпшого оранжиста. Може, в парламенті Ірландської республіки його балачки були б і до речі, але тут з них пуття мало, як ви й самі розумієте. Кінець кінцем навіть якби ми домоглись Об'єднаної Ірландії, нам і тоді доведеться ділити життя з ними, тож краще вчитись цього вже тепер. Та й визнайте самі: поліції в Північній Ірландії останнім часом було не з медом. Якби таке в двадцятих роках, чимало «горлянців» уже головою б наклало.

— То ви гадаєте, мені краще не писати тієї статті?

— Не знаю... Це треба зважити. А чом би вам не сходити до самого хлопця, перше ніж вирішувати? Кінець кінцем, це ж його побито.

Хазяїн «Росинки» заглянув у двері й квапливо сказав:

— Кінчайте вже, панове, будь ласка. Вже півгодини після встановленого часу.

Вони пішли через кухню надвір, а позаду до кав'ярні вже вихався гурт чоловіків. То були спецзагонівці, що їх Пітер бачив у поліції.

— Добраніч, містере Конкенен, добраніч, містере Дуглас,— промурмотів хазяїн, випроваджуючи їх за двері. А тоді повернувся прийняти нових клієнтів.

V

— Певне, тут,— сказав Джеймс Дуглас, витягуючи голову через плече водія найнятої машини. Уже хвилини з десять вони, звернувши з шосе, гуцикали по вузькому путівцю. Спочатку видніли якісь ознаки людських осель, та коли путівець збіг, кривуляючи, вище на схил гори, спочатку будинки, а далі й дерева почали рідшати, й з обох боків відкривалися довгі похмурі мочарища. Нарешті, коли вкрита жорствою поверхня дороги змінилась багnistими коліями від вантажних коліс, вони заглянули невеличку хатинку. Побілена вапном, із зеленою від моху ситняговою покрівлею, вона стояла на згірку, не захищена від вітру нічим, крім неоквириної огорожі, збитої зі старих клепок від смоляних барил. Перед хатиною, прихилений до стіни, стояв старий яскраво-червоний спортивний велосипед, майже загордивши переднім колесом неширокі двері.

— Так, це тут,— підтвердив водій.— Ну, як?

— Та досить скромно,— сказав Пітер.

— Скажіть краще — злидні,— весело поправив водій, потягнувши за ручне гальмо.

— Ти хочеш, щоб і я зайшов? — спитав батько, з сумнівом дивлячись на Пітера. Всю дорогу до Чорної Гори він з видимим задоволенням щось мугикав собі під ніс, але вигляд хатини, видно, охолодив його.

— Ні,— коротко сказав Пітер.— Я сам.

Машина, що над'їхала вибоїстою дорогою, вже привернула увагу: зустріти її вибіг собака, білий з рудим

дворняга, і в одному з двох віконечок мигнуло злякане жіноче обличчя. Коли Пітер виступив з машини й рушив до дверей, грузнучи тонкими черевиками в багні на подвір'ї, собака рвонувся до нього.

— Цу-цу, Фло, цу-цу!

Двері відчинились, і на порозі стала жінка років п'ятдесяти в обвислому червоному джемпері та незашнурованих чоловічих черевиках. Вона стояла, витираючи руки ріжком вицвілого фартуха, й чекала, що скаже Пітер.

— Тут живе Майкл Фергюсон?

По її обличчю майнула тінь якоїсь тривоги, тваринного безтямного ляку.

— Господи, помилуй нас,— промурмотіла вона.— Ще якась халепа.— Тоді, обернувшись до дверей:— Тут він, заходьте, коли вам його треба.

Після залитого світлом узгір'я халупа зсередини здалась якоюсь напівтемною печерою. В печі горів грудкуватий торф, і вогонь кидав мерехтливе, димне світло на згорблену постать старого чоловіка, що звів очі на несподіваного гостя й відвернувся, гучно зарипівши стільцем. Біля казана в теплому попелі лежало хворе курча, вкутане в фланелеву ганчірку: тільки худа червона голівка виглядала з того кокона. По другий бік кімната була заставлена судником і ліжком, на якому лежав юнак. На лобі в нього білів бинт.

— Ти що, встати не можеш, коли до тебе люди прийшли? — гримнула на нього жінка.

Юнак незграбно підвівся. Років десь двадцяти, високий, ставний, плечистий. Куртка з штучної шкіри, вся в блискучих пряжках та застібках, задерлась на попереку, відкривши порвану сорочку кольору хакі. Сорочка була недбало запхана в старенькі джинси, підперезані широким шкіряним ремнем з рясними пістонами й пряжкою у формі підкови. Цей убір до-

повнювали шкарпетки в синю й червону смужку і важкі чорні робочі черевики.

— Ви з поліції? — Близько посаджені очі на прищуватому обличчі уникали Пітерового погляду, наче юнак говорив із собакою, що вже лащився, тихо скімлячи, біля його ніг.

Пітер як тільки міг простіше пояснив, чого йому треба. Нервуючись, він уживав слів, яких ці люди не могли зрозуміти, і бачив це по їхніх спантеличених обличчях, тож мусив повторювати своє пояснення кілька разів.

— Я хочу вам допомогти, розумієте? — докінчив він.

— Навряд чи я зможу чимось пособити вам, містер,— сказав нарешті юнак.

— Як це — ви не можете чимось пособити мені? Мені ж нічого не треба. Це я хочу пособити вам. Я хочу написати в газету про те, як з вами повелися в поліції. Чи ви хочете сказати, що вас там не били?

Від печі несподівано почулося рипіння: то старий засовався на стільці. Його очіці, маленькі, в червоних обідках, наче у індика, аж блищали від злості, а коли він заговорив, то по грудях у нього, по сорочці без коміра, потекла цівочка слини.

— Якби він сидів дома, коло матері, як годиться порядному хлопцеві, то нічогісінько б із ним не сталося. Але ж вони тепер тільки й знають, що в кіно бігати та платівки крутити. Що заробив, те й дістав. Ще й мало.

Хлопець почервонів, але змовчав. Замість нього озвалась мати:

— Правду кажучи, сер, ми б воліли це діло забути. Так воно буде краще для всіх нас.

— Це правда, сер. Так воно вже вийшло, і не варто дуже перейматися, сер.

Ну що ж, ясно, як білий день. Поліція поговорила не тільки з хлопцем, а й з його матір'ю. Вони все тут

передбачили: мовляв, і для хлопця, і для його батьків краще буде, коли все діло затерти. Мабуть, так розщедрилися, що й машину дали поїхати до лікарні — самі б ці люди ніколи на таке не спромоглися. І хоч би що запропонував Пітер, хоч би яке відшкодування, надію чи допомогу — все воно не важитиме нічого супроти їхніх невиразних, але реальних погроз. Він ніколи не довідається правди про нічний інцидент: чи хлопець якось був зв'язаний з ІРА, чи він справді перший зачепив полісменів; і навіть — чи правильно він, Пітер, розцінює оцю мовчанку. Між їхньою безпорадністю і його свободою лежить неподоланна прірва. І він, безнадійно махнувши рукою, рушив до дверей. Хлопець із матір'ю провели Пітера: хлопець видимо накульгував, хоч і намагався сяк-так приховати це.

— Вибачте, що я нічим не можу допомогти вам, — сказав хлопець. Голос його, хоч і безвиразний, звучав майже ласкаво. Коли він нахилився, щоб пройти в двері, Пітер помітив, що вище бинтів волосся його зачесане назад і приліплене пластирем — двоє масних пасом, схожих на крила качки.

«Остін-10» котився з гори; і Пітер, і його батько мовчали. Над долиною збиралися грозові хмари, темні, наче вовняна хустка. Тільки шофер розвеселився й розповідав про тих Фергюсонів досить прихильно.

— А цей Майкл непоганий хлопець, — сказав він резонерським тоном, — хоча й босякуватий трохи. Двоє старших — ті меткіші, подалися до Англії. Він теж працював у Барнслі, та вернувся додому, коли старому зробили операцію. Мало хто так учинив би.

Аж коли вони приїхали додому, Джеймс Дуглас озвався, вилазячи з машини, поки Пітер придержував дверцята.

— Ну, ти ще хочеш писати свою статтю? — запитав він тривожно, втупившись Пітерові в обличчя.

Пітер хвилинку подивився на нього, ніби щось обмірковуючи. Нарешті сказав:

— Не знаю...

«Звичайно, є спосіб залагоджувати такі інциденти, відомий і звичний кожному службовцеві колоніальної адміністрації від Ольстеру до Родезії. Обвинувачення відкидається або зводиться до дрібнички; надміру ревним полісменам чи військовим оголошують догану, уникають будь-якого розголосу. Можливо, як запевняє влада, це кінець кінцем найкращий шлях. І все ж хочеться спитати: чи в багатьох містечках Ольстеру відбуваються такі речі в дану мить — від вашого імені?»

Вернувшись додому, Пітер зразу пішов до спальні дописувати статтю, але вона чогось не клеїлась. Тупо дивлячись на щойно написаний абзац, він не міг навіть вирішити, писати далі чи ні: він міг укласти початок і кінець, але крику душі, логічного й пристрасного водночас, як він сподівався, не виходило. Він устав і почав ходити по кімнаті. Врешті зупинився біля вікна й бездумно задивився на головну вулицю, як тієї першої ночі.

З годину чи й більше йшов рясний дощ, але вже розгодинювалось. Край неба, на заході, крізь сірі хмари просвічувало водянисте сонце. М'яко, майже по-світанковому світило воно на містечко, і в його промінні довга смуга вулиці від Старої вежі до пам'ятника полеглим солдатам і далі, до залізничної станції, здавалась ясною, вимитою.

То було воно, його рідне місто, воно лежало перед ним чітко й виразне. Він знав у ньому кожен куточок, ходив тут до школи — он отого бетонного будинку, — і спускався на санчатах з отієї гори, і тут-таки, згодом, уперше провів дівчину в отой он темний під'їзд. Він

знав тут майже кожен дім і майже кожну людину. Не можна сказати: «я люблю це місто», чи «я не люблю його»: такі почуття недоречні, бо воно — просто частина твого життя, від якої нікуди не втечеш. І все ж весь останній рік у школі єдина його думка була — як утекти звідси. Обмеженість життя, прихована гіркота політичних настроїв раптом стала для нього схожою на тюремний режим. Кажуть, ірландці — веселий народ; але в цьому народі є щось таке... якесь прагнення звести людське життя до найелементарніших проявів, що лякало його. Минув не один рік, поки він знайшов у собі силу повернутись і достатню впевненість у тому, що він зможе витримати ворожість, яку наче випромінювало їхнє єство.

Та чи ця сила тепер дає йому право судити, особливо в випадку такого ось інциденту? Минуло всього два дні, а обурення в містечку вже й згасло. Чи його погасив страх, а чи намагання підживити оту добру волю, що є єдиним рятунком, на думку таких людей, як його мати? Чи це просто пасивність, виплід гендлярського духу, що в кожному бачить тільки потенційного покупця? Хоч би яка доля жила в цих сірих стінах, а, певне, треба полишити цим двом народам, сплеченим, змішаним навічно, самим витворювати собі ту долю.

Він дивився на містечко, сповнений тверезої самокритичності; аж раптом із завулка, немов кимось виштовхнута, вискочила куценька, наче карликова поstatь. Одягнена в строкате лахміття; на голові натягнений аж на вуха пошарпаний кашкет. Одна нога була боса, друга в розтоптаному чоботі. Круг стану був ніби патронташ із порожніх бляшанок. Пітер зразу впізнав курдупеля: то був Джо Дум, містечковий дурник. Він жив у своїй власній халупці, канючив у перехожих мідяки й варив собі в бляшанках усякі покидьки. Люди дражили його, годували, терпіли — з милосердя, стародавнішого, ніж усі державні інституції, — і, навзаєм,

Його витівки, белькотіння, неадаптивна мова бавили їх. Тепер, вибігши з завулка, він безтямно дивився довкола, на небо, на водянисте сонце, на освітлені ним стіни будинків. А тоді, ніби навівши об'єктив, побачив Пітера. Очі їхні на мить зустрілися, і в очах Джо блиснуло щось схоже на тріумф. Він почав хапливо шукати щось у себе за спиною, брязкочучи гірляндю бляшанок, і врешті видобув шмат білого картону. Тоді швидко озирнувся в завулок, наче питав чийогось схвалення, й підняв картон високо над головою, так, щоб Пітер — та й будь-хто на вулиці — міг прочитати надряпане великими літерами, наче вуглиною:

НИШПОРКА
ІДН СОБІ ГЭТЬ

Една О'Брайєн

НА УЗМОР'І

ВРАНЦІ

Вони прожили тут уже чотири дні, і щоранку вона вставала рано і йшла гуляти променадом. У кінці його було поле для гольфу, і вона йшла по траві аж до голої, без жодного дерева рівнини, на якій не було нічого цікавого, крім старої сірої руїни. Четвертого ранку чоловік, що шукав там загублені м'ячі, сказав їй, що не можна ходити по лужках біля дучок у черевиках на високих підборах, хоч добре бачив, що в неї підбори низькі й широкі. Іще він сказав їй, що трава на тих лужках, цупка й руда, привезена аж з Нової Зеландії, бо ірландська трава не витримує різкого, наче рашпиль, морського вітру. Говорячи, він весь час смикався й тіпався. Вона вже бачила того чоловіка й знала, що за те тіпання його прозивають Годинником.

— Нате цукерку,— сказав чоловік і видобув з кишені широких парусинових штанів жменю молочних помадок. Вона відмовилась і пішла далі. Пройшла з милю, сіла на горбочку — там вона сідала щодня — й задивилась на море, думаючи все про те саме. Чи покажеться він сьогодні? Чи захоче поновити їхні взаємини? Повернути їй молодість, світанок життя, те, чого жадають усі, крім дітей? І коли вони зустрінуться й він привітається: «Як живеш?» — що вона йому відповість? Сказати, що її чоловік лікар, що вони наймають жінку, яка приходить натирати дверні ручки, що вона записує візити до вишукано оздобленого щоденника, де надруковано спеціальну молитву на кожен день року? Вони добрі католики. Як коли в них на обід картопляне пюре, як коли — картопля в лушпай-

ках, по п'ятницях — смажена: треба ж якоїсь різноманітності в житті. Можна ще сказати, що вечори вона просиджує в себе нагорі — вони зробили з однієї спальні вітальню, — читас, робить собі манікюр, слухає сумну музику. В ті дні, коли чоловік приходить додому дуже пізно, вона сидить біля вікна, хукає на шибку, витирає, думає про те, як би могло скластись її життя, про своє дитинство, про дітей, яких у неї ніколи не буде. Їй зробили операцію через якийсь там новотвір і вирізали забагато. Оперував чоловіків приятель безкоштовно. В гіркі хвилини вона думає, що її чоловік умисне підстроїв так, щоб вона не мала дітей і тільки панькалася з ним. Та операція розтяла їй душу.

Коли вони одружилися — тому вже сім років, — вона його кохала, як звичайно дружина кохає чоловіка; потім розлюбила, а ще згодом він обрид їй так, що вона й сама не вірила: невже вона його колись кохала? Він був слабодухий, забудькуватий, саяв від щастя, коли купить нову сорочку, увечері, як стемніє, боявся вийти в сарайчик у саду набрати вугілля, присікувався до рахунків за харчі, полюбляв хильнути в барі, був задирака й хизун. Тому вона й приїхала сюди, щоб знайти іншого, свого давнього коханого, білявого юнака, з яким вона колись провела кілька вечорів, танцювала з ним, цілувала його під дупластою тополею на вулиці коло її квартири в Дубліні. Тоді вони обоє були студенти, але він так і не одержав диплома. Він став співаком, виконавцем народних пісень, здобув велику славу в Америці. Тепер вона скомбінувала так, щоб поїхати вдвох із чоловіком на цей приморський курорт, до містечка, де народився її коханий. Скомбінувати було неважко. Вони обоє потребували відпочинку. Їй, сказала вона, вже з душі верне від телефонних дзвінків та дзвінків у двері, і від папуги, якого вони держать у клітці, і від різникових щомісячних рахунків.

— Ну, замов десь номер,— сказав чоловік.— Гроші ми маємо і можемо собі це дозволити.

Отож вона замовила номер у готелі в цьому курортному містечку на узмор'ї, на заході Ірландії, сподіваючись, що на літо він теж приїде в рідні краї. І та надія справдилась. Першого ж вечора, коли вони приїхали, вона почула в готелі, що він тут, але досі ще не побачила його. Може, сьогодні побачить? У кожному разі, вигляд у неї непоганий. Довгі темні кучері молодили її — ніяк не даси тридцяти років,— а очі від морського вітру блищали, як тоді, коли вона була ще дівчина й жадала закохатися.

Вертаючись, вона дивилась на місто, на узгір'я, обліплене будинками, що спиналися до нової церкви, обтінкової дрібними камінцями. Церква височіла над узбережжям. Один будинок, яскраво-синій, стояв вище за всі інші — білі. Але навіть ті білі стіни мали ледь голубуватий відтінок, бо, як їй казали, люди тут трохи підсиджують вапно, і голубий відтінок пробивається крізь білість, як далеке скигління кулика крізь крик морських чайок. А чайки кричать, як старі жінки, а кулики голосять, як жінки в горі, і людські голоси заглушуються пташиним криком та завиванням вітру. Збиралося на дощ. Крамарі вносили з вулиці барвисті надуті кулі та светри ручного плетіння, що їх були повивішували надворі, як рекламу. Кілька курортницьких дітей гралось на березі, й кілька дорослих стояли біля поруччя, наглядаючи за дітьми та покрикуючи на них. Вона усміхнулась. То все були «накрохмалені», яких хазяїн готелю не дуже шанував,— англійці, що любили добре попоїсти і за сніданком, і за вечерею, а пили тільки світле пиво, і зиску з них було не густо.

Вона перевзулась у черевики на високих підборах і пішла до бару при готелі шукати свого чоловіка — вона була певна, що він там.

— Місіс Малелі, заходьте!

— Елен! — чоловік уже всміхався щасливою, неземною усмішкою, як завжди, коли він держав у руці повну чарку.

— О, наша пішохodka-спортсменка!

— Який колір обличчя!

Вона пройшла по блискучій кам'яній підлозі до столика, за яким сиділи її чоловік доктор Малелі, містер Кармоді — директор якогось банку з сусідньої округи, — хазяїн готелю Джеймс, трохи схожий на священика в своєму чорному костюмі, Годинник, що пробував виканючити чарку за кілька обліплених глиною м'ячів для гольфу, і ще один чоловік, на ім'я Тім, власник норовистого цапа, — цей Тім усе нарікав на застій у справах.

— Ось візьміть мою проблему, — казав він. — Благородні породи кіз вимирають, матеріалізові й діалектиці загрожує...

— Еге, — правив своєї ще один чоловік, що недавно вернувся з Америки. Він не належав ні до якої компанії, а отирався скрізь, намагаючись когось зацікавити собою. Він надіявся також переманити до себе клієнтів, і Джеймс стежив за ним із цілком слушною підозрою. Він недавно вернувся в свої рідні краї, купив великий дім і обладнав його під готель, прикрасивши зеленими килимами й зеленими шторами. Але курортники, видно, віддавали перевагу меншому готелю з побіленими вапном стінами та підлогою з чорного каменю, який добували в каменярні неподалік від міста.

— Що ти питимеш? — спитав лікар дружину.

— Та однаково... Херес.

Сам він пив віскі. До обіду він уже насилу держатиметься на своєму табуреті, і Джеймс принесе йому суп, а він розляпуватиме той суп по скатерті.

— Ви зустріли Годинника? — спитав її містер Кармоді. — Він в'язнув до вас?

Годинникові так важко було домогтись поцілунку від якоїсь жінки, що він міг це зробити хіба силоміць, у темряві. «Треба було б його поцілувати»,— подумала вона й зітхнула над власною безсовісністю — безсовісністю всіх жінок, які виміряють те, що мають дати, по тому, що вони одержать навзамін.

— Я... я ні-ні-нічого не зробив місіс Малелі та-такого...— почав виправдовуватись Годинник, але Джеймс, що наймав його для всякої випадкової роботи, вирядив його допомагати на кухні. Всі дивились — мимоволі дивились,— як він іде до дверей, сіпаючись і задля сміху ще й підкреслюючи цю свою ваду. Елен хотіла спитати, чи не приходив її знайомий. Та не встигла. Бо заговорив лікар:

— Розкажіть Елен про свою пригоду. Їй сподобається.

— Ти певен? — спитала вона з кривою міною, вже звичною в їхніх взаєминах.

— Так, так,— запевнив містер Кармоді, облизуючи губи й готуючись розповідати. Він мав одну погану звичку: спершу пояснював значення того, що мав оповісти, і цим псував майбутнє враження.

— Це вам класичний зразок ірландського діалогу, шедевр нашої тубільної ухильності, коли хочете...

— Та ви розкажіть,— перебив лікар: він розумів, що пояснення тут зайві.

— Гаразд,— почав містер Кармоді.— Значить, так: одна дівчина стоїть у подвір'ї, за огорожею, а друга їде мимо на велосипеді. Для зручності назвімо ту, що на подвір'ї, Марією, а її приятельку — Мартою.

— Чисто як у євангелії,— озвався власник цапа.

Містер Кармоді повів далі:

— «Котра година?» — питає та, що їхала велосипедом.

«Ти куди їдеш? У селище?» — це питає Марія, та, котра на подвір'ї.

«Може, тобі щось привезти?» — знов питає Марта.
«А по що ти їдеш?» — це Марія.

«Та я ще не знаю, може, ще й не поїду», — відказує Марта.

Містер Кармоді засміявся, ніби даючи Елен сигнал, щоб засміялась і вона. Але їй, очевидячки, не було смішно. Вона була скоріше замріяна, глибоко замріяна.

Джеймс знав, що в неї на серці.

— А в нас буде нове товариство, — сказав він і пояснив їй, що дзвоник Том і замовив стіл на три особи.

— Ми його умовимо поспівати, — сказала вона: хай думають, ніби це думка про його пісні так звеселила її. Вона навіть замовила по чарці для всіх. І сама заму- гикала пісеньку, обернувшись до чоловіка:

Ой докторе, докторе, докторе Джоне,
У риб'ячій жирі душа моя тоне.
Як питиму ще його, дуже боюся,
Що з велосипеда впаду я і вб'юся.

— Дуже мило, — сказав Джеймс. Цю пісеньку вона співала в день свого весілля. Чоловік її тоді ще був студентом, а вона вчителювала. Потім він одержав диплом, вони піднялись на вищий щабель, і їй довелося покинути роботу, бо не годиться, щоб у чоловіка з таким становищем жінка працювала. Однак тепер усе це було неістотне, бо повернувся її давній друг, і вони сидітимуть поряд і поновлять своє знайомство.

— Їй-богу, жінок неможливо зрозуміти, — сказав містер Кармоді, що купався в теплі її розпашілого щасливого обличчя. — То вона заморожує тебе поглядом, то за мить уже гріє своєю ласкою.

— Я вас не заморожувала, — кокетливо відказала Елен. — Коли це я вас заморожувала?

— Моя дружина, — озвався лікар, звертаючись до по- лиці з пляшками віскі, — рідкісна жінка, вона в душі

поетеса і в такому товаристві, як наше, почувається наче риба без води.

— Вона почувається наче без тям,— зауважив власник цана, бо Елен уже розгризала горошинки драже, беручи їх з вази на прилавку, й мугикала впереміжку рядки з різних пісень.

— Еге,— докинув колишній американець.

— Я піду,— сказав Джеймс,— приготую стіл для нашого приятеля.

І всміхнувся, відходячи.

УДЕНЬ

Перше, що впало в очі Елен, був значок спілки непитущих у петлиці її друга. Коли вони знались давніше, він таки любив хильнути, а чоловік її був дуже помірний питець. Тепер Том уклонився й усміхнувся через два столи, а вона якось недотепно помацала лацкан свого жакета, натякаючи на значок. Том сидів з батьком і матір'ю, такими сором'язливими, що вони навіть не роздяглись і говорили тільки пошепки. Чуб у нього потемнішав, але обличчя було таке саме — ніби вирубане з жовтого вапняку.

Вона сиділа з чоловіком та містером Кармоді, вислухуючи їхні жарти і приймаючи знаки уваги. Вони замовили пляшку білого вина, і Елен пила його з келиха на високій зеленій ніжці.

— Ти мені так подобаєшся з келихом у руці,— сказав лікар.

— І ти хочеш зробити з мене п'яницю,— відказала вона. Їй уже трошечки плутався язик від випитого.

— Ось оцей келих на ніжці...— містер Кармоді почав удруге переповідати вже розказану ним історію про одну тутешню проповідницю, що потай пила; їй завжди подавали вино в келиху на високій ніжці, коли після якогось церковного обряду було частування.

— Я страшенно люблю вашу торбу з анекдотами,— сказала йому Елен, уже вп'яте перехоплюючи Томів погляд.

— Пані! — гукнув містер Кармоді й затулив їй очі складеною серветкою. Дурень. Томові батько й мати вже бентежились. Вона почала їсти, а сама пильно позирає в той бік.

— Я з годину тому трошки випив,— озвався лікар, позіхаючи,— і мені оце вступило в голову.

— Я тобі розкажу про одну річ, що мені подобається,— сказала Елен, намагаючись розбуркати його, щоб він не заснув прямо за столом.— Один образ.

— Образ,— повторив лікар таким тоном, ніби вона щойно роздяглась догола.

— Бувають такі келихи, що як його стиснеш у руці дуже міцно, то роздушиш.

Саме коли вона це говорила, до їхнього стола підійшов Том і потиснув їм руки. Їй довелось розповідати знову. Її давній коханий усміхнувся й сказав, що їм треба зсунути столи до купи. Коли вони зробили це, Елен опинилась поруч його батька, худенького сиво-голового чоловіка з блакитними, як море, очима, які успадкував і син.

— Ви, певне, дуже пишаєтесь сином,— сказала вона.

— Аякже. Дуже пишаємося,— відповів старий, але якимсь неприродним, завченим тоном. Хіба він міг сказати, що ні?

Томова мати, почувши, що серед товариства, яке до них пристало, є лікар, перекинулась до нього через стіл і заговорила про свій поперек.

— Вам треба лягти в лікарню,— сказав доктор Малелі. Він тільки так і вмів відбуватися від людей.

— У лікарні годують погано,— відказала вона, хоч їй на сніданок вистачало чаю з булочкою.

— І давно воно у вас? — запитала Елен; вона боялася, що чоловік урвав мову надто різко.

— А відколи Том народився,— густим голосом, так, що почули всі, сказала огрядна червонолиця жінка.

Містер Кармоді, щоб затерти ніяковість, запропонував, оскільки вже серед них опинився такий знаменитий співак, трохи поспівати, і ніби на підкріплення цієї пропозиції хазяїн готелю Джеймс приніс на таці каву по-гельському.

— Налітайте! — сказав він.

Надворі почався дощ, так що марно було б уже клопотатися про сіно чи дождити, коли визирне сонце. Джеймс спутив венеціанську штору, і в барі стало майже темно. Тоді він повмикав кілька лампочок і сів на чільне місце за двома зсунутими до купи столами. З кухонних дверей до бару тихенько прослизнув Годинник, і ще кілька тутешніх жителів підступили до других дверей подивитись на уславленого співака, що саме балансував однією виделкою на вістрях другої. У нього були дивовижно тонкі руки, а на пальцях зверху аж до щиколоток біляві волосинки.

— А пам'ятаєш,— сказав він батькові,— ти міг поставити стійма кочергу на підлозі, такі чутливі мав руки.

Батько не знав, що й відповісти. Він аж горів на виду від гарячої кави та від загальної приязні й хотів послухати пісню.

— А пам'ятаєш...— звернулась Елен до Тома, і коли він глянув на неї, всі зразу підвели голови, зацікавившись: що ж вона згадала?

— Що? — перепитав Том якимось аж суворо.

— Та нічого,— відказала вона, ледь-ледь зіщулила плечі й підняла перед собою руки долонями вперед, наче хотіла захиститись від ворога. Той рух був спочатку ніби кокетством, та вона вже не могла спинитись. А Годинник вирішив, що то звернений до нього дружній жест, підійшов і поклав їй руку на плече. Вона була єдина молода жінка в залі, і всі чоловіки,

говорячи, призначали свої слова для неї. Яка ж бо щаслива!

— Чисто тобі Америка у себе вдома,— сказав Джеймс і кивнув офіціантці, щоб принесла ще кави. Чути було, як надворі клекоче вода в переповнених риптаках, і дощ періщив у кам'яні стіни, нагадуючи про всі дощові вечори, які їм довелось пережити.

— Ви зупинилися тут? — спитав Том, наче хотів сказати: «Як би нам побачитись без усіх оцих цікавих очей?»

— Ми приїхали сюди на два тижні,— відповіла вона.

Її чоловік глянув на них і сказав не без уїдливості:

— Від морського повітря вагітніють і цнотливі жінки.

Так, наче вони ніколи не жили як чоловік і жінка. Хоча в останні роки так воно, власне, й було. Вона жила більше своїм життям, роздягалась у ванній кімнаті й залазила в ліжко, ніби в панцері, у довгій шерстяній нічній сорочці.

— Мій чоловік любить дразнити мене,— сказала вона, щоб приховати збентеження.

У дверях товпилося ще більше людей, і вона була рада, що може відвернути увагу товариства на них.

— Ото Бочка, гляньте, Томе,— сказав містер Кармоді, показуючи на жінку з нахабним обличчям, у накручених на бігуді кучериках. Вона народила четверо дітей, хоч ніколи не була заміжня, звідси й прізвисько.

Джеймс повипихав цікавих геть: він не любив таких стовпищ у своєму готелі.

— Ой, слухайте,— сказав він.— Ось у мене кумедія! — і вийняв з кишені поштову листівку. На ній був знімок кольору сепії — церква, а внизу слова: «Вигляд собору св. Патріка з пташиного польоту». Джеймс попросив містера Кармоді прочитати листівку

вголос Томові, і містер Кармоді прочитав густим, нетерплячим голосом:

«Шановний добродію!

«Я, Брайді Доног'ю з Керріка-на-Суїрі, окр. Тіпперері, вул. Мілрод, приїздила до вашого міста на богомілля у превелебного містера Данна і забула, здається, у вас у вбиральні, туалеті чи ще десь там свого корсета. Якщо ви перешлете його мені, я гарантую вам, що поверну поштові витрати.

«Я, Брайді Доног'ю з Керріка-на-Суїрі, окр. Тіпперері, вул. Мілрод».

Уперше Елен побачила, як Том сміється. Все його обличчя ніби розсипалось від сміху, а голубі очі стали веселими — такими, як вона пам'ятала.

— Бідолашна дівчина,— казав він, сміючись до неї.

— Розумієте,— пояснив містер Кармоді,— після всіх випробувань — покути, молитов, посту — ще й новий корсет — це вже було занадто для неї. І їй довелося його скинути.

— А я часто збиралася сходити на те богомілля,— озвалася Томова мати.— Може, від поперека помогло б...— Слова ті були для сина, але він так сміявся, що й не почув.

— А я піду на те богомілля, коли вже всі плотські насолоди будуть не для мене,— сказав містер Кармоді, взявши другу чашку кави, подану для Тома. Першу взяв лікар — усе по-чесному. Том пив тільки чай. Скоро він почне дратуватись — так, як буває з тверезими людьми серед штучної веселості, викликаної алкоголем.

— Покажіть Томові свого цапа,— сказала Елен Тімові в нападі дотепності.— Може, він купить його у вас і відвезе до Америки.

— Чудова ідея,— сказав власник цапа, і Елен з Томом безтурботно, не вибачаючись і не виправдовуючись

перед товариством, підвелись і рушили буцімто подивитись на цапа, якого Тім держав у флігельку на тій-таки вулиці.

— Ну от,— сказав Том, як тільки вони вийшли. Вона йшла, відкинувши голову назад і розкривши рот: ловила краплі дощу. Вона хотіла, щоб її віддих пахнув дощем,— для нього.

— Ну от,— сказала й вона таким самим тоном. Але спершу треба було сходити до цапа, бо Тім чекав, щоб їх провести. Вони побачили невеселого білого цапа, припнутого ланцюжком до задніх дверей. Цап міг трохи ходити по садочку. Долі лежала купка ревеню, але цап його не займав.

— А що він їсть? — спитав Том.

— Усе,— відповів хазяїн цапа.— Хоч би от шматок пальмового дерева, тобто це ми його так називаємо, а насправді воно самшит...

Чи вони коли залишаться вдвох? Чи їм тільки й пощастить слухати про цього чортового цапа та марнувати секунди?

— Звичайно, він обгризатиме кору,— сказав Тім.— Як зголоднієш, їстимеш що завгодно.

— Він мені подобається,— мовив Том.— Він сердитий, я таких люблю.

— То ви його купите? — спитав законний власник цапа, який ще дві хвилини тому присягався, що ніколи не погодиться розлучитися з ним.

— Що ж я з ним робитиму? — знизав плечима Том. Елен бачила, що він радий відчепитися від Тіма, але спершу хоче якось тицьнути тому в руку фунтовий папірець.

— Виступатимете по телевізору,— порадив власник цапа.

— Та це ж буде посміховище.

— Може, буде, а може, й ні.

— Купить йому дерева,— сказав Том, виймаючи гроші.

— Ну що ви, я не візьму! — вигукнув власник цапа, вже стискаючи папірець пальцями й усміхаючись: це ж на три вечори на пиво вистачить!

Елен з Томом пішли.

Вони вийшли за місто й попрямували до поля для гольфу.

— Я мріяв про тебе,— сказав Том, коли вони ще йшли вулицею, понад рядом мовчазних, запитливих, докірливих будинків.

— А я,— відказала Елен,— думала про твої бузкові очі.

— Вони в мене не бузкові, голубі.

— Вони морські,— заперечила вона,— мінливі.

— Як же ти живеш?

— Дуже добре, просто чудово.

Вони саме підіймались на перший трав'янистий згірок, не зважаючи на дощ та вогкість: адже їхні руки з'єдналися.

— Ти наче мала дитина,— сказав Том. Вони були однолітки, але ж він виріс і подався в світи, де боровся за ангажементи, славу, гроші, визнання; боровся, щоб піднятися вище в суспільстві.

— Говори,— сказав він їй.

— Навіщо затуманювати це словами? — відказала вона.

— Бо ти хочеш говорити, ти якась неспокійна.

— Я постаріла? — спитала вона.

Він відповів, що ні, що її обличчя — те саме меланхолійно-привабливе обличчя, а шия — та сама шия молодого лебедя. Це її доконало. Він міг бути цілі години понурим і сердитим, глузувати з її дівочих sentimentів, а потім умить запаморочити їй голову своєю ніжністю.

Дощ перестав, і вони сіли під трав'янистою кручею, щоб надивитись одне на одного. Він вийняв з кишені целофановий пакуночок і відірвав два квадратики з білими ромбиками всередині.

— В тебе щось болить? — спитала вона.

— Ні, просто щоб не заболіло.— Він цілком відкрито, не соромлячись, розжував пігулки.

— А пам'ятаєш той вечір, коли нас мало не викинули з одного ресторанчика в Дубліні, бо ти сказав слово «незайманка»?

Він пам'ятав усе: ресторанчик, підлогу, посипану тирсою, пляшки віскі з чорними етикетками, кришталеві сережки, що відкидали на її шию довгасту тінь. І поцілував її тепер так самісінько, як і тоді. А її тіло ніби розтануло, розкрилось перед ним. Вона лежала на мокрій заморській траві, а він обнімав її руками й ногами і казав, що чоловікові доведеться лікувати її, коли вона підхопить запалення легень.

— Дай мені твої уста,— сказала вона пишномовно. І він почав цілувати її скорботне обличчя від «удовинного миска» на її високому, гладенькому чолі й далі вниз.

— Якби була гарна погода, тут би товклись гольфісти,— сказала вона, трохи задихана.

— К бісу гольфістів,— сказав Том.

Через якусь спорідненість у думках обоє згадали про крихкі келихи, і він стиснув її в обіймах міцніше, аж боляче.

— Візьми мене, коли хочеш,— сказала вона.

— Хочу,— відказав він.

— Ну то візьми.

Як низько вона впала! Майже просила сама.

— Ти ж завагітнієш,— сказав він.— А я цього не хочу.

— Ні, не завагітнію,— запевнила вона. Звісно, вона не могла відкрити йому своєї таємниці, бо таємниця

та була нечиста й зовсім не стосувалась тихого дощу та Томових малинових уст, що вдихали молитви в її уста.— Справді, чесно кажу, зараз не завагітнію.

— Ти певна?

— Певна. І ще я певна, що кохаю тебе й берегла себе для тебе,— сказала вона, і це була не правда, але й не брехня. Та чи не казала вона колись цього самого й лікареві?

— Елен,— мовив він, ніби підхопивши її ім'я там, де шепотів його кілька років тому,— є одна завада.

— Яка?

— Я за кілька місяців одружусь.

— А...— Це надавало всьому іншого забарвлення.— Чого ж ти зразу не сказав?

— Бо не хотів завдати тобі болю.

— Але ж завдаєш.

— Я знаю. А для тебе є яка різниця? Чи ще й тепер можна?

— Тобі приємна буде остання вільна пригода,— сказала вона, сама дратуючись власним голосом, що так за одну мить зробився жалібно-писклявим. Бог відає, яке тепер у неї обличчя. Хтось колись казав, що як вона почує прикру новину, то ніби гасне зсередини: наче в ній погасили світло. Вона ворухнулась під ним, і він сів і вийняв з кишені гребінчик — зачесатись, хоч зовсім не був розпатланий. Вона напружено дивилась, чекаючи, щоб він чимсь її втішив.

— Вона ірландка? — спитала нарешті Елен, бо він, мабуть, зібрався мовчати до вечора.

— Ні, американка.

— Як славно,— сказала вона бадьоро, вже знов опанувавши свій голос.— Вони ж страшенні чистьохы, і духовна єдність, і перекуски, тривні американські перекуски.

— Ти ж нічого про неї не знаєш,— відказав він.

— Щира правда,— погодилась вона. Втупила погляд у море й задумалась, як їй підвестися пристойно, щоб не хруснуло в колінах, не показати ознак старіння. А тим часом давній біль знову схопив її за душу, і вона пошкодувала, що сказала про ту духовну єдність та про тривні перекуси.

Вони підвелись і рушили назад, тепер дивлячись на місто, на яскраво-синій будинок і на білі, що вже темніли, бо небо знов супилося.

— Де б же нам покохатися? — спитала вона.

— А в руїні.

Але ж руїна вже лишилася позаду!

— Ти маєш на думці оту стару сіру руїну?

— Так.

— Де орел з зозулькою весело живуть?

— І ти вже повеселіла,— сказав він.

— Авжеж,— відповіла вона,— я щаслива, бо доброчесна.

Це було найважливіше — здаватися щасливою. Вона гомоніла про своє життя, про блискучі дверні ручки, про книжки, які прочитала, про чоловікових пацієнтів, про музику, яку вона слухала. А він розповідав про Америку, про Грініч-Вілідж, де жив, про концерти, які давав, про те, як він упріває в телевізійних студіях.

— Упріваєш! Як славно! — виголосила вона, і обоє засміялися з її помпезного тону. А він попросив її: як почує де гарну народну пісню, щоб записала й прислала йому, і написав свою адресу на пачці з-під сигарет, притуливши її до стіни крайнього будинку, бо вони вже входили в місто. То була адреса фірми, що випускала його платівки. Домашню дати побоявся. Вона сказала, що, може, колись надумає поїхати до Нью-Йорка, і він відповів, що Нью-Йорк їй, мабуть, сподобається. Вже поблизу готелю вона обернулась до нього:

— Може, вернемось? До нашої руїни?

— Ти ж мене зненавидиш,— сказав він.

— Ніколи в світі.

— Нас можуть побачити у вікно,— сказав він.—
І взагалі мої бідні тато й мама вже думають, що ми
з тобою втекли.

— Ти ще довго тут пробудеш?

— Два дні.

— Я б хотіла ще з тобою зустрітись.

— Можна.

— Коли?

— При нагоді,— сказав він.— Страшенно не люблю
планувати щось наперед.

— Крім одруження,— вщипнула вона, але Том уже
відчиняв двері до бару і, мабуть, не почув її. На по-
розі він обернувся до неї, випнув губи, натякаючи
на поцілунок, і шепнув:

— Коли я казав, що мріяв про тебе, то була правда,
щира правда.

Вони зайшли до бару з невинними мінами, і всі в
барі глянули на них так, ніби їх не було всього кілька
хвилин. У залі час якось ніби приглух, над столами
висів дим, а пара від гарячої кави та людського від-
диху затуманила шибки й дзеркала і затуманила
голови товариству: там сперечалися за щось таке, чого
самі не вміли сформулювати.

— Ви помиляєтесь, чуєте, ви помиляєтесь,— наполя-
гав Томів батько.

Томові насилу вдалось утихомирити своїх старих, і
весь час, вичитуючи їм, він держав Елен за руку, бо
вже почав з нею прощатись і ніяк не міг закінчити
прощання, поки не пішов.

УВЕЧЕРІ

Елен сиділа внизу зі своєю компанією — до них
підсіли ще й інші люди,— і повечеряли вони близько
дев'ятої. День був пропачий, і чоловік її пив більше,

ніж звичайно, тож іще до одинадцятої його відвели по-підруч до ліжка. А вона сказала, що посидить ще трохи, поки не перетравиться качка. Вона була перелякана до нестями. Чоловік зазначив собі, скільки часу вона гуляла з Томом: годину й двадцять сім хвилин. І сказав, щоб наступного разу підмальовувала губи, коли вертається. Їй довелося збрехати, що Том зробився страшенним задавакою і домігся від неї поцілунку, аби довести свою невідпорність.

— Ти ж бачив, він весь у прищах,— додала вона, щоб задобрити чоловіка.

— Я, слава богу, так зблизька до нього не придивлявся.

Більше він сказати не встиг. Прийшли ще люди й урятували Елен, перебивши розмову, а то б він став без кінця розпитувати за кожну секунду, яку вона пробула зі співаком, а їй би довелось відповідати, де були її руки під час тієї прогулянки, а де помисли. Містер Кармоді з Джеймсом вернулися з чоловічої вбиральні й стали жартувати: цікаво, чи й у жіночих туалетах понаписувано таке свинство, чи щось культурніше? Славний, старенький, буркотливий містер Кармоді врятував її.

У їдальні в ту хвилину не було нікого, крім двох священиків, що дивились на неї з жалем, цікавістю й співчуттям. Їхні білі священицькі комірці були майже закриті чорними відкотами светрів. Вони пили бренд і розмовляли про гольф. Елен була вже твереза й перебирала в думці всі радощі й розчарування за той день, а в тілі відчувала втому, знесилля поразки. Том не вернувся, хоч вона сподівалася, що він прийде ще. Вона накрутила годинник, порахувала, скільки троянд є на кожній квітчастій шторі, спробувала глибоко дихати й неохоче вийшла з-за столу, коли служниця прийшла накривати його для завтрашнього сніданку.

Нагорі, в спальні, вона скинула з шиї намисто — і раптом почула крик. Один пронизливий скрик. Вона затамувала дух; але чоловік її, звичайно, міцно спав і не міг спитати, що там таке. Вона поклала намисто на столик і збігла вниз — комусь сказати. Джеймс із містером Кармоді були в холі, стукали пальцем по барометру.

— Щось сталося,— сказала вона.— Я чула крик. Жіночий голос.

— У готелі? — спитав Джеймс. Він боявся скандалу, відколи один священник упав зі сходів, розбив голову об старовинний годинник у холі й помер. Навіть без останнього причастя.

— Ні, десь надворі,— відказала вона.— Наче кричало «рятуйте!».

— З якого боку? — Містер Кармоді почервонів — так, неначе до його банку серед білого дня вдерлися грабіжники і їхній ватажок пред'явив йому докази, що він, містер Кармоді, согрішив з білетеркою в кіно, а потім зрадив її з іншою білетеркою. Він глянув на Джеймса. Треба зробити щось героїчне. Треба вийти й захистити жінку.

— А як воно кричало? — спитав містер Кармоді.

— Наче «рятуйте»,— відповіла Елен.— Яюсь так.

Без дальших слів вони вирушили. Елен ішла посередині, чоловіки по боках, і їхні кроки лунали по майже безлюдній вулиці вельми рішуче. Вони пройшли променадом у напрямі поля для гольфу, бо Елен сказала, що крик долетів наче з того боку.

— Хто б це міг бути...— міркував містер Кармоді.

— Таж одиноких жінок — хоч греблю гати; це могла бути перша-ліпша,— озвався Джеймс. Вони трохи сповільнили ходу, бо не знали до пуття, куди йдуть.

— Треба пошукати в будинках,— сказав Кармоді.

— Без ордера входити не можна,— заперечив Джеймс, аж змінивши голос задля більшої поважності.

Трохи порадившись, вирішили розбудити полісмена Донеґі — він жив недалеко, а до поліції було добрих півмилі.

Полісмен Донеґі не дуже зрадів, коли його розбудили.

— Майте совість, я тільки півтора місяця як одружився,— дорікнув він обом чоловікам. Потім завважив Елен, що стояла трохи віддалік, біля хвіртки; відразу споважнів і сказав, що для такого діла треба ще одного полісмена. Елен довелося ще раз описати той крик, і напрям, звідки він долетів, і точний час. Вона сказала, що дивилась на годинник, коли йшла нагору, а кричало хвилини за три після того. Джеймс подумав, що досі з жертви вже й дух вийшов, але змовчав.

Ще десять хвилин минуло, поки вони розбудили другого полісмена й вирушили на пошуки, озброєні полісменськими кийками та ліхтариками. Зупинились біля пагорба, всипаного будинками, й почали гадати, до котрого першого постукати.

— Може, це Бочка? — сказав Джеймс.— Я чув, що там щось заварюється, бо її любчик вернувся з Англії.

Вони постукали в зелені двері без дзвінка — чотири кремезні чоловіки з голими руками й відважними серцями. Елен стояла позаду, вгорнувши плечі в шерстяний шарф: їй було холодно. Вона тремтіла — хоч би той крик пролунав знову! То таки кричала жінка, запевняла вона себе.

Невідомо звідки виринув Годинник, спитав, що за колотнеча, й захотів приєднатися до них.

— Ти чув якийсь крик? — спитав Джеймс, поки вони чекали біля входу до тісного, облупленого, грішного будиночка Бочки.

— З-з-здається, чув,— збрехав Годинник.

Ту мить у вікні засвітилося, а за хвилюкучо прочинилися двері, і якийсь чоловік вистромив голову.

Якийсь зовсім чужий чоловік, нікому з них не знайомий.

— Чого вам? — спитав він з шотландським акцентом.

— Ми тутешня поліція, — сказав один з полісменів, ладнаючись увійти. — Шукаємо, де кричало.

— Пошукайте у мене в штанях, — сказав чужинець, зачинив двері перед носом у полісмена й повернув ключ у замку.

— Який широкий світ! — оголосив містер Кармоді, звертаючись до повного місяця. — Вдень з нею приходив не цей.

— Повна програма — вранішня й вечірня вистави, — сказав полісмен.

Вони довгенько стояли й розважали: що ж це за чоловік? Чи не причетний він до пограбування поїзда? Саме тоді в Англії наробило галасу те пограбування, і декотрі з бандитів нібито втекли до Ірландії. Першому це спало на думку полісменові Донегі. Він аж усміхнувся, уявивши, що за спіймання такого злочинця його підвищили на інспектора, і він командує цілим відділком простих полісменів, і вони віддають йому честь, а він рано приходить додому й лягає спати з молододою дружиною.

— Увечері вона купувала портер, — сказав Годинник, зовсім не затинаючись. — Якби мала гроші, купила б чогось міцнішого.

Ці слова стали ключем до дальших пошуків. Полісмен Донегі втомлено потюпав за рештою до дому міс Куні, містечкової проповідниці. Уже багато років парубки в містечку нахвалялись так її провчити, щоб своїх не впізнала, бо вона мала звичку полохати їх на побаченнях, стукала палицею по огорожах і присвічувала ліхтариком в усякі закапелки, де хто-небудь стояв з дівчиною, вгорнувшись удвох в один плащ.

Двері дому міс Куні стояли розчинені навстіж, і шукачі ввійшли крадькома, жахаючись і думки про те, що зараз побачать. Старший з полісменів, розмахуючи кийком, піднявся нагору. Решта навшпиньки подалися за ним. Міс Куні лежала на ліжку — не замордована, але така п'яна, що не ворухнулась би, якби навіть вони підпалили під нею матрац, що одним кінцем звис додолу. Невеличка червона лампадка кидала тьмяне світло на її бридке обличчя і на пляшки з-під портеру, наставлені по підлозі. Вона держала в руці чотки й важко дихала. Сон переносив її в ті самі закапелки; вона проганяла палицею дівчат, а сама тулилась до хлопців.

— Діва Марія в приватному житті,— сказав молодший полісмен. Супутники докірливо штовхнули його під бік. Містер Кармоді заходився піднімати пляшки проти червоної лампадки — чи не лишилось у котрій хоч на денці. Бо чоловіки потребували покріплення.

— Ні краплі,— нарешті сказав він.— Ані краплинки, хай йомо біс.

Вони спустилися сходами й вийшли на вулицю. Було так видно, що Елен бачила їхні обличчя— вельми потішені такою нічною пригодою. Над ними повний місяць, мов далеке незворушне божество, клав свою печать на ті потішені обличчя. Вони йшли серединою вулиці, бо в цю пору вже не було ніякого руху.

— А яким боком вулиці слід ходити? — спитав містер Кармоді.

— Строго кажучи, це не встановлено точно,— відповів старший полісмен. Містер Кармоді зрадів: це для нього була неоціненна інформація. Він був закоханий в анархію: адже найбільші поети світу були анархістами! Він почав оповідати про скульптора, що вклав рибину в статую, яку різьбив для однієї церкви, і ще не доказав тієї історії, коли вони дійшли до третього будинку, що стояв на власній земельній ділянці. Поліс-

мени скам'яніли, вгледівши табличку «Обережно, злий собака!»: вони знали, що тутешній собака особливо люто нападає на людей у мундирах.

— Заходьте ви перші,— сказали вони цивільним чоловікам. Жінка, що жила в цьому домі, була вдова-англійка, якій привозили вино та харчові припаси прямо від гуртових торговців з Дубліна. Вона не захотіла випустити їх. Сказала, що прочитала безліч детективних романів, у яких злочинці виставляли себе полісменами. Вона говорила крізь щілину скриньки для листів, і поряд з нею гарчала величезна руда звірюка.

— Та хіба ви не впізнаєте мене? — сказав старший полісмен. Він уже колись був ризикнув прийти сюди — перевірити, чи є дозвіл на собаку.

— Так це ж і найстрашніше у вас, злочинців, що ви вмісте прикинутися справжніми,— не здавалась вона.

— Та ну її к бісу, ще й не вірить, стара гава,— сказав Джеймс: ця жінка ніколи не дала готелеві й на шилінг прибутку. Вони вийшли за хвіртку й попростували іншою вулицею, прислухаючись під дверима, переходячи на другий бік там, де вгледять світло, колошкаючи людей, що вже вкладалися спати, чи були в убиральні, чи сиділи в кріслі, збираючись устати і вирушити в хресну путь на свою Голгофу — до ліжка. Було вже за північ.

— Тоді це, мабуть, десь на гольфових полях,— сказав нарешті один з полісменів, обернувшись до Елен у яскравому світлі місяця.

— Мабуть, що так,— погодилась вона, уникаючи його погляду. Вона почувала себе винною, що не привела їх на місце якогось жахливого злочину. Якби оце зараз на вулицю вибігла дівчина з криком: «Гвалт, рятуйте!»— вона зраділа б. Полісмени дивились на неї, і повний місяць оголошував їй свій срібний вирок. Вона здригнулася.

— Вам холодно,— сказав Джеймс і накинув їй на плечі свій піджак.

Вони дійшли до поля для гольфу, присвічуючи ліхтариками на трав'янистій кручі, що спускалась до засіяних травою площинок навколо дучок. Ті підстрижені площинки скидались у місячному світлі на ломберні столи. Хтось побачив зайця — чи, може, то йому тільки здалося; Годинник запевняв, ніби чув стогін — наче душили жінку. Вони закурили по сигареті, погукали: «Хто там?», але у відповідь чути було тільки спокійний шум моря та дзюркіт потічка, що поспішав із самотини до свого морського ложа. Вони обійшли вісімнадцять площинок і через дорогу перейшли до руїни, що стояла серед болотистого пустирища. Елен аж на серці полегло: нарешті прийшли!

Руїна була більша, ніж їй здавалося; дві цілі стіни утворювали кут, де колись стояв вітвар. Кропива жалила їй ноги крізь панчохи, земля під ногами була нерівна, Елен спотикалась, ледь не падала, хапалась рукою за кого трапиться. Може, надто пізно? Крізь кам'яні вікна над тим місцем, де колись був вітвар, видно було трохи неба, світили колючі зірки, лилось місячне сяйво. Де б він не був, цей самий місяць світив і на нього.

— Дайте мені на хвилинку ліхтарика,— сказала вона містерові Кармоді, що присвічував на кам'яне склепіння й звертав увагу всіх на його красу. А воно було схоже на ребра — сірі вигнуті ребра давно вимерлих істот. Елен узяла ліхтарик і вийшла з руїни подивитись. Може, він сховався, почувши, що йде гурт. Вона свиснула. Чоловіки подивувалися, що це вона там робить, але вирішили, що вона, може, вийшла в своїй потребі, а свистить, щоб відвернути їхню увагу. А вона прошепотіла його ім'я: «Томе, Томе!»— але ніхто не відгукнувся. Вона була певна, що він дождатиме її

тут. От чому вона, почувши крик, зразу побігла збивати тривогу. У неї були дві мети.

— Це страхіття, що ми так нічого й не знайшли,— сказала Елен, коли вернулась. Вона не насміла й подивитись на когось із них, а дивилась крізь високий і вузький отвір вікна на небо та осяяне місяцем поле. Віддатись кохання на місці колишнього вівтаря, постеливши на кропиву його плащ, під оцим ребристим склепінням,— це було б неначе священне таїнство. А чоловіки, ніби вгадавши, про що вона думає, почали бурчати.

— А ви певні, що не перешили зайвої, місіс Малелі? — спитав старший з полісменів.

— Чи ви, може, думаєте, що сьогодні перше квітня? То ви помилились,— озвався містер Кармоді, а потім додав уже гострішим тоном:— Чи, може, ми вам були потрібні як ширма? Іншими словами,— ви не даєте всім нам спати, аби лише мати зайву нагоду зустрітись з отим хирляком, з отим вашим прищуватим непитущим вискочнем?

— Так, ніч пропала,— озвався молодший полісмен. Наступного тижня він мав чергувати вночі, а в його дружини не допросишся, щоб вона лягла з ним у ліжко вдень: вона вважала, що при денному світлі це робити непристойно.

В такому настрої вони рушили додому.

В місті вже ніде не світилося; була саме така мертва нічна година, коли, здавалось, і море заснуло. Годинник відколовся перший, тоді обидва полісмени, і ось решта троє вже підійшли до готелю.

— Ну що ж, матиму ще один анекдот у своїй торбі,— сказав містер Кармоді й увійшов у двері, навіть не промовивши «добраніч».

Елен стояла надворі з Джеймсом; їй було так соромно, що вона не могла й говорити, але й мовчати не можна було.

— Ви думали, що побачите його ще раз,— сказав Джеймс.

— І думала, й не думала. Я сама не знала, що думала.

— Ну, мене ви не заморочите,— запевнив він.— Сто чортів, я теж чоловік і зразу втелюючися в вас того вечора, як ви приїхали, а ви ще й порога не переступили, а вже спитали про нього.

Вона стояла винувато й дивилась, як місяць пливе за прозорим пуховичком хмаринки. Чи справді вона чула жіночий крик, чи то якийсь птах крикнув, а чи, може, то був крик відчаю в її душі?

— Скажіть що-небудь,— попросив він.

— Я не дала вам спати,— сказала вона.

— Висплюся за зиму,— відказав Джеймс.— Цілих п'ять місяців, хай йому біс, тільки й роботи, що спи.

Він подумав, що зроду ще не бачив такої спокійної й чистої жіночої статуї, як оце перед ним. Цілу наступну зиму він згадуватиме й любитиме її. Хтось колись сказав йому, що статуї нагріваються на сонці вдень, а вночі віддають тепло. Чи вона його грітиме? А вона, схвильована, хотіла щось сказати.

— Що таке, крихітко? — мовив він. Коли б хлопці тепер побачили його й почули, як пом'якшав його голос, вони б сказали, що він справжній джигун.

— Я така егоїстка,— сказала вона й подумала: «Яке дрібне, нище й обмежене у нас кохання!»

— Та годі вам терзатись!— Джеймс торкнувся до її плеча й відчув, яка вона тендітна.

— Якби ж то я могла кохати всіх вас,— сказала вона, відчувши, як тремтить його рука.

— І свого чоловіка теж? — спитав Джеймс.

— І його,— жалібно відповіла Елен.— Адже він напився від ураженої гордості. Все завжди має причину: і що ложки чорніють, і що повидло вкривається

цвіллю, і що люди вдаряються в побожність, або в пияцтво, або в картярство.

— Можна, я вас поцілую?—спитав Джеймс і зразу сам вибачився: в порядних жінок, мовляв, такого не питають.

— Поцілуйте,— відповіла вона й упала в його занадто міцні від незвички обійми. Статуя у нього в руках. Удень, коли її цілував Том, вона вся мліла, а тепер тіло її було спокійне, зате душа трепетала. Це вперше зроду вона зробила щось не тільки, не виключно для себе. На мить вона загубила саму себе. Їй згадалися японські гейші, дівчата, яких навчають давати втіху чоловікам, і вона подумала про довгу зиму, яку мусить щороку переживати Джеймс — так само, як і вона. І ще подумала, що йому слід би частіше чистити зуби.

— Мила,— сказав він і відступив, щоб вона змогла насварити його. Літа ніби спливали з його зів'ялого священницького лица. В темряві він доторкнувся кінчиками пальців до її щік і відчув, що в неї течуть сльози радості. Отже, ось чого вона хотіла для себе: не хутряної накидки, як вона казала чоловікові, і не дітей, як казала гінекологові, не виставляти литки напоказ, а кохання таїти, як казала Томові, а оцього: щедрості, щоб дарувати так само без зусиль, як квіти дарують свої пахощі, а червоні кетяги горобини — свій яскравий колір.

— Хочете прогулятися? — спитала вона.— Чи посидіти в барі? Чи полежати в скелях? Робіть що хочете, я прошу, прошу вас!

— Ви втомилися,— сказав Джеймс.— Вам треба лягати спати. І мені теж.

То ось чого він хотів насправді: піти до себе, підсумувати денний виторг — і вечірній поцілунок під кінець дня.

— Ви спатимете? — спитав він, обережно знімаючи з її пліч свій твідовий піджак.

— Звичайно, спатиму, — відповіла вона, але їй не хотілося заходити в двері. Щось із нею сталося, тільки вона ще не знала напевне, що саме. Може, вона постаріла й на якусь дрібку змінилася? Може, в неї з'являється інша мета життя? Вона відчувала дивну умиротвореність, неначе знайшла в собі якісь нові сили, й молилася, щоб це було не минуще відчуття, щоб уранці воно було ще з нею.

РОДИННЕ

Усе було готове — валізу замкнуто, чорний оксамитовий плащ із коміром старанно почищено, до стіни пришпилено записку, що нагадувала чоловікові, коли годувати курей та індиків, який корм їм давати. Вона збиралася в гості до своєї дочки Клер у Лондон — власне, як і кожна інша мати, тільки що її дочка була якась не така: перестала вірити в бога, водилася з непевними людьми та ще й вірші писала. Якби хоч оповідання, то можна було б виявити, де там у них гріхове, а це ж вірші, в яких зовсім не добереш глузду, через що вони видаються ще гріховнішими. Дочка прислала їй грошей на літак, і ось тепер вона виїжджає — цілує на прощання чоловіка, ніжна до нього як ніколи за всі ці дні, коли він знай тільки дивився у вікно на мокрі кущі смородини і нарікав на дощ, сам у душі радий, що може байдикувати у хаті, і раз у раз просив чаю, який пив з блюдечка, бо так йому краще смакувало.

— Головне — індики! — нагадала вона чоловікові, цілуючи його на прощання, і вже переносилась думкою до різдва, коли продасть індиків, а найкращих з них визначить на подарунки.

— Сподіваюся, долетиш безпечно,— сказав він. Вона мала летіти вперше в житті.

— Всі ірландські літаки благословив господь, і вони ніколи не розбиваються,— відказала вона, щиро вірячи в бога, що створив її, дарував їй непутячого чоловіка, чималеньку садибу, курей, всілякий клопіт та одну доньку, яка геть-чисто зіпсувалася вдачею і зовсім відірвалася від батьків.

Подорож минала цілком приємно, тільки спершу вона трохи злякалася, коли треба було пристебнутися ремнями. Літак набирав висоту, а вона дивилась на білі-пребілі купчасті хмари і думала про ночви з пранням, і непокоїлась, чи не забуде чоловік змінити сорочку, поки вона гостюватиме в Лондоні. Взагалі в літаку їй би видалось і зовсім чудово, якби не істеричні викрики однієї пасажирки, що її мусила заспокоювати стюардеса. Істеричка скидалась на жінку, яку силоміць спроваджують у божевільню.

Клер зустріла матір в аеропорту. Вони щиро поцілувались, бо ж не бачилися більше року.

— В тебе тут що, каміння? — мовила Клер, піднімаючи материну фіброву валізу, задля певності двічі перев'язану новим мотузком.

На голові у матері був чорний солом'яний капелюшок з двома пучечками вишень на крисах.

— Добре, що ти приїхала зустріти мене,— сказала мати.

— А як же інакше? — відповіла Клер, допомагаючи матері вмотитись на задньому сидінні таксі. Дорога була далека, і треба було влаштуватись якомога зручніше.

— Я могла б приїхати пароплавом,— сказала мати.

Клер відповіла, що це було б безглуздя. Та, поховившись, відразу ж запитала, як минула подорож.

— О, я повинна тобі розповісти: в літаку була одна страшенно чудна жінка, вона зняла такий крик!..

Клер припинило слухала материн голос, що став тихим і драматичним, дійшовши до кульмінаційного моменту розповіді, і їй пригадалось, як звучав цей голос, коли мати, бувало, говорила: «Боже милосердний, твій батько вб'є нас!», або: «Що з нами буде, судовий виконавець прийшов», або: «Дивіться, дивіться, який вогонь у комині!»

— Ну, а крім того? — запитала Клер. Сьогодні ж у них було свято, а не мандрівка в минуле.

— Нам давали чай і сендвічі. Але я не могла їсти, бо хліб був намащений маслом.

— І досі тобі вадить? — Матері щоразу давався взнаки жовчний міхур, тільки-но вона з'їсть масла, риби, оливкової олії чи яєць, — її щоденну дієту становили тушкована баранина або домашній бекон. — Нічого, у мене є дещо смачненьке для тебе, — сказала Клер.

Вона накупила цілий запас бісквітів, джемів та варення, знаючи, що мати їх любить, хоч сама вона цих наїдків просто не терпіла.

Перший вечір минув досить добре. Мати розпакувала подарунки: курку, хліб, яйця, настінний килим з витканою церковною вежею — над ним вона працювала цілу зиму, мало не осліпнувши від цієї роботи, — скляночку для свяченої води, попільнички з мушлів, лампи з пляшок і зображення матадора, зроблене з невеличких різнобарвних камінців, прикріплених до фанери.

Клер виклала все це багатство на полицю в кухні й відступила на крок — не так для того, щоб помилуватись подарунками, як для того, щоб побачити, які вони недоладні, коли зібрані докупи.

— Дякую тобі, — сказала вона матері так ніжно, як колись казала ще дитиною. Ці подарунки зворушили її, особливо килим, хоч він і був брудний. Клер уявила собі зимовий вечір і кіптяву газову лампу (провести

електрику у них тільки ще збиралися), матір, що схилилася над роботою і навіть наперстка не брала собі до помочі, бо вірила в спокутну цінність страждання, і батька, як він обертається до матері й каже: «Стара, дай-но мені свої окуляри, хочу почитати газету». Він був занадто ледачий, щоб замовити собі окуляри, і вважав, що жінчині підходять йому незгірше. Вона бачила, як її батьки сидять увечері біля каміна, в якому горить зеленим миготливим полум'ям торф, коли курей уже зачинено в курняку, а надворі виє вітер і ша-стають лисиці.

— Я рада, що тобі подобається, я робила це спеціально для тебе,— повагом сказала мати, і в обох очах проступили сльози. Вони розкошували цими короткими хвилинами розчуленості, ніби відчуваючи, що так триватиме недовго.

— Ти побудеш сімнадцять днів,— сказала Клер, бо пільговий квиток зберігав чинність саме на такий термін. Але насправді вона хотіла запитати: «Ти будеш усі сімнадцять днів?»

— Якщо тобі не заважатиму,— покійно відказала мати.— Я так рідко тебе бачу, що дуже за тобою скучила.

Клер пішла в кухню нагріти води для материної грілки. Не хотілось їй зараз чути ніяких сповідей, ніяких нагадувань про те, як тяжко їм усім жилося і як близько вони були від смерті під час батькових шалених запоїв.

— Батько передавав тобі вітання,— мовила мати, трохи ображена, що Клер не спитала про нього.

— То як він там?

— Тепер чудово, чэрки навіть до рук не візьме.

Клер знала, що якби він досі не кинув пити, то колись би зненацька заявився до неї у гості, як отоді, коли вона навчалась у монастирській школі, або ж могло б дійти до телеграми: «Прийжджай мама».

— Це господь бог зробив, вилікував його,— сказала мати.

Клер з гіркотою подумала, що бог, проте, не дуже квапився допомогти цьому виснаженому безвільному чоловікові, який пропивав здоров'я, розум і гроші. Але не сказала нічого. Мовчки видушивши з грілки повітря, вона наповнила її гарячою водою і провела матір нагору в спальню.

Другого дня вони поїхали у центр Лондона, і Клер дала матері п'ятдесят фунтів стерлінгів. Мати вся почервоніла, і голова її затрусилася, наче від запаморочення.

— Ти завжди мала добре серце, аж надто добре,— промовила вона до дочки, пробігши поглядом по рядах пальт, плащів та слідниць на вішалках і капелюшків усякого фасону й кольору.

— Приміряй собі,— сказала Клер.— А я поки що піду подзвону.

Увечері вона чекала гостей, про це було домовлено ще кілька тижнів тому. А що вони були з божественного кола, то Клер знала, як неприхильно сприйме їх мати — так само, до речі, як і вони її. Ускладнювала справу та обставина, що запрошені становили «тріо»: один чоловік і дві жінки — його дружина й коханка. До всього того дружина була вагітна, і це вже впадало в очі.

Трубку підняла коханка й повідомила, що вони неодмінно приїдуть. Клер нічого не лишалось, як сказати, що вона для того й подзвонила, аби їм нагадати. Вона подумала, чи не запросити на вечір задля пристойності ще котрогось чоловіка, але ті троє «незайнятих» чоловіків, що спали їй на думку, були її колишніми коханцями і, отже, з гри випадали. Становище й справді було прикре.

— Хай йому чорт! — лайнулася Клер, роздратована з багатьох причин, а головне з тієї, що саме тепер вона

персживала період, не забарвлений коханням. Такі періоди трапляються в житті кожної людини, і що старша вона — то частіше. А їй уже двадцять вісім. Скоро мине тридцять. Де вже та молодість!

— Як, личить мені? — кумедним голосом запитала мати в Клер, коли та повернулася. У руці в матері було дзеркальце, а на голові химерний капелюшок, що вона міряла. Капелюшок скидався на той старий, у якому вона приїхала, хіба тільки мав більше оздоб і коштував десять гіней. Клер звернула увагу й на цю деталь. Білий ярлик з ціною звисав над материним носом. Купувати щось по магазинах була для Клер така сама мука, як для інших іти на прийом до зубного лікаря. Через це вона ніколи не затримувалась біля прилавків. Просто побачить якусь річ на вітрині, питає, чи підходить розмір, — і відразу купує.

— Може, я занадто стара для нього? — запитала мати. Спробуй тут догодити з відповіддю!

— Зовсім ні, — відказала Клер. — Він тобі дуже до лиця.

— Ти ж знаєш, я завжди любила капелюшки, — сказала мати таким тоном, наче зізнавалась у якійсь потайній провині.

Клер пригадала шухляди, в яких було повно фетрових капелюшків з усякими оздобами на крисах, з вуалями в крапочку, — коли вона була мала, їй видавалося, що ці крапочки, наче ряботиння, можуть перекинутись на обличчя під вуаллю.

— Так, я пригадую твої капелюшки, — мовила Клер, і в пам'ятті її ожив також запах порожніх пляшечок від парфумів та камфори, і згадався один голубий капелюшок, що його мати замовила на пробу поштою і сходила в ньому на месо, перед тим як повернути в крамницю.

— Якщо тобі подобається, бери,— поблажливо сказала Клер.

І мати купила капелюшок, а крім того двобортний плащ і пару туфель. Продавиці, що допомагала їй підібрати взуття, вона розповіла про черевики, які носила цілих сімнадцять років і носила б і далі, якби їх не вкрала одна волоцюжка, згодом засуджена за крадіжку.

— Я зовсім їй, бідоласі, й не зичила попасти в тюрму,— провадила мати.

Коли Клер підштурхнула її ліктем, щоб перестала, материне обличчя почервоніло під широкими крисами нового капелюшка.

— Я сказала щось негаразд? — запитала вона, незграбно ступивши на ескалатор і притискаючи до себе пакунки.

— Ні, я просто подумала, що в неї нема часу на балачки, тут же не так, як по наших крамницях,— відповіла Клер.

— А мені здалося, їй сподобалася моя історія,— сказала мати, збираючись із духом, щоб зійти з ескалатора на стійку підлогу.

Вдома вони приготували їсти, а мати прибрала у вітальні перед приходом гостей. Не сказавши ні слова, вона взяла всі свої дарунки — килим, матадора, попільнички, скляночку для свяченої води та інший дріб'язок — і прилаштувала у вітальні поряд з книжками, малюнками олівцем та рекламним плакатом з Бенгалії, пам'ятці по смаглявому коханцеві Клер.

— Тут вони граце виглядають,— ніби виправдуючись, пояснила мати і водночас несхвально відгукнулась про зображення голого тіла на одному з малюнків.

— Я б на твоєму місці викинула таке,— поважним тоном сказала вона дочці.

Клер промовчала і тільки хильнула трошки віскі для бадьорості. Тоді, щоб змінити тему розмови, спитала в матері, як її ноги. Наступного дня вони збиралися піти в педікюрний кабінет.

Мати надягла синю блузку, Клер — оксамитові штани, і обидві посідали на низеньких пуфках перед каміном. Світло лампи під блакитним абажуром м'яко освітлювало їхні обличчя, такі схожі одне на одне. Незважаючи на її шістдесят років, обличчя матері, вкрите шаром косметики, було все ще привабливе: округле, правильної форми, з гладенькою шкірою і лагідними очима, й досі сповненими надії, хоч у житті вона зазнала всякого. Тільки на білках було помітно зелені цяточки, сумні ознаки похилого віку.

— У тебе на повіці чайнка,— сказала мати дочці і простягла руку її зняти. То була туш для вій, яка так розмазалась, що Клер мусила піти нагору причепуритись.

Якраз у цю хвилину з'явилися гості.

— Прийшли! — гукнула мати до Клер, коли пролунав дзвінок.

— То відчини! — відповіла згори дочка.

— Може, буде краще, як ти відчиниш? — завагалася мати.

— Ет, відчиняй! — нетерпляче кинула Клер. Нехай собі самі перезнайомляться — їй навіть буде легше.

Обід пройшов добре. Частування всім сподобалось, а мати зовсім не почувала себе ніяково, чого побоювалась Клер. Мати розповідала, як їй було в літаку (епізод з «божевільною жінкою», однак, пропустила), як одного разу вона дивилася телевізійну передачу про те, як приготувати суп з ластовиних гнізд. От тільки голос її звучав трохи неприродно.

Після обіду Клер почакувала гостей добрячими порціями бренді, відчуваючи полегкість, що нічого

небезпечного не було сказано. Її мати, звичайно, і не пригубила спиртного.

Наситивши шлунок, гості повсідалися, як кому вільніше, смакували бренді, пили каву, сміялися, струшували попіл із сигарет на підлогу, хоч попільнички стояли тут-таки, поряд, обмінювалися плітками й наповнювали спорожнілі чарки. Вони посміхались, поглядаючи на нові прикраси у вітальні, але не робили ніяких зауважень, крім того, що килим гарний.

— Клер він сподобався,— несміливо сказала мати, викликавши своїми словами іде одну паузу. Весь вечір западали такі короткі й гвітючі хвилини мовчанки.

— А чи подобається вам китайська кухня? — запитав чоловік у матері Клер. Він згадав, як називається відповідний ресторан, куди їй не завадило б заглянути. Але це аж в Іст-Енді, і туди треба їхати.

— А ти там була? — спитала його дружина в молодій блондинки, що за весь вечір майже й слова не зронила.

— Еге ж, розкішний був вечір. Тільки свинину подавали таку, наче її в помиях вимочили. Пам'ятаєш? — вона обернулась до чоловіка приятельки, і той кивнув головою.

— Треба буде колись туди з'їздити,— сказала дружина.— Якщо ти тільки вибереш вільний вечір.

Вона вдивлялась у великий келих з-під бренді, який поставила собі на коліна й легенько погойдувала. Звичайно в ньому лежали трояндові пелюстки, але вона, побачивши його, затялася, що конче хоче пити з цього келиха. А пелюстки тепер сохли на поличці каміна.

— Це було того вечора, коли ми побачили під стіною якогось побитого неборака,— додала блондинка, аж здригнувшись, коли згадала, яким дрожем пройняло її тоді.

— Тобі ще було так шкода його,— втішено зауважив чоловік.

— А що в цьому давного? — в'їдливим тоном озвалась його дружина.

Клер обернулася до матері й пообіцяла, що завтра ввечері вони з'їздять у той ресторан.

— Буде видно,— відповіла мати. Вона знала, куди хоче піти. Букінгемський палац, Тауер, музей воскових фігур. Коли вона повернеться додому, то якраз про ці місця ділитиметься спогадами із сусідами, що бували в Лондоні, а не про якісь брудні кишля, де людям відбивають печінки під стіною.

— Ні, не треба більше, дитині це зашкодить,— мовив чоловік, побачивши, як дружина крутить у долоні порожній келих і косить оком на пляшку.

— А хто важливіший: я чи дитина?

— Не дурій, Меріголд,— кинув чоловік.

— Вибач,— відповіла вона зовсім іншим голосом.— Про чиє здоров'я ти, власне, дбаєш?

Здавалося, вона ось-ось спалахне, щоби її папіли від бренді й від обурення. Зате мати Клер побіліла мов крейда і непорушно застигла.

— А як там у нас вогонь? — сказала Клер, глянувши на камін.

Мати зрозуміла натяк: вона зразу підвелась, узяла відерце і вийшла.

— Я сама принесу! — підхопилась на ноги Клер. Мати не стала навіть чекати, поки вони зайдуть у кухню.

— Скажи мені,— в її синіх очах іскрився гнів,— котра з цих двох йому дружина?

— Це тебе не стосується,— швидко відказала Клер. Вона хотіла якось пом'якшити напруження, хотіла сказати, що у вагітної жінки розладнані нерви, а натомість наговорила матері прикрих слів: що вона, мовляв, і обмежена, і жорстока.

— Покажи мені своїх друзів, і я знатиму, хто ти,— промовила мати і відступила вбік, щоб накласти у

відерце вугілля. Наповнене відерце вона поставила перед дверима вітальні, а сама пішла нагору. Повернувшись до гостей, Клер почула, як мати підіймається сходами й заходить у спальню.

— Твоя мати вже лягає? — здивувався чоловік Меріголд.

— Мабуть, стомилася,— пояснила Клер, усім своїм виглядом показуючи, що вона теж зморена. Вона хотіла, щоб гості пішли. Хоч вони були давні приятелі, щирості перед ними не випадало показувати. Це лише дало б їм привід покепкувати. Власне, й приятелі з них такі самі, як і з колишніх коханців,— вони були в товаристві порожнім додатком, чимось на зразок статистів, з якими підтримують знайомство тільки для того, щоб мати змогу сказати в колі інших знайомих: «Знаєте, одного вечора наша компанія просто сказала і влаштувала нудистичний сеанс...» У Клер не було жодної душі, якій вона могла б довіритись, яку могла б із чистим сумлінням показати на очі матері.

— Музику! Бренді! Сигарети!..— Гості раз у раз гукали до неї, проголошували свої забаганки, обмірковували, хто піде до машини по сигарети. Пішла нарешті Полін. Вони сиділи, поки викурили й цю пачку, й вийшли аж ген після півночі.

Клер побігла до матеріної кімнати. Там горіло світло, і мати ще не спала: вона перебирала пальцями рогові чотки, добре знайомі Клер старі чорні чотки.

— Пробач, мамо,— сказала дочка.

— Ти напалась на мене, як перекупка на базарі,— озвалася мати голосом, що тремтів від збудження.

— Я не хотіла цього...— Клер намагалась говорити розважливо й переконливо, вона силкувалася пояснити матері, що світ великий і в ньому багато людей, які по-різному ставляться до різних речей.

— Вони нещирі,— мовила мати з притиском на останньому слові.

— А хто взагалі щярий?

Клер згадала, як по-зрадницькому кидали її коханці, як колишні її господині махлювали з лічильником, щоб стягувати з неї вдвічі більше грошей за електрику. Її мати уявлення не має, як самотньо почуваєш себе, цілий день читаючи рукописи, або як важко написати вірша, коли тебе, бува, діймає якийсь спогад чи думка, і з якою надією вириваєшся потім на люди, все сподіваючись знайти серед них когось такого, хто зрозуміє тебе й припаде до серця...

— Я була доброю матір'ю, зробила для тебе все, що могла, і оце так ти мені віддячуєш!

У цих словах звучала така переконаність, що Клер відвернулась і зайшлася істеричним сміхом. Вона пригадала одну подію, яка раніше ніколи не спливала їй на пам'ять.

— Ти пішла в лікарню прорізати палець на нозі,— озвалась Клер до матері.— А повернувшись додому, розповіла мені, чогось саме мені, що лікар сказав: «Піднесіть угору праву руку, і я зроблю вам укол». Але коли ти піднесла руку, він не став робити укол, а миттю прорізав той палець. Чому ти розповіла це мені?

З цим спогадом Клер прохопилась несамохіть і, відчувши, як затремтіли у неї коліна, зрозуміла всю його недоречність.

— До чого це ти?— ледь чутно запитала мати.

Її скругле обличчя уночі стало старечим, зморшкуватим, сумним.

— Ні до чого,— відповіла Клер.

Годі було це пояснити. Вона порушила всі правила: пристойності, доброти, стриманості. Вранці їй уже не вдається притлумити свої слова сміхом. Пробурмотівши вибачення, Клер пішла в свою кімнату і, все ще тремтячи, сіла на ліжку. Відколи приїхала мати, на дочку нав'язливою шерегою почали насуватися спогади

дитинства. Теперішнє її життя, робота, приятелі — усе це видавалося таким неістотним проти того, що було колись. Вона могла перелічити всі до одного табунці галасливих білих гусей — були тоді саме гуси, — що паслися на болотистих луках, рік за роком, і пригадати всі до одної вибоїни на дорозі, в яких застоювалася дощова вода, вкрита райдужною плівкою бензину від проїжджих машин. Дивлячись на ті райдужні плями, вона силкувалася прогнати з-перед своїх очей інший колір, що був у неї на думці, чи, вірніше, на язиці. Навіть оближала чотири пальці, які колись ненароком порізала ножом, стійма покладеним на полиці, — вона була сягнула туди рукою по цукерку або просто, щоб помацати таємничу пилку. Такого самого кольору був материн поранений палець на нозі під великою нековирною пов'язкою. Та й у краплиці вівтарний вогонь був чашею крові з племінцем у ньому. В той час ці образи не гнітили її. Вона любила серед білого дня нишком пробиратись у краплицю, сама, і там, переходячи від одного образу страстей господніх до іншого, уявляти себе божою улюбленицею і благати, щоб їй судилося вмерти раніше від матері, бо інакше батько став би попихати нею. Звідки їй було знати, як і будь-кому з них, що через двадцять років, коли вона прийматиме парову ванну в затягнутому «блискавкою» наметі з пластику, її раптом прорве переляканим криком — власний піт видасться їй краплями крові. Вона вистромить руки поміж полами намету й стане прохати захисту в масажистки, так само як колись прохала захисту в матері. Виставить себе на посміх. Як ото виставляє себе на посміх з різними чоловіками.

Того першого вечора, коли вона познайомилася з індієм, на ній був комір з білого песця, і ця білість чудово пасувала до його смуглявого, немовби виточеного підборіддя: вони пройшли до столу через застав-

лену дзеркалами кімнату, і самі це бачили, і їх теж усі бачили. Він щось сказав їй, та вона не розчула.

— Потім повториш,— промовила вона, вже висувачи до нього свої невеличкі претензії, вже кажучи:— Ти ж не залишиш мене в цій кімнаті, повній дзеркал, де мій синяво-білий комір так добре відтінює твої синяво-темні уста.

Та минуло кілька тижнів, і він її кинув, як кидали й інші. Їй були знайомі різні способи відходу: рвали з нею і брутально, і щиро, і лагідно. Квіти, записки, надіслані звідкілясь із провінції, з неодмінним приспівом: «Я не хочу завдати тобі болю». Це нагадувало Клер сліди від екіпажа, що залишаються літнього ранку на моріжку, сумні сріблясті сліди від'їзду. Зникнення коханців набагато виразніше поставало в пам'яті, ніж їхня поява. Чи вона здатна запам'ятовувати лише найгірше? Усе запам'ятати — нічого не розв'язати. Клер роздягалася й казала собі, що її чотири пальці давно загоїлись, і що материн великий палець на нозі тепер такий самий, як і в будь-кого, і що батько нині п'є тільки чай і став стриманим, і що колись вона таки зустрінеться з тим, кого покохає і не відстрашить від себе. Та це був горілчаний оптимізм. Вона зійшла вниз і принесла пляшку. Бренді додало їй надії, але позбавило душевного спокою і прогнало сон. Ближче до ранку Клер стала повторювати ніжні й утішливі слова, які вона скаже матері.

У неділю вони пішли на месу, але оскільки довелося розпитувати дорогу, ясно було, що відвідини божого дому не належать до звичаїв Клер. Увійшовши в церкву, мати насамперед дістала із сумки невеличку пляшечку й наповнила свяченою водою.

— Це завжди пригодиться,— трохи ніяково мовила вона до Клер. Пересварка, що сталася між ними, зробила їх підкреслено чемними одна з одною.

Після меси вони на бажання матері пішли до музею воскових фігур, подивилися Тауер, прогулялися парком напроти Букінгемського палацу.

— Яке тут прегарне пасовисько! — сказала мати.

Її нові туфлі намокли від високої мокрої трави. Дощило. Шпиці матеріної парасольки раз у раз чіплялися за доччину парасольку, і тільки-но Клер відступала трохи вбік, як мати, мов навмисне, знов підходила чимближче.

— Знаєш, я оце думаю... — озвалася мати.

Клер знала, до чого йдеться. Мати вже хотіла їхати додому: вона непокоїлась за чоловіка, за домашню птицю, за прання, що його зібралася ціла купа, та й яру пшеницю вже пора було сіяти. А як по правді, то вона просто почувала себе нещасною. Мати з дочкою були тепер далі одна від одної, ніж тоді, коли щотижня обмінювались листами, в яких писали про погоду, про роботу, про застуди.

— Ти ж побула тільки шість днів, — сказала Клер. — Я хочу повести тебе в театр, у ресторан. Не їдь ще.

— Добре, я подумаю, — відповіла мати. Проте в глибині душі вона вже твердо вирішила.

А ще через два вечори мати з дочкою сиділи в залі аеропорту. Щоб не прогавити оголошення про посадку на літак, вони майже не розмовляли.

— Зміна пішла тобі на краще, — сказала Клер.

Мати була в усьому новому й мала елегантний вигляд. Ще два нові капелюшки вона тримала в руці, сподіваючись, що, коли так їх нестиме, митники не звернуть на це уваги.

— Я сповіщу тебе, якщо доведеться заплатити за них мито, — озвалася мати.

— Гаразд, — усміхнувшись, погодилася Клер і розправила материн комірець. Їй дуже хотілось якось виявити свою чулість, сказати матері щось втішне, але так, щоб не торкнутись того, що їх розділяє.

— Бач, як ти мене розкішно вирядила,— сказала мати, з усмішкою дивлячись на своє віддзеркалення у скляних дверях телефонної будки. — А наша прогулянка річкою! — додала вона. — То була для мене найбільша приємність.

Мати мала на думці невеличку прогулянку Темзою до Вестмінстеру. Власне, намір був поїхати в протилежний бік, до зелених парків К'ю і Гемптон-Корту, але від цього плану довелося відмовитись через пізню (принаймні для Клер) годину, і вони попливли в напрямку до центру міста на пароплаві, що саме повертався з Гемптон-Корту.

Клер не знала, куди подіти час,— отож у той вечір вона сиділа в себе за столом, вдаючи, ніби працює, і відтягуючи якнайдалі ту хвилину, коли муситиме зійти вниз до матері, яка пришиває там гудзики, що пообривалися ще хтосьна-коли. А тепер мати дякує їй за ту чудову прогулянку! Теж мені чудову! Вони пропливали повз склади та застигли у вечірній непорушності крани, жовті й похилі, повз опорні стовпи, що на тлі призахідного неба видавалися величезними стільниками, повз судна, газові заводи, закінтужені димарі. Весняний вітер просяк каналізаційними випарами, і все-таки мати була їй вдячна.

— Може, цим разом у літаку не буде істерички,— сказала мати силувано-веселим тоном.

— Та, мабуть, ні,— відповіла Клер, але мати зауважила, що в житті дуже часто трапляються дивовижні й прикрі збіги обставин. Вони дивились одна на одну, дивились убік, кепкували з якогось пасажиря, що наминав сендвічі, дістаючи їх з кишені, дивились на стінний годинник і звіряли по ньому свої годинники.

— Нарешті! — вигукнула Клер.

— Це наш,— з полегкістю промовили мати й дочка, наче боялись, що повік не діждуться оголошення про посадку на цей літак.

Біля поруччя вони поцілувалися, торкнувшись мокрими щоками одна одної, і застигли на секунду в цій позі, кожна переймаючись смутком другої.

— Я писатиму тобі, частіше писатиму! — сказала Клер і кілька хвилин стояла й плакала, махаючи рукою, ще не усвідомивши, що гостювання скінчилося і їй можна повернутись до свого власного життя, до такого, яким воно є.

Юджін Мак-Кейб

РАК

Цього дня коло хати стояла стара «англія» і п'ять велосипедів. Бойл зупинив свою машину біля мосту. Коли він замкнув дверцята машини, у виломі дамби показався Дінні.

— Що, повно людей?

— З-за Карнроку й ще з дальших околиць — наче поминки приїхали справляти.

«Над живим трупом»,— додав Бойл подумки.

— А як він?

— Так само.

— Болю не відчуває?

— Та нітрохи! Ість стільки, що і я не здужаю, і цілу ніч хропе.

Бойл уявив собі Джоді на низенькій табуретці під коминком у жаркій людній кухні, обличчя його схоже кольором на попіл від торфу. Всі знали, що він помирає. Сусідські жінки охочі були допомогти — зварити там, прибрати. Обидва брати відмовлялися. «Ото дивачиська,— сказала якось одна сусідка.— Що ж, у них і простирадл немає, а укривала, мабуть, геть чорні».— «Ще б пак не чорні,— встряла друга,— коли років сорок жодна жінка не бувала в них у спальні». А третя, захихотівши, докинула: «Ані не лягала». Всі дружно засміялися, бо Дінні й Джоді були недоростки. А потім жінки засоромилися свого сміху й сказали: «бідний Джоді» і «бідний Дінні, бо це ще гірше — лишитися самому». І люди приносили їм усяких наїдків: шинки й курятинки, віскі й пива, пирога з кмином, свіжих яєць, хлібців — влаштували їм справжнє різдвяне свято серед лютого.

За весь свій вік Джоді ніколи раніше не ночував поза домівкою, тож коли тепер приходили люди, він заводив мову про лікарню, про операції, про хворих, що померли в його палаті. І найчастіше про загиблих від бомби в Трілліку, що їхні пошматовані тіла привезли до лікарняного моргу. Коли він переводив на це мову, його сусіди-протестанти змовкали. Джоді помічав цю мовчанку й казав: «А й справді, Альберте, негодяще це діло, до добра воно не доведе». А сусідам-католикам зауважував: «Самі зробили, щоб очорнити нас»,— і спльовував у вогонь.

Над мостом смеркало, від Еннагульйону надлітало вороння, що гніздилося на розкошланих деревах біля занедбаного млина.

— Тиждень тому ми їздили до Енніскіллена,— промовив Дінні.

— Так давно!

— Тиждень тому, і якраз у цю пору. Пам'ятаєш вертолїт? — Він показав угору.— Мало не сїв на те дерево.

Бойл пригадував дуже виразно. Вертолїт немов вигулькнув з кар'єру, де добували камінь, перетяв луговину й опустився нижче. Бойл, як-от і сьогодні, переїхав через міст і зупинився перед хатою Макмегунів під бляшаним дахом. Не підводячи погляду, він відчував, як вертолїт летить навпростець від того самого млина. Мотора Бойл не вимикав. З хати вийшов Дінні, з якоюсь пляшкою в руці. Вертолїт завис просто над всохлою вільхою в чагарнику поміж хатою і річкою. Дінні обернувся, розмахнувся пляшкою й прокричав, перебиваючи гуркіт пропелера:

— Щоб тебе вдрузки рознесло!

Він зблиснув зубами й знов замахнувся пляшкою. Бойл задер голову. Крізь опуклий куленепробивний щиток байдуже дивилось униз два блідих міських обличчя.

— Ходи сідай, Дінні.

Той ще раз махнув пляшкою — то була фруктова вода.

Бойл увімкнув швидкість, і вони рушили на північ. Угорі весь час було чути пропелер. Дінні вигнувся на передньому сидінні, силкуючись глянути в небо.

— Паскуди,— хрипко озвався він,— стежать за нами.

Там, де дорога пролягла рівною смугою, вертоліт рвонувся вперед і вниз, аж опинився всього за який ярд від шосе. Він повільно розвернувся й наблизився до них, цей велетенський жук з обертовими мечами. За п'ять ярдів від машини він застиг на місці. Обличчя тих двох у вертольоті було тепер видно дуже чітко: гвинтівки, уніформи, прилади, один з військових у навушниках. Він ніби вичитував щось із записника. Тоді глянув на номер Бойлової машини і щось сказав. Вертоліт рвучко шарпнувся й почав підніматись, прямуючи над заболоченими полями й звивистими дамбами на захід, у бік Арми. Бойл, зупинивши машину серед дороги, не рушав з місця, поки зовсім не стихло. Серце його шалено калатало: «Якого чорта їм треба?»

— Побачили, що в нас католицькі пики,— сказав Дінні й підморгнув. Його ліве око посмикувалося. Сусіди казали про нього: «кривляка Макмегун» — губи ниточкою на круглому виду, кашкет прилип до черепа. Бойл опустив скло. Просто запах від портеру виявився дужчим, ніж сморід від торфового диму та гострий дух людського тіла.

— Це все через Тріллік,— сказав Бойл.— Вони ще день-два будуть такі настирливі.

— Зараз останні вісті по радіо.

Бойл крутнув ручку вмонтованого приймача, і почувся голос диктора: «п'ять чоловік у машині марки «лендровер» на дорозі до телетрансляційної станції на горі Брауер поблизу містечка Тріллік, що між Енніс-

кілленом і Омою. Загинуло два співробітники Бі-бі-сі і три робітники. Представник армії заявив, що внаслідок вибуху саморобної бомби на схилі гори утворилася вирва у шість футів завглибшки, а «лендровер» відкинуло за двадцять ярдів у болото. Шматки тіл загиблих розлетілися на ділянці в чотириста квадратних ярдів. Зону вибуху оточено військами».

Бойл вимкнув радіо й мовив:

— О господи!

Проїхали повз подібну до клуні католицьку церковку на невеличкому цвинтарі. Дінні скинув кашкета з пошани до небіжчиків — усе Маккафрі, Бойли, Грюї, Ганни, Макмегуни, Кортні, Муллігани, імена й кістки з сотень довколишніх осель.

— Колись в одному журналі я дещо вичитав про своїх предків, Макмегунів,— озвався Дінні.

— І що саме?

— Що вони королювали у Монахані з тисячу років і були добрі зарізяки, а тоді перебралися на північ у ці безплідні гори, отак було написано. І потім ще казав той самий учений, що в селянських халупах у Фермані часто люди шляхетнішої крові, ніж у панських палахах.

Бойл тицьнув пальцем у бік цвинтаря:

— Одне тільки певне, Дінні,— що й ми свою частку сюди докладемо.

— Рідна кров,— мовив Дінні,— тож свій до свого й тягнеться кінець кінцем.

Через кілька миль вони минули насосну станцію. На освітленій прожектором дамбі видніла постать солдата.

— Якщо не берегтиметься, котроїсь ночі злетить у небо.

— Хіба що стануться якісь зміни,— зауважив Бойл.

— Зміни! Які там зміни! Глянь он які типи навколо! Чорта лисого, а не зміну в них побачиш. Я оце

перед різдвом чотири дні працював удвох з Гілбертом Вілсоном, складали торф за Дуном, і коли закінчили роботу, заглянули в шинок Коранні. Ну і говорили собі про землю, про торф, і про ліси, що їх усе меншає, і про людей, що все частіше йдуть працювати на фабрики, і про той проект пенсій для фермерів-горян,— потроху про всяку всячину. Таке все зовсім безневинне, ані слова про політику чи релігію, а тоді ні сіло ні впало він нахилиється до мене й каже: «Знаєш, Дінні, навіть у ту хвилину, коли я тебе найдужче люблю, я можу горло тобі перерізати». Отак прямо наче в морду мені дав, але я нічого, не став заводитись, тільки й сказав: «Не хотів би я такого від тебе чути, Гілберте».— «Ні,— каже він,— ти і всі такі, як ти, ви повинні це знати».— «Негаразд, Гілберте,— кажу йому,— говорити таке або й думати».— «Але це правда,— каже він,— і ти не забувай цього, Дінні».

Він глянув на Бойла.

— І що ти скажеш на таку балачку?

Над'їхали до ширшої дороги,— поблизу Мурлоха.

— Он гуси чи лебеді,— показав рукою Дінні.

Він опустив скло зі свого боку й виглянув. На плесі озера Лохсайд видніло з п'ять-шість десятків чи не лебедів, дуже білих проти чорної води. Бойл сповільнив швидкість, коли виїздили на автостраду, і ввімкнув фари.

— Не розбереш.

— Лебеді,— сказав Дінні.

— Ти певний?

— Цілком.

— На такій далекій відстані вгадуєш?

— Я їх і раніше бачив на цьому самому озері, у двадцяті роки. Погана прикмета.

— Чого?

— Неприємностей.

Озеро простягалось на півмилі, і біля протилежного кінця його був контрольно-пропускний пункт. На дорозі з'явився офіцер з молоденьким солдатиком і сказав:

— Вийдіть, будь ласка.

Двоє інших солдатів почали нишпорити в машині.

— Ім'я?

— Бойл, Джеймс.

— Професія?

— Учитель.

— Адреса?

— Тірнагінч, Кілрускі, графство Фермана.

— А цей добродій?

Бойл одвів погляд. Дінні нічого не сказав.

— Ім'я?

— Деніс Макмегун, Гоуліс Брідж, графство Фермана.

— Професія?

— На пенсії.

Солдатик поруч з офіцером записував у блокнот. Холодний вітер, віючи від озера, рвав воду, збивав сердиті піняві бризки. Обличчя офіцера було без виразу. Голос звучав змучено й мляво.

— Куди їдете?

— В місто Енніскіллен,— сказав Бойл.

— З якою метою?

— Провідати його хворого брата, у нього була операція.

— Він лежить у хірургічному відділенні,— додав Дінні.

Офіцер кивнув.

— А ім'я вашого брата?

— Джоді, Джозеф. Я його найближчий родич.

Солдатик з блокнотом відійшов до джипу з рацією. Офіцер ступив зо два кроки вбік. Вони чекали. Бойл подумав, чи не варто б сказати вголос, що в них усіх

на язиці, але вирішив, що зайве, а потім раптом почув свій власний голос:

— Це жахіття, що сталося в Трілліку.

Офіцер обернувся, пильно зиркнув на нього й кивнув. Залягла знову мовчанка, яку порушив Дінні:

— Радше вже Тріллік, ніж коли тебе заб'ють дикуни на очах у рідних дітей.

Офіцер більше не обертася. Хлопчина-солдат повернувся від джипу й сказав офіцерові: «Все сходиться, сер». Офіцер ще раз кивнув, став збоку й одвів погляд до озера.

Коли від'їхали, Дінні сплюнув у бік поста.

— «А цей добродій!» Сволоцюга, бачив, як він подививсь на мене — наче я з клітки вискочив.

— Така в нього служба, Дінні.

— Щоб ти почувався перед ним худобиною? Добра мені «служба»!

Коло Ліснаскі Дінні мовив:

— Рак, ось чого всі ми боїмося,— тільки трішки тебе зачепило, і ти вже труп. Мій старий помер від якогось рідкісного різновиду раку. Тільки він виходив на світло, шкіра на руках і на обличчі у нього починала гнити, тож він півжиття просидів у темній кімнаті, а на вулицю лише вночі показувався. Врешті-решт це й убило його. Роками не бачив сонця!

Дінні запалив недокурок сигарети.

— Один лікар мені казав, що воно може сидіти в крові півста років, а тоді враз присне виразками, і тебе вже нема.

Кілька миль після цього їхали мовчки. А потім Дінні затягнув:

В Лісбеллов солону вити,
В Мегірсбріджі бренді пити,
В Ліснаскі — можливо, й чай,
А у Клонзі й так гуляй...

— Чудні слова, ге? — і він підморгнув своїм нормальним оком.

— Може, хильнемо, Дінні?

— Я б не проти.

Пивниця, сповнена диму, бухикання, смороду залізної плитки й портеру, зустріла їх мовчанкою і настороженістю. Дінні прошепотів:

— Не туди забрели, оранжистське кубло.

Там було з двадцятєро чи й більше фермерів у напіввійськових формах, обличчя загрубілі на вітрі, у борознах від болота, скель і дощів, погляди в усіх пильні, тверді, підозріливі.

— Не туди,— знов прошепотів Дінні.

— Бачу,— відказав Бойл.— Але зараз не можна виходити.

Коло перегородки було вільне місце поруч з якимсь здорованем. Коли Бойл рушив у той куток, озвалася барменша:

— Я вас слухаю.

— Будь ласка, дві по півпорції.

— Чого?

— Ірландського.

— Якого саме ірландського?

— Будь-якого.

«Таке громило, що й з бика шкуру здере»,— подумав Бойл, коли здоровань сплюнув на загіджену підлогу, і відвернувся. Дінні штурхнув Бойла під бік і кивнув на оголошення, пришпилене до стіни. Бойл прочитав:

ТОВАРИСТВО ПО БОРОТЬБІ З ШКІДНИКАМИ У ЛІСНАСКІ Й ОКОЛИЦІ

1 шилінг за кожну забиту сороку

2 шилінги за кожну забиту сіру ворону

10 шилінгів за кожну забиту сіру білку

1 фунт за кожну забиту лисицю

Нижче хтось дописав кульковою ручкою:

За кожного такого-розтакого фенія¹ — 1 щербатий пенс.

Поки жінка відмірювала віскі, у відгородженому закапелку хряснуло чаркою. Крізь матове скло прорвався голос:

— Вільсон² був нездара, і отой присланий Хітом³ теж був нікчема, і всі оті торі — сучі сини, злигалися з католиками й папістами, а нас лишили їм на поталу! Але, клянусь богом, папі не світить в Інверклуні, мене вони не підірвуть і не викурять, я битимусь до останньої краплі крові!

По цей бік загородки всі прислухалися — обличчя непроникині, поважні, напружені, — а тоді озвалися інші голоси:

— Таки правда, Джордже.

— Сядь, чоловіче, стола перекинеш!

— Хай скаже, що на душі накипіло!

— Ні в які болота мене не заженуть, а коли вони хочуть крові, то, їй-бо, вони її нап'ються донесхочу, цілі галони, вагони, ешелони!

— Оце діло кажеш, Джордже!

Здоровань блиснув оком на барменшу. Вона підійшла до віконечка у загородці, відчинила його й щось проказала туди. Гамір стих. Визирнуло чиесь побуряковіле обличчя, погляд млистий. Віконце з брязкотом зачинилося. Запала тиша. Здоровань знову сплюнув, і Дінні сказав:

— Щоб я оце пив зі свиньми!

¹ Член таємного товариства (XIX ст.), що боровся за визволення Ірландії від англійського панування.

² Прем'єр-міністр лейбористського уряду Великобританії початку 70-х рр.

³ Наступник Вільсона — прем'єр-міністр консервативного уряду.

Він посунув чарку через прилавок, вихлюпнув її у зливальницю й вийшов. Бойл докінчив свою порцію і вийшов слідом за ним.

У машині в Дінні знову вихопилося:

— Роблять зі своїх дітей калік і виродків. Готують щурам на поживу.

Він приклав нігтя з чорним обідком бруду до вітрового скла:

— Тільки перше хотіли б ось що зробити з нами!

— Сумне це все, — озвався Бойл. — І виходу я не бачу.

— А я знаю вихід — вирізати всіх тварюк, всіх до останньої, і до цього йдеться, — або вони, або ми. Вони загарбали все це силою, утримують силою, і силою їх і витурять.

— Кров — не та дорога, — зауважив Бойл.

— А іншої немає.

В Енніскіллені проїхали нижню частину міста, далі проминули кілька бронемашин і обшарпаних шпильстих будівель. Перед лікарнею в чотири ряди стояли легкові автомобілі, дві поліцейські машини, військовий ваговоз. Палата Джоді була на першому поверсі. Він сидів у кутку коло вікна, а навпроти нього дідок з пожовклою шкірою і втягнутим ротом. Бойл уже понад тридцять років не бачив Джоді без кашкета. Сидячи отак на ліжку, немов стара жінка, з сивою круглою головою й висохлим обличчям, він був наче двійник-привид Дінні, тільки й того, що поголений та вдягнений у лікарняну піжаму. Джоді потис руку Бойлові й показав на пляшку в руці Дінні:

— А це що?

— Фруктова вода, — відповів Дінні.

— Отрута.

— Рекомендується для недужих.

— Воно псує нутрощі, вилий за вікно.

— Ні, я заберу назад,— сказав Дінні.— Мені й самому придасться.

Бойл побачив, що Дінні образився, і пригадав, як колись на різдво розсердилась його тітка. Вона сплела була для Джоді пару вовняних шкарпеток, а потім спитала про них.

— Кепська вовна, пані,— відказав Джоді,— тиждень поносив і вже дірка у п'ятці, то я їх спалив.

Тітка мало не в сльозах розповідала Бойловій матері:

— Такі невдячні, ледачі, жовчні недомірки, не дивно, що протестанти зневажають їх і усіх нас. А який сморід у хаті... Здавалося б, коли в них тільки й роботи, що отримувати допомогу за бідністю та сидіти біля вогню, то вони хоча б повмиваються! Та й щодо віри — ані в церкву не ходять, ані моляться, анічого — в пеклі їм горіти, не інакше, і хоч би хтось остеріг їх! Бог свідок, я зовсім не хочу подяки, але коли тобі шпурляють просто в лице, як ото він...

— Це нелегко витримати, Енні,— погодилась його мати.

Бойлові кортіло тоді кинути тітці: «А жити так — без електрики, без водогону, без роботи, без грошей, без нічого все життя, тільки та жебрацька милостиня, та скупий огонь у каміні, та сусідське цькування, та часом кухоль портеру, щоб опісля виригати його поночі десь під парканом?..»

— Теж мені пролетарі! — ущипливо мовила тітка на адресу Джоді.— Справжні пролетарі приставили б їх до стінки, та й квит!

— Енні, як у тебе язик повертається!

На хвилюк запала мовчанка, а потім тітка озвалася:

— Хай бог мене простить, справді, але ж...— І заллялася слізьми.

— Це тому, що вона незаміжня, і вже в такому віці,— пояснювала згодом його мати.

Джоді показав через газон туди, де був вхід до лікарні:

— Отам за машинами морг,— сказав він і обвів поглядом палату.— Я чув — сестри говорили у коридорі,— їх привезли з Трілліка у пластикових мішках і поклали на столи, притрушені тирсою, щоб кров не стікала. Оце такий у них тепер вигляд. Армійські лікарі пробують стулити їх докупи,— тоді рідня зможе розпізнати, хто де, і поховати по-людському.

Дідок навпроти застогнав і зблід. Джоді ще більше стишив голос:

— Кажуть, голови одного так і не знайшли ні вгорі, ні внизу, вони все ще обмацують гору прожектором.

— Боже,— вирвалось у Бойла.

— Людську голову могла б і лисиця прихопити.

— А якщо голова скотилася в діл, то, може, зарилася у густому вересі — її й не знайдеш, хіба наткнешся.

— Собаки-шукачі винюхали б.

— На таке діло не пускають собак, це негоже.

— Коли не хочуть, щоб вона гнила у болоті, то пошлють собак, доведеться.

— Годі вже!

Дідок у протилежному кутку палати силкувався спертися на лікоть. Повітря з сичанням виходило у нього з легень, він немов задихався.

— Годі! О боже, боже, мені треба вийти... Треба вийти...

Бойл схопився на ноги й натиснув дзвінок в узголів'ї Джоді. Відвідувачі, що були коло інших ліжок, стихли. Дідок хекав усе гучніше, дихання його стало нерівним. Чийсь голос вигукнув:

— Та допоможіть же якось!

Інший сказав:

— Викличте лікаря!

Бойл відповів:

— Я подзвонив.

Увійшов санітар і заставив ліжку ширмою. Коли з'явився лікар, дідок був уже неживий. Його поклали на візок, тіло покрили білим простирадлом і вивезли з палати. Поступово розмова коло інших ліжок поновилася. Одна жінка вивела молоденьку дівчину, яку занудило.

— Відколи я тут, це вже третього вивозять.

— Хто він такий? — спитав Бойл.

— Джон Віллі Фостер, працював хлібовозом за Файв-майлом. Понад рік тому почав сюсяти в ліжку, як немовля, вдома не могли його доглядати, і спровадили в дім для престарілих, а коли йому погіршало, то запакували сюди.

— Старий,— сказав Дінні, — серце відмовило.

— Розрив серця,— виправив Джоді. — Ніхто не приходив його відвідати, крім одного сусіда. На різдво йому сказали, що може день-два провести вдома, але ніхто за ним не прийшов, і він не хотів ні з ким говорити, одно тільки плакав. Ото серце й не витримало.

— Ті пресвітеріани¹ твердошкурі, ніякої тобі теплоти, співчуття.

Помовчали трохи.

— Він говорив, що з тобою, Джоді? Хірург, тобто?

— Ні.

— А ти питав?

— Та він сказав тільки, що операція дуже серйозна. «Дуже серйозна,— каже,— закупорка». Тоді я питаю: «То там щось зігнило, пане, чи як, мені треба знати, треба бути готовим?»—«Готовим до чого?»—перепитує він і посміхається, тільки хтозна, що за тою посмішкою. «Та просто готовим»,— кажу я. «Ви ще й мене можете пережити»,— каже він тоді. І от після

¹ Представники однієї з протестантських церков, що становлять близько третини населення Ольстеру.

цього ані разу й не підходив до мене, скільки я тут...
А тобі він нічого не казав?

— Хай йому чорт! — лайнувся замість відповіді Дінні.

Бойл запримітив, як склисто поблискували очі Джоді.

На ліжку лежала газета. На фотографії у ній — герцог Кентський коло бронемашини і поруч розтроснена митниця. Над знімком була назва митниці — Кілклін. Бойл узяв газету, розгорнув і подививсь на заголовки: «Небезпека пограбувань банків». «Зброя для мешканців Богсайду»¹, «Вбивцю не знайдено», «Збройні виступи ІРА»².

Ледь прислухаючись до розмови між братами, він з п'ятого на десяте переглядав газету. «Оскільки контррозвідка діє у межах своїх повноважень, на неї можна покладатись і довіряти... під контролем відповідних міністрів. Вірогідні джерела... співробітництво між військовою і цивільною контррозвідкою... про таємну змову не може бути й мови».

— Брехня, — сказав Джоді братові. — Не знаєш, кому й вірити.

Голос Джоді звучав якось дивно, а рука на покривалі тремтіла. Бойлові не хотілося підводити очей на його обличчя: він подумав, що Джоді, певне, знає про свою приреченість. Дінні дивився на підлогу.

— Брехня, — повторив Джоді.

Цього разу голос звучав певніше. Бойл поклав газету й спитав:

— Джоді, я чув, у тебе кров ішла?

— Від кого це ти чув?

¹ Католицький район м. Деррі в Ольстері.

² Ірландська республіканська армія — нелегальна організація, що обстоювала возз'єднання всієї Ірландії; збройну боротьбу в Ольстері вела т. зв. «тимчасове крило» ІРА.

— Тут сестрою працює одна з моїх колишніх учениць.

— Три пінти,— сказав Джоді.

Бойл підморгнув:

— Чорна кров, вона каже, що у тебе кров Яна Пейслі¹.

Джоді всього затіпало, рот його розтулився,— здавалося, він зараз виблює. Аж нарешті почувся сміх, тонкий і хриплий. Потім Джоді поклав руку на свої шви і замовк, дихання його стихло, голова заходила, мов у того негрєняти на церковній скриньці для пожертв.

— Кров Яна Пейслі, так і сказала?

— Еге ж.

— Ну, це як вліпила! — мовив Джоді, але остерігся, щоб знову не засміятись.

Бойл підвівся і взяв його за руку.

— Нам, Джоді, пора йти. Може, наступного разу щось тобі принести?

— Нічо' мені не треба,— відповів той.— Нічо'.

Коли проходили по лінолеумі застеленого коридора, Бойл сказав:

— Я почекаю в машині, Дінні.

Дінні зупинився і глянув на пляшку з водою.

— Може, заїдемо до нього вдвох?

— Якщо хочеш.

Хірург витяг якийсь аркуш із теки і подивився на відвідувачів через широчінь столу з металевим обводом.

— Щодо вашого брата,— він звертався до Дінні,— то тут уже пізно, занадто пізно.— Лікар помовчав, а коли ніхто не озвався, додав: — Боюся, що так.

— Він помре?

— Неминуче.

¹ Протестантський священик, один з найреакційніших оранжистських лідерів у Ольстері.

— Але ж у нього ніде й не болять,— промовив Бойл.

— І так буде, можливо, ще деякий час. А коли шви зарубцюються, йому значно краще було б повернутись додому.

— Він нічого не знає,— сказав Дінні.

— Ні, я йому ще не казав.

— Але він хоче знати.

Хірург кивнув і зробив якусь позначку на папері. Дінні спитав:

— Скільки йому ще лишилося, лікарю?

Хірург подивився на аркуш у себе в руках, немов там було занотовано дату:

— До кінця року... Так, боюся, що так.

«Англія» і велосипеди вже зникли. Коло мосту й над річкою стелилися сутічки. Бойл, що сидів на кам'яній огорожі, відчув прохолоду. Дінні говорив уже з півгодини:

— Він ніколи й дня не хворів, тоді як мене п'ять разів оперували, цілий рік я пролежав з легенями там, у Кілладізі, а він і знати не знає, що то таке хворіти.

Від дерев навколо млина долинув хрипкий воронячий крик — карр, карр, карр,— тоді залопотіло крильми у темряві. Вони подивились у той бік, прислухались, почекали. Каркання стихло.

— Але він знає, як умирають,— озвався Бойл.

— Оце ж я й кажу, він умирає і спить по дванадцять годин на добу, їсть, смалить, розгулює. Зроду він не був балакучий, а тепер стільки говорить, що й не зупиниш, аж у голові гуде від його теревенів.

Дінні дістав флакончика з ліками.

— Відколи він удома, я щовечора ковтаю по дві снотворні таблетки, і ані ока не можу склепити. У мене з шлунком негаразд, і вся шкіра свербить, день і ніч

п'їт мене заливає. Знаєш, що я думаю? Жити воно гірше, ніж помирати, от що.

— Жити — це клоп'ї, Дінні.

У кухні було вже темно. Джоді підсунув Бойлові табуретку, взяв простягнену йому сигарету й припалив від газової лампи. Обличчя його загострилося й прив'яло — чисто як у замороженого краба.

— А куди це він завівся? — спитав Джоді про брата.

— Хто його знає, — відказав Бойл. — Подався кудись берегом.

Джоді затягнувся сигарею.

— А, це він до Маккафрі, віднедавна дуже з ними заприятелює, сидітиме там до півночі, як не довше.

Він поштурхав розжарену торфину однозубим вильцем.

— Ото як я вернувся додому, він щовечора зникає, при кожній нагоді, щоб бути подалі звідси.

— Бачиш, Джоді, до тебе люди приходять, то йому морока.

— Хай йому біс з його морокою, перед кожним телепнем на дорозі плачеться й нарікає, що я хроплю всю ніч, хіба я не чув на власні вуха!..

Він сплюнув і повів очима:

— А це ж він хропе, а не я, він! Я вмираю, я, не він!.. Господи милосердний! Не може потерпіти, бодай поки мене поховать!

Він підвівся й виглянув у тильне віконечко в ніч, у порожнечу:

— Та що там говорити, коли твій рідний брат супроти тебе, і розверзта земля перед тобою... ет! Гниль це все, гниль, і більш нічого!

КОРОТКО ПРО АВТОРІВ

ШОН О'ФАОЛЕЙН (нар. 1900) — прозаїк, член Ірландської літературної академії. Народився в Корку. Освіту здобув у Національному університеті Корка і Гарвардському університеті (США). У 20-і рр. брав участь у національно-визвольному русі, був членом Ірландської республіканської армії. Літературну творчість почав у кінці 20-х рр. як новеліст. У першій збірці оповідань «Нічне божевілля» (1932) зобразив події національно-визвольного руху. В 30-і рр. написав романи «Гніздо простих людей» (1933), «Самотній птах» (1936) і «Повернися до Еріну» (1940). У всіх цих творах, присвячених суперечностям ірландського суспільства кінця ХІХ — початку ХХ століття, змальовано різні етапи визвольної боротьби ірландського народу. В романі «І знову?» (1979) Ш. О'Фаолейн, звертаючись до фантастичної ситуації, простежує долю людини, яка, втративши пам'ять, намагається відновити своє минуле.

Літературну славу здобув передусім як новеліст. Видав понад десять збірок оповідань; серед них: «Гаманець з дрібняками» (1937), «Людина, що вигадала гріх» (1948), «Літня спека» (1966), «Закордонні справи» (1976) та ін. Викладав в університетах США, Англії, Ірландії. В 40-х рр. був редактором прогресивного літературного журналу «Белл». Виступав як дослідник жанрів оповідання («Оповідання», 1948) і роману («Зникаючий герой», 1957).

ФРЕНК О'КОННОР (1903—1966, справжнє ім'я Майкл О'Доновен) — новеліст і романіст. Народився в Корку. На початку 20-х рр. брав участь у національно-визвольному русі. Працював бібліотекарем у Корку і Дубліні. Багато подорожував по країні, викладав ірландську мову в сільських школах. Наприкінці 30-х рр. був директором «Еббі-тіетр». В 50—60-і рр. читав лекції з літератури в університетах США та Ірландії. На їхній основі було написано історико-літературні дослідження про роман («Дзеркало на дорозі»,

1957) і новелу («Самотній голос», 1962), а також «Коротку історію ірландської літератури» (1967). Творчий шлях печав як поет, хоча надалі його поетична творчість була значною мірою пов'язана з перекладами середньовічної ірландської поезії на англійську мову. Автор романів «Святий і Мері Кейт» (1932), «Голландський інтер'єр» (1940), автобіографічних дилогій «Єдина дитина» (1961) і «Син мого батька» (1968). Написав близько ста п'ятдесяти оповідань. Перші з них, присвячені національно-визвольній боротьбі ірландського народу, увійшли до збірки «Гості нації» (1931).

ПАТРИК БОЙЛ (нар. 1905) — новеліст і романіст. Народився в Беллімані, графство Антрім. Понад сорок років працював у банку. Вийшовши на пенсію, оселився поблизу Дубліна. Писати почав пізно. Успіх принесли йому збірка оповідань «Усі кішки сірі» і роман «Як будь-хто інший», що вийшли у світ одночасно (1966 р.). Згодом видав збірки оповідань «Хворому на жовтяницю все здається жовтим» (1969) і «Краєвид з Голгофи» (1976).

БРАЙЄН МАК-МЕХОН (нар. 1909) — прозаїк і драматург. Член Ірландської літературної академії. Народився в м. Лістоуел, графство Керрі, де понад тридцять років учителював, а також заснував драматургічне товариство. Його п'єси «Поклик крові» (1949), «Передзвони ковадла» (1960) були поставлені в дублінському «Еббі-тіетр». Роман «Медовий колос» (1967) і п'єса під такою самою назвою присвячені життю ірландських кочівників, так званих тінкерів, яке він добре знав. Перша збірка оповідань «Приборкувач левів» була надрукована в 1948 р.; згодом побачили світ збірки «Червопа спідниця» (1955), «Кінець світу» (1976). У своїх п'єсах і оповіданнях Б. Мак-Мехон широко вдається до фольклорних образів.

ФЛЕНН О'БРАЙЄН (1911—1966, справжнє ім'я Брайєн О'Ноллап. Писав також ірландською мовою під псевдонімом Майлз па Гопалін) — блискучий майстер комічної прози; виступав як романіст, новеліст, драматург. Закінчив Національний університет в Дубліні. Став одним з небагатьох двомовних письменників.

Найбільшу популярність здобув як сатирик і пародист. З 1940 р. і до своїх останніх днів вів гумористичну сторінку в «Айріш таймс». В оповіданнях і романах гостро висміював претензійність інтелектуалів, релігійний і національний фанатизм.

МАЙКЛ МАК-ЛЕВЕРТІ (нар. 1907) — новеліст і романіст. Народився в м. Каррімакрос, графство Монахан. Освіту здобув у Белфасті, багато років був учителем математики. Дебютував романом «Поклич мого брата» (1939), за яким вийшли друком романи «Втрачені поля» (1941), «Правда вночі» (1952) та інші. Своє покликання М. Мак-Леверті знайшов у жанрі оповідання. Найвідоміші збірки оповідань: «Білий кінь» (1943), «Бойовий півень» (1947), «Дорога на узбережжя» (1976).

МЕРІ ЛЕВІН (нар. 1912) — новелістка. Народилася в родині управляючого фермою, в штаті Массачусетс, США. У дев'ять років разом з батьками переїхала до Ірландії. Освіту здобула в Національному університеті в Дубліні. Член Ірландської літературної академії. Письменниця знайшла себе в жанрі новели. Її ранні оповідання — перша збірка: «Історія Бектів-бріджа» (1942) — близькі до реалістичної традиції Кетрін Менсфілд. У 1936 році була нагороджена премією Кетрін Менсфілд. Автор романів «Будинок на Ключ-стріт» (1945), «Мері О'Грейді» (1950). Одна з останніх збірок оповідань: «Святилище» (1977).

УОЛТЕР МЕККІН (1915—1968) — драматург, прозаїк, дитячий письменник. Народився в м. Голуей на західному узбережжі Ірландії. Присвятив багато років театру, де виступав як актор і режисер. Замолоду починав працювати в маленькому театрі Голуея, згодом перейшов до столичного «Еббі-тієтр». Його п'єси мали велику популярність, особливо «Повернення героя» (1953). У. Меккін — автор кількох романів, зокрема історичної трилогії: «У пошуках землі обітваної» (1959), «Народ, що мовчить» (1962), «Жорстокий вітер» (1964), де відтворює трагічні епізоди життя ірландського народу з XVIII до XX ст. Оповідання У. Меккіна увійшли до збірок: «Зелені гори» (1956), «Бог сотворив неділю» (1962), «Лялечка» (1969).

БЕНЕДИКТ КІЛІ (нар. 1919) — майстер комічної прози, критик. Народився в графстві Тірон. Здобув релігійну освіту, навчався в школі християнських братів, потім був послушником єзуїтського монастиря, але відмовився прийняти церковний сан і вступив до Національного університету в Дубліні. В 1945—1964 рр. працював журналістом у дублінських газетах, протягом чотирьох наступних років був викладачем в американських університетах. У 1968 році повернувся до Дубліна, де викладає в університеті і займається журналістською роботою. Перші романи Кілі — «Країна без зірок» (1946), «Мрія про чудо» (1951), «Там, де стояв старовинний будинок» (1955) — мають автобіографічний характер. В них автор змалював переживання юнака, який страждає від тяжкої недуги й відмовляється від релігійного покликання. В романі «Проксопера» (1977) Б. Кілі звертається до сучасних подій у Північній Ірландії. З середини 50-х рр. Б. Кілі пише переважно оповідання, завдяки яким здобуває визнання. Найвідоміші збірки оповідань: «Подорож до семи струмків» (1963), «Пляшка елю і мадам Баттерфляй» (1973), «Королева в домі» (1978).

ДЖЕЙМС ПЛАНКЕТТ (нар. 1920, справжнє ім'я Джеймс Планкетт Келлі) — романіст і новеліст. Народився в Дубліні, з сімнадцяти років почав працювати клерком газової компанії, став активним учасником профспілкового руху. В 40-і рр. займав офіційні посади в «Спілці ірландських робітників», де на нього великий вплив мав відомий керівник Дублінського страйку 1913 р. Джим Ларкін. Перші оповідання були опубліковані на початку 40-х рр. в ж. «Белл». Збірку «Довірливі і скалічені» було визнано однією з найкращих книжок 1958 року. Романи Д. Планкетта «Збурене місто» (1969) і «Прощайте, товариші» (1977) відтворюють широку картину ірландського суспільства від 10-х рр. до кінця другої світової війни.

ВІЛЬЯМ ТРЕВОР (нар. 1928, справжнє ім'я Вільям Тревор Кокс) — романіст і новеліст. Член Ірландської літературної академії. Закінчив Трініті коледж у Дубліні, був скульптором, тепер живе у Девоні (Великобританія). У романах «Старі люди» (1964), «Пансіон» (1965), «Самотня Елізабет» (1974),

«Діти Дінмаута» (1976) письменник з лагідним гумором змальовує долі нещасливих людей. Найпопулярніші оповідання В. Тревора ввійшли до збірок «Той день, коли ми до безтями напилися» (1967), «Танцзальна романтика» (1972), «Ангели в Рітці» (1974).

БРАЙЄН ФРІЛ (нар. 1929) — драматург, новеліст. Народився в графстві Тірон (Північна Ірландія). Протягом десяти років учителював у Деррі (1950—1960 рр.). Проживає у графстві Донегол (північний захід Ірландії, територія Ірландської Республіки). Його перші драматургічні твори з'являються наприкінці 50-х рр., та лише п'єса «Філадельфіє, я йду до тебе» (1965) принесла автору широке визнання і дала початок експериментальному театру Фріла. П'єси «Почесні громадяни» (1974), «Волонтери» (1979) і «Переклади» (1980), присвячені гострим суперечностям соціального, національного і культурного життя Ірландії. Б. Фріл — автор двох збірок оповідань: «Долина жайворонків» (1962) та «Золото і море» (1966).

ДЖОН МОНТЕГЮ (нар. 1929) — новеліст. Народився в Нью-Йорку, дитинство минуло в графстві Тірон (Північна Ірландія); закінчив Національний університет у Дубліні. Живе в Корку, де викладає в університеті. Автор поетичних збірок та збірок оповідань «Різновиди вигнання» (1959), «Отруєні землі» (1961), «Кам'янисте поле» (1972), «Велике оповідання» (1978) та інші.

ЕДНА О'БРАЙЄН (нар. 1936) — романистка і новелістка. Народилася в маленькому містечку на заході Ірландії в графстві Клер. Здобула традиційну католицьку освіту в монастирі. В 1959 г. переїхала до Лондона, де видала свій перший роман «Сільські дівчата» (1960). Разом з наступними романами — «Дівчина з зеленими очима» (1962) і «Дівчата в чарах заміжжя» (1964) — він складає своєрідну трилогію. Автор простежує шлях двох сільських дівчат від убогого дитинства в провінційному містечку до трагічної самотності в центрі гомінливої англійської столиці. Твори Е. О'Брайєн переважно присвячені долі жінок, приречених на самотність умовами виховання та несправедливістю суспільства. Оповідання письменниці увійшли

до збірок: «Предмет кохання» (1968), «Жінка скандальної поведінки» (1974).

ЮДЖІН МАК-КЕЙБ (нар. 1930) — прозаїк і драматург. Народився в Глазго, закінчив Національний університет у Корку.

Автор одноактних п'єс «Вершник, що спішився» і «День відплати» (1979) про Дублінське повстання 1916 р. Широкої популярності набули п'єси для телебачення, особливо трилогія про північноірландську кризу (1976). Одна з частин трилогії покладена в основу роману «Жертви» (1976), в якому показано глибоке коріння соціально-психологічного конфлікту, розв'язати який насиллям неможливо. Минуле Ірландії, її тривожний сьогоденний день, почуття відповідальності за майбутнє — такий зміст оповідань, які увійшли до збірки «Спадщина» (1978).

Алла Саруханян

ЗМІСТ

Традиція давня й нова	
Передмова <i>Алли Саруханян</i>	5
Шон О'Фалейн. Убивство біля Коблерс-Халка	
Переклала <i>Ольга Сенюк</i>	23
Френк О'Коннор. Неймовірний шлюб	
Переклав <i>Ростислав Доценко</i>	54
Патрік Бойл. Пастораль	
Переклала <i>Ольга Сенюк</i>	71
Брайєн Мак-Мехон. Обручка	
Переклав <i>Юрій Лісняк</i>	85
Фленн О'Брайєн. Мученицький вінець	
Переклав <i>Юрій Лісняк</i>	91
Брат Джона Даффі	
Переклав <i>Юрій Лісняк</i>	97
Майкл Мак-Леверті. Зігнані з землі	
Переклала <i>Ольга Сенюк</i>	104
Мері Левін. Святилище	
Переклав <i>Ростислав Доценко</i>	121
Уолтер Меккін. Лялечка	
Переклав <i>Юрій Лісняк</i>	160
Бенедикт Кілі. Вночі із Сарсфілдом ми мчали	
Переклав <i>Володимир Мусієнко</i>	171
Джеймс Планкетт. Прості люди	
Переклала <i>Ольга Сенюк</i>	184
Вільям Тревор. Далеке минуле	
Переклав <i>Ростислав Доценко</i>	209
Брайєн Фріл. Рудик-зух	
Переклав <i>Ростислав Доценко</i>	220

Джон Монтегю. Крик	
Переклав <i>Юрій Лісняк</i>	. 243
Една О'Брайєн. На узмор'ї	
Переклав <i>Юрій Лісняк</i>	273
Родинне	
Переклав <i>Ростислав Доценко</i>	300
Юджін Мак-Кейб. Рак	
Переклав <i>Ростислав Доценко</i>	. 317
Коротко про авторів	. 334

**СОВРЕМЕННАЯ
ИРЛАНДСКАЯ НОВЕЛЛА**

**Составление и предисловие
*Аллы Павловны Саруханян***

Перевод с английского

Серия «Зарубежная новелла»

Книга сорок четвертая

Киев,

**издательство художественной литературы
«Днипро», 1983**

(На украинском языке)

Редактор *В. С. Омельченко*
Художник *О. І. Хорунжий*
Художній редактор *О. Д. Назаренко*
Технічний редактор *Л. М. Смоляннюк*
Коректори *В. В. Бондаренко, Г. П. Єрмоменко*

Інформ. бланк № 1624

Здано до складання 26.11.82. Підписано до друку 6.09.83.
Формат 70×90¹/₃₂. Папір друкарський № 2. Гарнітура звичайна нова. Друк високий. Ум. друк. арк. 12,587. Ум. фарб. відб. 12,587. Обл.-вид. арк. 15,290. Тираж 50 000. Зам. № 2-419.
Ціна 1 крб. 60 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро». 252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе. 310057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

С91 Сучасна ірландська новела / Перекл. з
англ.; Упоряд. і передм. А. Саруханян.—
К.: Дніпро, 1983.— 341 с.— (Зарубіжна
новела, кн. 44).

До збірника увійшли кращі новели провідних сучасних ірландських письменників як молодшого, так і старшого покоління: Ш. О'Фаолейна, М. Левін, Е. О'Брайєн та ін.

Усім цим творам притаманне правдиве й глибоке проникнення в життя народу, гостросюжетність і висока авторська майстерність.

С 4703000000—201
М205(04)—83 201.83

И (Ірл.)

1 крб. 60 к.

